

mała zemlja za velike bestsellere

ZARADOM O KNJIGU

Pišu i govore:

Dwight Garner,
Michael Krüger,
Katarina Luketić,
Dušanka Profeta, Giga
Gračan, Nataša
Govedić, Boris Beck,
Neven Jovanović

stranice 21-29

zaRez

” ” ”

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 16. ožujka 2000., godište II, broj 27 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Financiranje kulture Zagreba

Obračun kod OK kulture

stranice 10-11

Polemike

Preuzeo sam grafiku!

Piše Miljenko Jergović
stranice 8-9

Rasprava

Znanost i visoko obrazovanje

Gvozden Flego
stranice 29-31

Promjene na HTV-u?

Zora Dirnbach i Stanislav Govedić

stranice 12-13/16-17

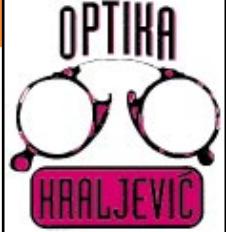
S Apenina do Anda.

3x24 – knjiga = HRT

Knjigu u smeće

Anketa

stranice 14-15

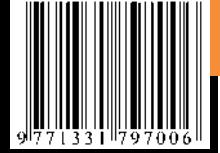
zaRez
tribinac

NEODGOVORNA MOĆ MEDIJA / ODGOVORNA NEMOĆ KULTURE

Nenad Popović, Hrvoje Kraljević, Biserka Cyjetičanin, Branimir Donat, Nadežda Čačinović, Dražen Vukov

Colić, Marijan Špoljar, Nataša Govedić, Velimir Visković, Žarko Puhovski

stranice 18-20

zarez

gdje je što

Zarezi

Info: ožujak 2000. • Dina Puhovski **5**

Najave: ožujak 2000. • Dina Puhovski, Davor Hrvos **5**

U žarištu

Za prijevremene izbore • Branko Matan **3**

Riječka će poteći k Haagu • Pavle Kalinić **3**

Hrvatski narodni identitet u vlastitoj državi • Zdravko Mršić **4**

Glasačka mašina radi • Tibomil Radja **4**

Thunderball ponovo radi • Kamil Miladinov **9**

Obračun kod O.K. kulture • Davorka Vukov Colić **10-11**

Polemike

Lijevo pismo • Dejan Kršić **7**

Preuzeo sam grafiku! • Miljenko Jergović **8**

Promjene: mediji

Novinarske glave • Iva Šrot **6**

Kamo ide divlji HRT? • Iva Šrot **6**

Razgovor sa Zorom Dirmbach: Protiv zaborava • Ivana Vukelić **12-13**

Anketa: Knjiga na HRT-u • Ana Schmidtbauer **14-15**

Radioti dižu glavu • Giga Gračan **15**

Mi to već imamo • Nada Zgrabljić **15**

Razgovor sa Stanislavom Govedićem: Pravo na pogled unaprijed • Boris Beck **16-17**

Tribina

Neodgovorna moć medija /Odgovorna nemoć kulture • Nenad Popović, Nadežda Čačinović, Biserka Četićanin, Hrvoje Kraljević, Branimir Donat, Dražen Vukov Colić, Marijan Špoljar, Nataša Govedić, Velimir Visković, Žarko Puhovski **18-20**

Tema

Znanost i visoko obrazovanje • Gvozden Flego **29-31**

Likovnost

Razgovor s Peruškom Bogdanićem: Tražimo dijalog! • Sabina Sabolović **32**

U dječjoj sobi • Nataša Ilić **33**

Usloženi prostori Ksenije Turčić • Marijan Špoljar **33**

K redefiniciji ženske uloge • Rosana Ratkovčić **34**

Body-art u digitalnom performansu • Nataša Ilić **34**

Glazba

Razgovor s Marijom Barbieri: Talkov pjevača danas nema • Durđa Otržan **35**

Bogatstvo klavirskog zvuka • Zrinka Matić **35**

Cedetaka • Tanja Kovačević, Kornelije Hećimović **36**

U spomen

Povijest naših bolesti (Mirko Dražen-Grmek 1924-2000) • Boris Beck **36**

Kazalište

Jesen patrijarha(ta) • Nataša Govedić **37**

Razgovor s Ivicom Buljanom: Stravična povijest provincije • Agata Juniku **38-39**

Philosophia Bordellis • Filip Krenus **39**

Kritika

Zamišljena tijela • Iva Pleš **40**

Od Borgesova Alepha do SF-a • Jurica Pavičić **41**

Tjeskobna slika Splita • Vedrana Martinović **42**

Silosu puni riječi • Rade Jarak **42**

Lijepo lice smrti • Sanja Jukić **43**

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • Aleksandra Orlić, Filip Krenus, Iva Pleš, Hrvoje Jurić, Boris Beck, Sabina Sabolović, Dragan Koruga **44-45**

Eurozarezi • Iva Boras, Srđan Rabić, Gioia-Ana Ulrich **47**

Reagiranja

Imam li pravo na vlastito mišljenje • Ivo Maroević **46**

Lijeva, desna; jedan, dva • Davor Katunarić **46**

Autentična izdanja • Irena Lukšić **46**

TEMA BROJA: ZARADOM O KNJIGU

Priredile: Nataša Govedić i Dušanka Profeta

Nicija zemlja bestsellera • Dwight Garner **21**

Neknjizevna lica književnosti • Michael Krüger **22-23**

O zavodenju, kuhanju i čitanju • Katarina Luketić **24**

Tko je najčitaniji hrvatski pisac? • Dušanka Profeta **25**

»Cirkus Coelho« gostovao i u našem malom gradu • Giga Gračan **25**

Zlatna ribica i milijunska naklada • Nataša Govedić **26**

Pravo vama, lova nama • Boris Beck **27**

Nestašica novca i na mišljenje natjera • Neven Jovanović **28**

Za žene koje hoće više

NOVI BROJ U PRODAJI

Magazin za izvedbene umjetnosti FRAKCIJA

i Dvojtednik za kulturna i društvena pitanja ZAREZ

pozivaju Vas na predavanje koje će održati britanski teoretičar i filozof

Terry Eagleton

na temu

Culture Wars

Organizaciju predavanja potpomogao je British Council.

Predavanje će se održati 17. ožujka, u 13.00 h, u Europskom domu, Jurišićeva 1a u Zagrebu.

Za prijevremene izbore

Predlažem da Gong potakne izradu Povelje za demokraciju

Branko Matan

Prevrat od 3. siječnja, prevrat kojim je hadzeovski režim nestao iz naših života kao prebrisani spužvom, pretvorio je Hrvatsku u živahnou pozornicu na kojoj se odvijaju zanimljive i iznenadjuće stvari. Učmala i beskrajno dosadna zemlja, kao da se jednim potezom prometnula u uzbudljivo i zabavno igralište. Mnoge od događaja koje na igralištu gledamo teško je pratiti bez osjećaja subjektivnog užitka, a jedan od glavnih izvora užitka predstavlja pomalo nejasna slutnja da pravila igre, koju smo počeli gledati, još nime nisu do kraja poznata i razumljiva.

Slom režima bio je, doduše, izvještaj, ali nitko nije mogao predvidjeti način toga sloma, njegovu brzinu i slikovitost. Režim koji je proizvodio strah i sebe video kao veliku povijesnu nužnost, kao nešto što nema zamjene, ispario je kao da ga nikada nije ni bilo. Nenormalna zemlja jedno se jutro probudila kao posve normalna.

Brecht o tipu promjene

O tipu promjene kroz koju smo prošli govorili lijepta pjesma Bertolta Brechta *Uz vijest o oboljenju močnog državnika*. Pjesma je iz godine 1944, navest ēu je u cijelosti: »Kad se nenadoknadi namršti, / Dva se carstva poljuljavaju. / Kad nenadoknadi umre, / Svijet se ogledava kao majka kojoj je presahlo mlijeko. / Kad bi se nenadoknadi vratio tjeđan dana poslije smrti, / Ne bi se u cijelom carstvu za njega našlo mjesto vratara.« (prijevod Darka Suvina)

Četrdeset pet godina generalu Blaškiću nepravomočnom presudom Haaškog tribunala izazvalo je tektonski poremećaj lažno umireni i nacionalni floskulama uspavane degradirane hadzeovske nomenklature. *Desni radikali* (čitaj: junaci pretvorbi i prljavog rata) počeli su vršiti o nepravednoj presudi, politizaciji suda u Haagu, svjetskoj židovsko-masonskoj zavjeri, čega smo se, hvala Bogu, našli zadnjih desetak godina. Naravno, svi su se urotili protiv Hrvatske, Domovinskog rata i krivi su svi samo ne oni koji jesu krivi. Krivci su kao i indijske slike krave nedodirljivi. Sad su počeli arlaukati jer je nedodirljivost postala vremenski vrlo upitna i ograničena kao što će im radijus kretanja vrlo brzo postati ograničen na nekoliko desetaka metara.

Organizirane su demonstracije ispred Američkog veleposlanstva. Malo čudno. Haag je u Nizozemskoj, sudac je Francuz, ali se demonstriralo na križanju Zrinjevca i Zelenog vala. Navedene adrese, kad i mjesto gdje se demonstriralo stopostotno su krive. Niti su Amerikanci ratovali u Bosni niti su Nizozemci i Francuzi dijelili Bosnu. Nisu čak ni donijeli ustavni zakon o suradnji s Haaškim sudom niti su dobrovoljno izručili Blaškića.

Distrakt do distrikta Bosna

Ukoliko se htjelo demonstrirati i pokazati onima koji su glavni krivci za sadašnji položaj generala Blaškića, onda je prava adresa bio Trg hrvatskih velikana 4. (Trg žrtava demokratskih promjena). Naravno da »demonstranti« ni u ludilu ne bi demonstrirali na toj adresi jer ih većina dolazi upravo iz tog mentalnog sklopa. Ipak, svidjelo se to kome ili ne, ovo sa čim smo danas suočeni upravo je proizvod politike stranke koja je zasjela na tom trgu (Trg N., Trg Kulina Bana, Trg žrtava fašizma itd.). Cjelokupni hrvatski na-

Ljuljala su se, kao u pjesmi, još jučer »dva carstva«, hrvatsko i bosansko, bježali su ljudi noću iz svojih kuća na samo »mrštenje« velikoga re-

žimskog šefa, da već danas ni taj svećmoći šef ni njegova svita nikome više ne trebaju (premda bi, još neko vrijeme, mogli računati i na bolja mjesta od »vratarstkih«).

U bufonadi hadzeovskog brodoloma svatko je, iz doista obilne ponude, mogao izabrati prizor u kojem je najviše uživao. Za mene je to bio trenutak kada je gospodin Šeks, 13. siječnja, izašao sa sjednice stranačkog Predsjedništva i slavodobito objavio zaključak sjednice: »uvodi se totalni moratorij na sve stranačke sastanke i skupove«. Bilo kakvo sastajanje hadzeovaca, na bilo kojoj razini, zabranjuje se, protumačio je tada Šeks, jer šteti šansama predsjedničkog kandidata stranke. Bio je to fantastičan prizor, vjerojatno nezabilježen u povijesti parlamentarizma: stranka koja, zabranjujući sastajanje svojih članova, negira vlastitu definiciju, svoju bit. Jer bez udruživanja, stranka kao pojam naprosto više nije moguća. Jednako kao što, primjerice, restoran nije moguć ako u njemu nije dopušteno da se jede. Hadzeovci su nas napustili onako kako su nam stigli, kao pojava jedinstvena i nepovoljiva.

Stranačke vrhuške odlučuju

Osim užitaka, posljednji tjedni donijeli su nam sasvim novo iskustvo: Hrvatska se, prvi put u svojoj povijesti, suočava s pitanjem demokracije. Odsad bi se u ovoj zemlji trebalo živjeti na način na koji se još nije živjelo i svoju bismo političku slobodu trebali sami uspostavljati. Izborni pobjednici izrijekom nas pozivaju da sudjelujemo u tom uspostavljanju.

Razvoj događaja proteklih mjeseci bio je, iz demokratske vizure, gotovo idealan. Počelo je s Tuđmanovim silaskom s političke scene, čime su presudno smanjene mogućnosti za izbornu i poslijeizbornu nasilje, da

rod u BiH postao je taocem propale politike po-kojnih Franje Tuđmana i Gojka Šuška. To je naravno svima poznato, osim onima koji ni po koju cijenu ne žele pogledati stvarnost u oči. Koliko je to sljepilo žestoko, najbolje se vidjelo na skupu u Mostaru na kojem se insistiralo na

bi se nastavilo s rezultatima sva tri izborna kruga. Parlamentarni izbori bili su, po svemu sudeći, posljednji hrvatski »neprirodni«, plebiscitarni izbori, a predsjednički su, pogotovu u drugom krugu, već bili prvi »normalni«, »zapadni« izbori.

Pobjijedilo je šest stranaka i ta činjenica prisiljava pobednike na međusobni nadzor i dijalog. Unutar šest storcegolemu prednost stekle su dvije relativno suvise stranke, a četvorka je dobila dovoljno da sudjeluje u pobjedi, ali i tako malo da se njen rezultat može smatrati posljednjom opomenom dijelu politički invalidnih članica te stranačke skupine.

Pobjeda pak gospodina Mesića barem je dvostruko demokratski potželjna. S jedne strane, njegova pristupnost četvorci dodatno osnažuje logiku nužnosti međustranačkog dijaloga, a s druge, njegov autsajderski status unutar novog političkog *establishmenta*, pa čak i unutar vlastite stranke, čini ga potencijalnom protutežom stvaranju oligarhijskog sustava u kojem bi o svemu odlučivale stranačke vrhuške.

A kako te vrhuške odlučuju i na koji način krivotvore »narodnu volju«, mogli smo ovih dana jasno vidjeti. Jedna od najomraženijih političkih figura, gospodin Pašalić, postala je potpredsjednik Sabora, a omiljeni Mesić u Sabor nije uspio niti uči. Vrhuške su očito i zakuhale prvo ozbiljno iznevjeravanje predsjedničkih obećanja. Gospodin Račan je,ako ne grješim, najavljivao trideset-postotnu zastupljenost žena na svim razinama, ali su prva imenovanja za žene ispalala i slabije nego pod patrijarhalnom hadzeovskom čizmom. U dvadeset sedam članova Vlade i saborskih predsjednika i potpredsjednika našlo se tek tri žene (dok ih je HDZ, s manjim brojem položaja, imao četiri).

Augijeve štale

Što nas, s obzirom na demokraciju, čeka u budućnosti? Želio bih upozoriti na dvije nepovoljne okolnosti.

Prvo, sadašnji raspored snaga u Saboru veoma je loš i mogao bi imati pogubne posljedice. Premda hadzeovci govore kako će biti »jaka oporba«, bojim se da je to prazno junačenje. Moguća su, doduše, u politici razna čuda, no ipak je najvjerojatnije da će njihova snaga i uvjeljivost

Mnogima koji su došli demonstrirati iz BiH u Zagreb ni na kraj pameti nije da je Zagreb glavni grad Hrvatske, a Sarajevo Bosne i Hercegovine. To je, naravno, glupa činjenica kao i to da je BiH međunarodno priznata država koja je, u idućih dvadeset godina, pod protektoratom,

kontinuirano opadati. Što će se više otkrivati izopćenosti hadzeovskog režima, to će oni politički biti svi mrtviji, u kakve se god stranke-slijednice eventualno porazmjestili. Ceka ih paradoksalna sudska opozicijiski kompetentnih pojedinaca bez ikakve zajedničke političke težine. Strah od »povratka HDZ-a« ubrzo više neće biti poslovčno puhanje na hladno, nego u prazan prostor.

Nasuprot tom praznom prostoru, stajat će šestorka, kao neprirodni div koji objedinjuje cjelokupnu političku relevantnu Hrvatsku. Šestorka je, dakako, bila smislena onda kada je trebalo obarati HDZ-ov antidejstveni režim, ali nakon što je to je bilo obavljeno, ona nužno ostaje bez političkoga smisla.

Hrvatskoj je potrebna normalna vlast i normalna opozicija. Nadam se da će u sljedećih godinu-dvije mnogo toga u zemlji biti promijenjeno, da će barem u osnovnim potezima biti raščišćene Augijeve štale hadzeovskog podzemlja, ponajprije finansijskog i kadrovskog, da ćemo dobiti ustavni i zakonski okvir pristojnog političkog sustava, da će mediji biti slobodni i raznovrsni, da će javnost postupno prerastati u »prostor političkoga slobodnoga naroda« (kako kaže formulacija Karla Jaspersa).

Zalažem se da se nakon toga raspisati prijevremeni izbori. Oni vjerojatno ne bi pridonijeli provedbi programa ekonomskoga oporavka, ali bez njih teško ćemo u dogledno vrijeme postati doista demokratska zemlja.

Drugu nepovoljnu okolnost vidim u namjerama da se rasprava o naravi novoga političkog sustava održi izvan javnosti, u uskom krugu nekoliko stranačkih funkcionara. To nisu dobre namjere i na njih bi se najprimjereno moglo odgovoriti parafrazom glasovite Talleyrandove sentencije o ratu i vojnicima: Demokracija je oviše ozbiljna stvar da bi se smjela prepustiti nekolicini političkih i pravnih tehničara.

Elementi Povelje za demokraciju

Zbog toga predlažem ljudima koji vode Gong, udrugu koja je na blistav način obilježila izbore, da potaknu i organiziraju javnu raspravu o demokratski najpoželjnijem obliku političkoga sustava. Predlažem da u raspravi sudjeluju naši vodeći stručnjaci za

to područje, a volio bih da se posebna pozornost posveti onim demokratskim interesima koji su različiti od stranačkih interesa. Predlažem, takoder, da se sažetak rasprave s najboljim iznesenim prijedlozima, kao svojevrsna Povelja za demokraciju, preda predstavnicima parlamentarnih stranaka.

Elementi te Povelje mogli bi biti:

* Zahtjev da se donese novi izborni zakon, po mogućnosti konsenzualni, te da se sve stranke svečanom izjavom obvezu da ga neće mijenjati deset godina. (Moj prijedlog je da se prihvati proporcionalni sustav sa zemljom kao jednom izbornom jedinicom i otvorenim listama — kod kojih strankama dajemo glas tako da zaokružujemo ime jednog od predloženih kandidata.)

* Određenje prema predsjedničkom i parlamentarnom sustavu (te, ovisno o određenju, o predsjedničkim ovlastima).

* Određenje prema mogućim oblicima izravne demokracije (referendumi, peticije i sl.) i njihova zakonskog reguliranja.

* Zahtjev za zakonsko određenje uloge gradanskih inicijativa i udruga.

* Zahtjev za najstrožom kontrolom financiranja stranaka i izbornih kampanja (uključujući zabranu anonimnih priloga).

* Zahtjevi u vezi s lokalnom samoupravom.

* Zahtjev za pravedniju zastupljenost žena na svim razinama vlasti (ako ne već 50 %, onda barem 30-40 %).

* Zahtjev o zastupljenosti predstavnika nacionalnih manjina na svim razinama.

* Institucionaliziranje obveza svakog zastupnika da nekoliko sati tjedno bude na raspolaganju građanima.

* Zalaganje za propise koji bi poticali medijski pluralizam i sprečavali stvaranje monopola.

* U prilogu Povelji mogla bi se naći i izjava o pravima i poželjnoj zakonskoj zaštiti ugroženih i manjinskih društvenih skupina (bolesnici, dječaci, starci, homoseksualci, žrtve obiteljskoga nasilja).

* Tekst koji ovdje donosimo, napisan početkom veljače, prethodno nije prihvaten za objavljanje u uredništvima *Globusa*, *Nacionala*, *Novoga lista* i *Vjesnika*.

on nije bio u stanju sam sebi priznati. Zahtijevati istragu u vezi zločina sprečavali su oni nadređeni njemu koji su kontrolirali drugu zapovjednu liniju. Oni su dosad bili zaštićeni i upravo zato se sad demonstriraju. Za zločine u Ahmićima morat će odgovarati i pokoji britanski oficirčić, ukoliko je pravda svermirska, a ne lokalna kategorija.

Nema nevinih

Ipak malo je čudno da međunarodna zajednica isti dan osudi Blaškića kad London (zna li premjer Blair tko je organizirao demonstracije pred Američkom ambasadom?) pusti Pinocheta kući. Neusporediva je odgovornost prvog i drugog na štetu drugog. U povijesti je također poznat slučaj admirala Denitza koji je, kao jedan od osnivača SS-trupa i zapovjednik nacističke mornarice koja je podmorničkim torpedima potopila više brodovlja nego što je Tihomil Blaškić imao vojnika u srednjoj Bosni — osuđen na sve deset godina.

Ipak dokumentata čije je otkriće objavio premjer Račan otvara novo poglavljje u riječi koja će poteći k Haagu. Blaškićeva kazna bit će, nadam se, barem prepolovljena u žalidbenom postupku. Mnogi se iz Haaga nikada neće vratiti. Mene zanima kada će pred sud u Haagu biti izveden i zapovjednik nizozemskih zaštitnih snaga u Srebrenici? Britanski general Rose? Kanadski general McKenzie? Ili francuski general Morillon... I ne samo oni. A ni gospoda Amerikančani nisu bez grijeha. Pustimo sad Indijance, Eskime, Japance, Vijetnamce i mnoge druge, ali gospodo hoće li nam bivši ministar obrane SAD-a Perry odgovoriti tko je poslao pokojnog Goju van, a tko ga je vratio natrag?

Ipak svi oni koji su počinili zločine na području bivše Jugoslavije morat će odgovorati sa mnom tim što Zapad ne želi da se što takvo ponovi u Europi, uzimajući u obzir da nema nevinih ni malih ni velikih. A platit će mali ma koliko mi muljali o tome. Možda i veliki?

Kratko i jasno

Rijeka će poteći k Haagu

Blaškić nije imao kontrolu nad vojnom policijom ni nad jedinicama za posebne namjene

Pavle Kalinić

raspisivanju referendumu o trećem entitetu, a upravo bode oči koliko se cijela međunarodna zajednica trudi poništiti entitete. I to svi vide, osim onih koji ne žele vidjeti da je Brčko distrikt, a distrikta nema ni u Washingtonskom sporazumu (koji je uglavnom suspendirao Washingtonski). Nasuprot želiž za bilo kakvim entitetima, ide se za prevladavanjem podjele. I to upravo uvođenjem institucije distrikta kojima se želi omogućiti normalan život u gradovima. Tako se može očekivati distrikt: Mostar, Banja Luka, Sarajevo itd. Tako se želi omogućiti preživljavanje osnovnih pretpostavki svakog grada, a to je multietičnost i multikulturalnost. Upravo je politika sve tri vodeće stranke (SDS, HDZ, SDA) išla za uništanjem gradova koji su u njih, u tome se bespovorno slažu, izvor svih zala.

ali ne da bi bila eutanazirana, već upravo da bi preživjela. A u takvoj projekciji nema mesta ni za jedan entitet, kao ni za vjersku ni etničku isključivost. Tko se tome uspije prilagoditi bit će mu lakše preživjeti.

Volja za čišćenje

U gospodarstvu se govori o tržišnoj, o stvarnoj i o mogućoj vrijednosti poduzeća. Svaki čovjek ima predodžbu o sebi, drugi imaju predodžbu o njemu, a čovjeka stvarno čini njegovo iskustvo. Narod ima svoje iskustvo, ima dojam o svojim mogućnostima, ali postoji i predodžba drugih o njemu.

Iskustvo hrvatskog naroda određeno je ponajprije položajem prostora koji je zauzeo i nestankom njegove države upravo u vrijeme kada su nacionalne države počele dobivati važnost. Narod je stjecao dojam o sebi prosuđujući ponašanje naroda koji su imali svoje države. Nas su tištile države drugih naroda — Madžara, Turaka, Mlečana, Austrijanca, Talijana, Srba. Mislimo kako se ne bismo ponašali kao drugi narodi da smo imali svoju državu. To je bila velebitna narodna ideja, koja je trajno nadahnjivala narod i naraštaje ljudi duha, ali su i drugi narodi gradili i izgradili svoju predodžbu o nama.

Hrvati su, upravo zato što nisu imali svoju državu, željni promjeni kakva nikada nije odgovarala onima koji su imali državu u Hrvatskoj ili uz nju. Zato su se povremeno, ali izdašno nudili svima koji su htjeli preinaciti političku kartu svijeta, od Zrinjskog i Frankopana, a posebno od Ante Starčevića koji se nije nikome nudio, ali koji je jasno odredio hrvatsku strategijsku svrhu — vlastita država. Takva želja za promjenom neke je Hrvate navodila na ideje urote i subverzije. Koliko je ljudi mislili da do oslobođenja od Jugoslavije i komunizma nema drugog puta osim svjetskog rata?

Hrvati su osim toga bili i enzim političkih procesa u neposrednoj okolini, koji se nikada nije mogao neutralizirati. Starčević, Strossmayer, Radić, Pavelić, Broz i Hebrang, Stepinac, Dabčević i Tripalo, Tuđman — svi su izdanci iste narodne želje za promjenom, bez obzira na to jesu li ispalili mudri i uspjeli ili ne.

Ipak Hrvatima se zalomilo nešto što, u nestavljenju da stvore svoju državu, nisu očekivali. Osmislili su se 1990. bez prethodnog izbijanja rata. To olako osmisljenje bilo je ujedno i neuobičajeni znak da se važnost država smanjuje. Hrvati su obnovili državu u vrijeme kada država prestaže biti nacionalnom državom i postaje gradanskim *autonomijom* pod suverenitetom *medunarodne zajednice*. Usput je, usprkos takvog stanja u svijetu, Hrvatima

rodnog zajednički zadovoljava i naše vlastite gradanske, narodne i ljudske potrebe.

Okolnosti za obavljanje te zadice neobično su teške. Hrvatska nije izazivala rat, ali joj je rat bio nametnut. Dobila je taj rat na jednom bojištu — protiv Srbije, ali ga je zbog svoje pustolovne politike u Bosni izgubila protiv *medunarodne zajednice*, a to je jedino što se sada računa. Hrvati su sami sebi smanjili stupanj slobode. Nakon promjene koja je izve-

u globalnim ekonomskim pokazateljima postoji *tipičan* način uskladivanja s općim usmjerenjem ili trendom.

Za Hrvate će se to postupno tipizirati svijeta gospodarskim sredstvima — iako su, osim gospodarstva, u svijetu uvijek do sada postojali politika i geopolitika, sigurnost i sustavi ljudskih vrijednosti — ispriječiti u pitanju: *Smiju li mali narodi imati velike ideje?* Općenito, smiju li narodi uopće imati ideje? Pripada li pra-

ma dok im država još nije stekla otpornost, a narod još nema iskustvo i ravnotežu u ophodenju s drugima.

Posljednjih dana pitanje hrvatske narodne posebnosti zaoštreno je presudom sudišta u Haagu, koja je donesena usred novog vala prosvrbske propagande i naricanja za sudbinom koja je zaokružila Srbiju. (Jednoj europskoj široko rasprostranjenoj i gledanoj televizijskoj mreži uoči izricanja presude, 2. ožujka, rečeno je da je »hrvatski general Blaškić pobio tisuće Srba u BiH«.) Iako je za ratovanje u Bosni odgovorna nekadašnja hrvatska vlast, nova se vlast našla u vrlo teškom položaju. Na Hrvatsku će pasti *odium* međunarodne zajednice ako Vlada ne nastavi, kako je započela, tješnje surađivati sa sudištem u Haagu, a *odium* naroda mogao bi pasti na Vladu ako ona nastavi započetu suradnju. Iako treba pod svaku cijenu izbjegnuti recidiv jasenovačkog sindroma, pad ugleda vlade u vlastitom narodu nikome ne može pomoći, posebno zato što pred cijelim narodom stoji teška zadaća organiziranja biološkog, gospodarskog, kulturnog i ljudskog opstanka. Nagli dolazak treće i trećerazredne garniture političara u državno vodstvo bio bi zadugo posebno poguban za potvrđivanje hrvatske narodne posebnosti.

O tom ključnom nacionalnom pitanju potreban je pun konsenzus i to ne samo među političkim strankama, nego i u narodu. Može li se očekivati to drugo nakon svih rana prošlosti i sadašnjosti? Je li hrvatska kultura, koja bi mogla najviše pomoći narodnom usponu, smrtno politizirana? Je li Crkva u Hrvata posljednja *dva desetljeća* nepovratno politizirana? Možda nisu! Iz njih bi, a ne iz politike, mogao i morao doći dašak obnove hrvatskog narodnog tkiva i usmjerenje napora za otkriće i potvrdu pravog nacionalnog identiteta. **Z**

Malo politike

Hrvatski narodni identitet u vlastitoj državi

Pad ugleda Vlade u vlastitom narodu nikome ne može pomoći

Zdravko Mršić

podmetnuta ideja o *velikoj* Hrvatskoj.

Neumjesnost te ideje i pokušaj njezina ostvarenja doveli su do nakaznog režima koji su Hrvati dijelom izgradili dijelom podnosili u obnovljenoj državi. Postali su poseban, prepoznatljiv narod, razlučiv od drugih naroda — a *maverick nation*, narod kojemu nije utisnut žig pripadanja nekom vlasniku. Želja za posebnošću zavela je Hrvate da prihvate ili podnose posebnost koju je odredila dnevna politika, ali koja ih je malo-pomalo dovela u agoniju koju je trebalo okončati pod svaku cijenu, upravo zato da bi Hrvati kao narod počeli izgraditi pravi identitet. Ta je agonija okončana upornošću i znatnim pritiscima međunarodne zajednice prema kojoj nove hrvatske vlasti imaju ozbiljne obvezne, iako se javno tvrdi da ugađanje međuna-

dena ovogodišnjim izborima, Hrvati su se našli pred zadaćom uskladjenja nacionalne posebnosti s postojanjem nacionalne države. Na to do sada nisu bili naviknuti. Uspostava nacionalnog identiteta u nacionalnoj državi za nas je velik izazov!

Možemo žaliti za prigodom koja je propuštena mimo Domovinskog rata, jer će spomenuto uskladjenje teći nakon što je već odmaknuo postupak stvaranja novog svjetskog poretka koji nezaustavljivo teče, iako se za nj još ne zna hoće li uspijeti i kada, jer mnogi napredniji narodi postaju njime nezadovoljni. Taj je postupak stvarna politička okolina naše države. U novom bi se poretku nacionalne države trebale razlikovati samo po *globalnim ekonomskim pokazateljima*. Na svakoj je državi da bude *tipična*, a ne specifična. Za zaostajanje ili prednost

vo na ideje samo poslovnom svijetu? Dolazi li do sumraka naroda ili samo do njihove pomrčine? Nove je hrvatske vlasti zapala odgovornost da predvode narod u postupku uspostave prave narodne posebnosti, ali je na hrvatskoj akademskoj, kulturnoj, duhovnoj i intelektualnoj zajednici zadaća otvaranja smislene *nadpolitičke rasprave* o stanju naroda i o njegovu položaju.

Pred izazovom uspostave globalnog svijeta našli su se svi narodi i vodstva svih država. To se ne odnosi samo na narode i države sa slabije razvijenim gospodarstvom, nižom akumulacijom tehnologije ili s manjim organizacijskim bogatstvom, nego i na narode i zemlje u kojima se generiraju promjene kojima je zatečena *cijela* ljudska vrsta. Taj je izazov posebno opak za narode koji se moraju prilagoditi promjene-

U hrvatskom parlamentu ne glasuje se po uvjerenju i savjeti, već po partijskoj stezi. To se jasno vidjelo pri izboru Ivića Pašalića za potpredsjednika Sabora. Uz časne iznimke Ive Lončara, Vilima Hermana i još dvojice zastupnika, svi ostali su automatski digli ruke za Pašalića. Da li se uopće moglo očekivati da će se ljudi izabrani na partijskim listama drukčije ponašati.

Iskusni partijac Zdravko Tomac tako ponašanje zastupnika opravdava »međustranačkim dogovorom« i »nemiješanjem u kadrovsu politiku drugih stranaka«. Nadalje, Tomac sasvim ozbiljno pojašnjava da bi »svako osporavanje kandidata HDZ-a predstavljalo kršenje demokratske prakse« i »pretvorilo Parlament u revolucionarnu grupu«.

Ciste ruke

Tomčeve dijalektičke akrobacije iziskuju nekoliko upita. Nai-mo, ako je sve bilo dogovorenog, zašto se uopće glasovalo? Ako se već glasovalo, zašto se to nije obavilo tajno? Po kojoj bi to logici potvrđeno glasovanje bilo demokratisko, a niječno nedemokratisko?

boljševički Sabor u *kontrarevolucionarnu grupaciju*? Retorička pitanja ne iziskuju odgovore, ali javnost bi trebala znati tko je, kada i s kime sklapao međustranačke dogovore o Pašalićevu kandidaturi? Ovaj aranžman podsjeća na izbor ustavnih sudaca prošle jeseni, koji je također obavljen međustranačkim dogовором. I taj je slučaj bio pomnivo zataškan. Posljedica je ovakav sastav Ustanovga

mentu biraju savezni ministri, nijedna stranka neće olako predložiti kandidata neprihvatljiva za druge stranke, jer jednostavno neće proći. Jesenjas u švicarskom parlamentu nije prošao desni ekstremist Chrisoph Blocher, iako ga je predložila vlastita stranka, ali onako, preko volje, zbog unutarnjih podjela.

Afera s Pašalićevim izborom još se nije slegla. Ovih se dana javila uvažena zastupnica Đurđa Adlešić s ocjenom da

ne, koja je zataškala politički aspekt slučaja Pašalić. Tamo gdje vrana vrani oči ne vadi nema mjesta za politiku čistih ruku.

Sve se vraća

Novoj su vlasti puna usta parlamentarne vladavine, a u Saboru uopće nema opozicije, prvog preduvjeta parlamentarizma. Sâm HDZ je onoliko opozicija koliko je to bio SDP 1990. godine. Zastupnici ostalih stranaka izbjegavaju slobodno raspravljati u Saboru, jer ni u stranačkom životu ne prakticiraju sučeljavanje ljudi i ideja. Mnogi od njih se zadovoljavaju statirati u stranačkim vodstvima, dok politiku kreiraju *okulti gremiji*. U Saboru glume predstavnike naroda, a zapravo tvore glasačku mašinu partijskih oligarhija, koje su proizvele i slučaj Pašalić. U politici je sve moguće, utoliko više što je dalje od moralne i naroda. Birači nove većine ni u snu nisu očekivali da će nova vlast promaknuti baš Ivića Pašalića! Ali u politici također sve se vraća i sve se plaća. Nitko nije imun od sudbine HDZ-a. Pašalićev izbor nije zločin, ali jest teški grijeh pomanjkanja ukusa. Blago zastupnicima-pravednicima koji se nisu okajali grijehom sabor-skih struktura, jer će biti politički baštini »bolje sutrašnjice«. **Z**

Nečastivi u Saboru

Glasačka mašina radi

Po kojoj bi to logici potvrđeno glasovanje bilo demokratisko, a niječno nedemokratisko?

Tihomil Radja

suda, koji ne zadovoljava ni javnost ni stručne krugove.

U demokracijama se izbor ljudi na javne položaje vrši tajnim glasovanjem. Tu nema mjesta nikakvom prethodnom partijskom dogovaranju. Glasači glasuju po svojoj savjeti, sklonosti i interesu. Na primjer, kad se u švicarskom parla-

Pašalićev slučaj treba istraživati sud, a ne Sabor. Možda ima pravo, ali kako to da ista zastupnica pokreće u Saboru istragu o *Včernjaku*. U Ustavu piše da se »protiv zastupnika ne može pokrenuti kazneni postupak bez odobrenja doma Sabora«. Ali ako do postupka dođe, to neće biti na čest saborske *stegovne* već-

Dina Puhovski

Romani pod pravim kutom

Biblioteka 90 stupnjeva zaključila je nedavno svoj prvi otvoreni natječaj za roman na hrvatskom jeziku. Od 22 pristigla romana prosudbeni odbor izabrao je tri te prvu nagradu dodijelio Josipu Mlakiću za roman *Kad magle stanu*, drugu Igoru Rajkiju za *Katalog o božjim dostavljačima*, a treću Živku Prodanoviću za roman *Tamara*. Autori su, uz pomoć glumaca kazališta *Gavella*, svoje radove predstavili javnosti na kazališnoj sceni *Mamut 2.* ožujka, a *Biblioteka 90 stupnjeva* ujedno je objavila natječaj za roman za 2000. godinu. (D. P.)

Svjetski festival prikuplja novce

Vijeće 14. svjetskog festivala animiranih filmova *Zagreb 2000*, koji će se održati od 21. do 25. lipnja, predstavilo je javnosti organizatore festivala i dosadašnji tijek priprema za jednu od najznačajnijih međunarodnih kulturnih manifestacija u Hrvatskoj. Za nju će od Gradskog pogla-

varstva ipak vjerojatno dobiti 350 tisuća kuna manje nego što je bilo predviđeno, što je, kažu, dovelo u pitanje održavanje festivala. Nakon osmogodišnjeg razdoblja, u kojem ga je organizirala Koncertna direkcija Zagreb, organizaciju je ponovno preuzeo njegov utemeljitelj, Zagreb-film. Direktor manifestacije je Dragan Švaco, savjetnik Borivoj Dovniković Bordo, a međunarodna seleksijska komisija od 15. do 25. ožujka radi na odabiru filmova za konkurenčiju. Uz programe filmova u konkurenčiji za nagrade priprema se još dvadesetak programa unutar festivala. Nagrade za životno djelo u lipnju će dobiti Jan Švammajer iz Češke i Pavao Šalter iz Hrvatske. (D. P.)

Kultura za volanom

Ministar kulture Antun Vujić nedavno je postao predsjednikom Hrvatskog automobilkluba, upozorivši pritom kako su promet i kultura vrlo povezani jer je i prometna kultura dio opće kulture. Začuđenima ostaje da se nadaju kako će prometno

biti i u Ministarstvu obične kulture. (D. P.)

Pozivaju se koreografi

U Zagrebu će se u svibnju održati smotra, pod nazivom *Platforma mladih koreografa*, namijenjena promociji i afirmaciji mladih koreografa. Namjera je organizatora okupiti mlađe plesne umjetnike bez obzira na formalnu naobrazbu i dosadašnje iskustvo, a radove koji će biti prikazani na *Platformi* izabrat će komisija sastavljena od zasad neimenovanih uglednika profesionalno vezanih uz plesnu umjetnost.

Zainteresirani za sudjelovanje na smotri trebali bi poslati životopis s fotografijom, prijavnicu i radnu snimku koreografije bez ravnjevi i kostima (organizator može na sebe preuzeti realizaciju VHS-snime). Solo-koreografija bi trebala trajati do dvadeset minuta, a koreografija grupe do trideset. Prijave treba poslati do 10. travnja na adresu *Platforma mladih koreografa*, Božidara Magovca 50/VI, Zagreb. (D. P.)

Gradske poglavarstva i Gradske ureda za kulturu, kao i arhitekata, a na tribini o akademiji-bez-zemlje namjerava se predstaviti povijest pokušaja stjecanja zgrade za Akademiju, odrediti glavne Akademije potrebe i finansijske uvjete te objaviti arhitektonski natječaj za projekt gradnje nove zgrade ovog već poznatog podstana. (D. P.)

Gradske poglavarstva i Gradske ureda za kulturu, kao i arhitekata, a na tribini o akademiji-bez-zemlje namjerava se predstaviti povijest pokušaja stjecanja zgrade za Akademiju, odrediti glavne Akademije potrebe i finansijske uvjete te objaviti arhitektonski natječaj za projekt gradnje nove zgrade ovog već poznatog podstana. (D. P.)

Proljetna grozница jazz-a

U B. P. Clubu od 19. ožujka do 2. travnja održat će se dvanaesti po redu *Springtime Jazz Fever*. Uz neke naše glazbenike predstavit će se i renomirani strani jazzisti od kojih neki dolaze u Zagreb po prvi put. Na festivalu će nastupiti: 19. 3. Manfred Josel Trio 20. 21. 3. N. H. O. Pedersen Trio 22. 3. Black Coffee 23. 3. Boško Petrović Trio 24. 25. 3. Al Grey Quintet 26. 27. 3. Alvin Queen Trio s gostom Bruceom Adamsom

28. 3. Boilers 29. 3. Elvis Stanić Group 30. 31. 3. B. P. Club All Stars s gostima: Lewom Soloffom, Nigelom Hitchcockom i Alanom Skidmoreom

1. 4. Manfred Paul Weinberger Quintet 2. 4. (rođendan kluba) Matija Dedić, Neven Frangeš i David Gazarov.

Umjesto klasične najave, evo nekoliko impresija glazbenika koji će svirati na ovom festivalu, a već su svirali u Zagrebu i B. P. Clubu. N. H. O. Pedersen: *Uživam gledati fotogaleriju u Boškovu klubu. Svaki put kad sam neraz-*

U Tvornici — obojeno

Nakon Ramba Amadeusa zagrebačka će *Tvornica* ugostiti još jednog izvodača iz susjedstva, vojvodansku skupinu *Obojeni program* koja postoji od 1981. godine, ali se afirmirala tijekom devedesetih, a zbog specifičnog stila navodno su ih često uspoređivali s grupom *The Fall*. Ostaje vidjeti hoće li i u petak, 18. ožujka ponovo biti problema s radnim dozvolama. (D. P.)

OBILJEŽAVAJUĆI SVJETSKI DAN KAZALIŠTA
Hrvatski centar ITI-UNESCO organizira

**KAZALIŠNA KRITIKA
U NOVOM TISUČLJEĆU**

Medunarodni forum kazališnih kritičara
Zagreb, Teatar ITD, 20. - 25. ožujka 2000.

U suradnji s Medunarodnom udružnjom kazališnih kritičara (AICT)

Nakon uspješno održanih seminara Hrvatskog centra ITI *Kazališna kritika danas 1 i 2* 1998. i 1999. godine uz sudjelovanje uglednih svjetskih teatrologa i kritičara (M. Carlson, M. Pfister, A. Greene, I. Herbert, M. Semil, R. Klett...) i gostiju (J. Ok Kim, A. L. Perinetti, G. White...) a u sklopu MKFM-a u Puli, akcija kreće stepenicu dalje i prerasta u međunarodni skup koji će u Zagrebu, povodom kraja tisućljeća i Svjetskog dana kazališta, progovoriti o problemima struke.

CILJEVI:

- Raspraviti o dosezima kaz. kritike na kraju stoljeća i njene budućnosti u idućem.
- Promocija hrvatskog kazališta.
- Omogućiti hrvatskoj kazališnoj kritici (naročito mlađoj) međunarodne kontakte kao i informacije o kazališnim i kritičarskim događanjima, uvid u kazališne publikacije.
- Obilježavanje Svjetskog dana kazališta (27.03.).

PROGRAM:**1. MEDUNARODNI SIMPOZIJ: Kazališna kritika u novom tisučljeću**

Sposobnost kazališne kritike da utječe na promjene u kazalištu i obratno, etika kazališne kritike, publike kazališne kritike, odgoj kazališne kritike, teorije u kazališnoj kritici, utjecaj ideologije u kazališnoj kritici... samo su neka od područja o kojima će na međunarodnom simpoziju govoriti značajna svjetska imena kazališnih kritičara i predavača iz Velike Britanije (Daniel Meyer Dinkgraaf, Ian Herbert, David Adams) SAD (William Davis King), Hong Konga (Jessica Young, Mike Ingham), Portugala (Maria Helena Serodio), Njemačke (Ruediger Schäfer), Danske (Heino Byrgsen), Poljske, (Małgorzata Semil) Rumunjske (Odette Blumenfield), Bugarske (Kalin Stefanova), BiH (Hamid Dalilović), Mađarske (Andras Nagy) i Hrvatske (Sibila Petlevski, Dubravka Vrgoč) uz goste iz Belgije (Nicole Leclercque), Njemačke (Martin Roeder Zerndt, Werner Schulze Rehmell), Ukrajine (Nina Mazur), Mađarske (Mercedes Miklos), Turske (Handam Salta) i Andre-Louis Perinetti, generalni sekretar ITI-ja iz Francuske. Predavanja s ovog simpozija bit će tiskana u časopisu "Kazalište".

2. AICT SEMINAR ZA MLADE KAZALIŠNE KRITIČARE:

U sklopu foruma održat će se i Međunarodni seminar za mlađe kazališne kritičare AICT-a pod vodstvom Iana Herberta. Osamnaest mlađih ljudi iz raznih zemalja (Bugarska, Iran, Kanada, Korčula, Mađarska, Meksiko, Moldavija, Poljska, Rumunjska, Slovenija, Švedska, SAD i Hrvatska) rade u dvije grupe s mentorima: Maria Helena Serodio iz Portugala i Boris Senker iz Hrvatske.

3. SEMINAR ZA HRVATSKE MLADE KAZALIŠNE KRITIČARE

Pod vodstvom Kaline Stefanove iz Bugarske namijenjen studentima dramaturgije i teatrologije, te mlađim kazališnim kritičarima i novinarima.

4. PROMOCIJE HRVATSKIH I MEĐUNARODNIH ČASOPISA I KNJIGA:

- broj poljskog časopisa *Djalog 12/1999* (Varšava) posvećen hrvatskom kazalištu
- hrvatski pisci na stranim jezicima (M. Gavran Plays DKH, Zagreb, 2000, M. Brumec *The Death of Ligeia*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2000.)
- Prvi broj hrvatskog kazališnog časopisa *Kazalište* (AGM, Zagreb, 2000.)
- *Who Keeps the Score on the London Stages?* i *Eastern European Theatre After the Iron Curtain* Kaline Stefanove (London, Harwood Academic Publishers, 2000.)

5. SASTANAK:

U sklopu skupa održat će se i sastanak Komunikacijskog komiteta ITI-ja (Communication Committee Internacionall teatarskog instituta) na kojem će se pripremiti nastup komiteta na predstojećem Kongresu u Marseillesu (svibanj 2000) kao i dovršiti rad na izdanju *The World of Theatre*.

6. PREDSTAVLJANJE HRVATSKOG KAZALIŠTA: Hrvatski kazališni krug

Svake večeri gosti će gledati odabrane kazališne predstave - uz zagrebačke organiziran je posjet Varaždinu i Čakovcu. Nakon predstava organizirani su susreti gostiju s hrvatskim kazališnim poslenicima (večer pisaca, glumaca, redatelja...).

Novinarske glave

Odavno je prošlo vrijeme kada je puk uživao u promatranju javnih smaknuća i mučenja, nitko više ne zahtijeva glave na srebrenim pladnjevima. Ali za grijeha se valja iskupiti

Iva Šrot

Okrugli stol *Etika novinarske profesije i revanšizam, Hrvatsko novinarsko društvo, 7. ožujka 2000.*

Treći siječnja donio je smjenu vlasti. Ali narod ne zanima sama promjena u vladajućoj strukturi ako ona za sobom ne nosi i promjene u ostalim strukturama društva. Odavno je prošlo vrijeme kada je puk uživao u promatranju javnih smaknuća i mučenja, nitko više ne zahtijeva glave na srebrenim pladnjevima. Ali za grijeha se valja iskupiti.

Profesionalizam, revanšizam i ilustracija

Da novi vlastodršci ne kane primjenjivati metode prijašnje

vlasti, najbolje pokazuje činjenica da dosad nisu ništa poduzeli po pitanju medija. Narod je zbog toga ogorčen, a prozvani novinari

primitivizam koje su uspjeli institucionalizirati vratile su naše društvo u fazu darwinovske borbe za opstanak. Upravo ta politizacija medija najveći je problem ovog društva. Normalna je stvar da svaki novinar kao privatna osoba ima određene političke simpatije, ali profesija koja zahtijeva objektivnost ne dozvoljava političku obojenost informacija. Geza Stančić smatra da se ovaj problem teško može riješiti bez »pročišćavanja« kadra, ali koje bi se zasnivalo na profesionalnoj differencijaciji, odnosno točnom utvrđivanju koliko je tko profesionalno obavljao svoj posao. Profesionalizam i pluralizam unutar novinarskih redakcija, koji bi koliko-toliko odgovarao presjeku društva, jedini je način da se vrati dostojanstvo određenim hrvatskim medijima.

Ivan Šiber s Fakulteta političkih znanosti istaknuo je važnu ulogu televizije na globalnoj razini te koliko je jezik mržnje, koji je njome vladao proteklih deset godina, naškolio slici Hrvatske u svijetu. Što se tiče pojedinih televizijskih novinara (»stranačkih administratora«), podsjetio je prisutne kako pojavljivanje na televiziji znači i opću prepoznavljivost, pa tako ne čudi da je bijes građana fiksiran upravo na te najisturenije elemente posredovanja HDZ-ove politike. Po njemu nova vlast mora odgovorno povući crtu kako bi konačno iz prepolitičkog prešli u političko društvo.

Obrad, Ivica, Miljenko, Andrej, Hloverka...

Na okruglome stolu bili su i novinari koji su na svojoj koži najbolje osjetili čvrstu ruku HRT-a. Luka Mitrović misli da treba odustati od insistiranja na otkazima, jer bi se tako vrlo lako zaista moglo dogoditi da nekadašnje žrtve postanu progonitelji. Ipak ljudi koji su na visoke pozicije došli prvenstveno silom, a ne na temelju profesionalne kompetencije, treba maknuti s odgovornih pozicija kako bi se spriječile daljnje štete i vratile neka elementarna razina novinarskog dostojanstva. Ivo Lončar jedini se spustio s teorijskih visina i odlučno imenovao one koji su najviše odgovorni za sramotu zvanu HRT, a čija su imena do tada neizvjesno lebdjela u zraku: Obrad Kosovac, Ivica Vrkić, Miljenko Manjkas, Andrej Rora, Hloverka Novak-Srzić. Oni ne bi, po njemu, trebali ostati bez kruha, ali posao koji su do sada obavljali nadilazi njihove novinarske sposobnosti i trebali bi ih zamijeniti sposobniji. Naglasio je da treba pripaziti kako se i sadašnjoj vlasti nebi omakla slična greška nedostatka profesionalizma dajući za primjer mlađu djevojku koju je Stipe Mesić poslao na tri mjeseca da »nauči zanat« na HRT kako bi mogla kasnije izvještavati iz njegova ureda.

Marko Tarle iz Matice hrvatske imao je nešto blaži pogled na stvari. Po njemu, profesionalci među prozvanom ekipom HRT-

a (ne znamo točno na koga se ovo odnosi) svakako bi trebali ostati na televiziji. Najradikalniji u svojoj osudi bio je Branimir Bilić prema kojem bi se svima koji su »zabrljali« trebala oduzeti novinarska iskaznica, a umjesto pred Vijećem časti HND-a, za svoje bi postupke trebali odgovarati pred pravnom državom.

Vjekoslav Miličić s Pravnog fakulteta među prvima kod nas počeo se baviti pitanjem etike u novinarstvu i kao budni promatrač medijske stvarnosti počastio je prisutne čitavim nizom primjera neetičnog ponašanja u novinarstvu. Jednu od zamjernika uputio je i Forumu 21, kritizirajući njihovu neorganiziranost i međusobnu netoleranciju.

Složnost i odlučnost su itekako potrebni žele li novinari osvjetljati obraz svoje profesije. Sada je pred njima (ali i pred novom Vladom) prvi test zrelosti — najprije prijedlog, a zatim i donošenje *Zakona o HRT-u*. Time će i pitanje »revanšizma« u novinarskim redovima konačno biti riješeno. Na opće veselje, nadamo se. □

Zakon o HRT-u

Kamo ide dívliji HRT?

Uzvsi u obzir sramotne informativne priloge na HTV-u, koji ne prestaju unatoč političkim promjenama, donošenje novog Zakona o HRT-u i njegova što skorija primjena nužni su za opće dobro i očuvanje mentalnog zdravlja nacije

Iva Šrot

Okrugli stol o novom zakonskom rješenju HRT-a, Hrvatsko novinarsko društvo, 8. ožujka 2000.

Vlada je za rok predaje nacrta Zakona o HRT-u odredila 20. ožujka i radila na grupa na čelu sa Željkom Antunović očekuje prijedloge ljudi iz novinarske struke. Prvi je korak Okrugli stol u HND-u, a ne treba zaboraviti ni međunarodni skup u Opatiji zakazan za 16. ožujka na kojem će se raspravljati upravo o zakonu o javnoj televiziji. Predsjednik Forum 21 Damir Matković započeo je Okrugli

stol izloživši četiri ključne točke Forumove *Povelje o HRT-u*. To je prvenstveno demontiranje HRT-a, odnosno razdvajanje na tri samostalna javna poduzeća — Hrvatski radio, Hrvatska televizija i Odašiljače i veze. Druga bitna točka je privatizacija trećeg kanala, čime bi se omogućio pluralizam televizijskog tržišta. Tu je zatim i pitanje regionalizacije HRT-a, jer za sada regionalni studiji nemaju absolutno nikakvu autonomiju. I konačno, nešto od izuzetne važnosti za samu provedbu bilo kakvog zakona — valja uspostaviti Nacionalno vijeće za RTV koje bi prestalo služiti isključivo kao paravan iza kojeg se skrivaju manipulacije od strane političkog vrha.

Medij za javnost

Geza Stančić iznio je sljedeće četiri bitne stavke. Kao prvo, treba definirati što je to što će osigurati da HRT zaista postane samostalna kuća, odnosno da li status HRT-a ostaviti da ima status javne ustanove ili ga pak preformulariti u trgovacko društvo. Zatim, poštujući evropski trend k deregulaciji u oblasti javnih medija, trebalo bi zakonom ustanoviti da niti zakonodavac nema pravo svojevoljno intervenirati u program. Ulogu Vijeća HRT-a, nadalje, trebalo bi definirati kao organ koji će omogućiti funkciranje programa pluralističkog koncepta, a Nadzorni odbor, Vijeće i direktor HRT-a morali bi stajati u odnosu međuvisnosti. Tu je konačno i pitanje unutarnjeg pluralizma, odnosno redakcijske demokracije gdje bi se svakako trebala uspostaviti dvosmjerost komunikacije u cilju kvalitetnijeg programa.

Problem statusa Hrvatskog radija dejatno je iznijela Nada Zgrabljić. Za početak ona predlaže ustanovljavanje uloge javnog radia u društvu i unutar HRT-a. Kako se Hrvatski radio želi odvojiti od Hrvatske televizije, potrebna je neovisna revizija kako bi se ustanovilo da li je i u kojoj mjeri Hrvatski radio u fuziji s Televizijom finansijski oštećen, kako bi naposljetku došlo i do konačnog razrješenja vlasničkih odnosa. Potegnuto je bilo i pitanje prostorija Hrvatskog radija (konkretno, zgrade u Šubićevu i Jurišićevu) koje je HTV prodao, dodjelivši Hrvatskom radiju tek podstanarski status na četvrtom katu zgrade na Prisavlju. Napomenula je i pad slušanosti HR-a i potrebe za promjenom i osvremenjivanjem programa.

Nenad Puhovski iz *Centra za dramsku umjetnost* osvrnuo se više na samu funkciju javne televizije kao medija kreiranog za javnost, financiranog od javnosti i stoga neizbjježno i kontroliranog od javnosti. Kako je to kod nas nešto krajnje apstraktno, on predlaže i nekoliko stavki čijim bi se uključivanjem u Zakon o HRT-u kontrola od strane javnosti konačno mogla i pravno garantirati. On predlaže formiranje Programske savjeta kako bi u stvaranju programa mogli sudjelovati ljudi i iz drugih struka, kao i šira javnost. Također se zalaže za veći postotak vanjske (odnosno nezavisne) produkcije kao i za postojanje javnih natječaja za one programe koji su značajni za kulturu (jer ne smijemo zaboraviti da je televizija za veći dio Hrvatske glavni odašiljalj kulture). I konačno, smatra Puhovski, izuzetno je važno da HRT otvoriti mogućnost ulaska u televizijske arhive čak i običnim građanima, kao što je to praksa i u svijetu.

Vrijeme ističe

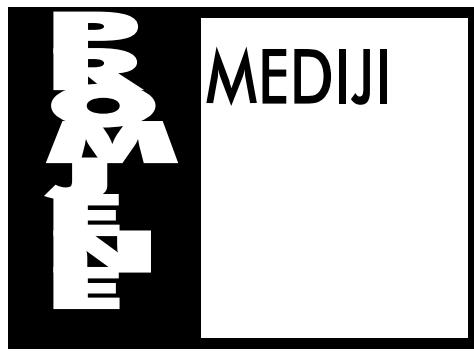
Akademik Vladimir Paar u svojem je izlaganju prije svega istaknuo edukativnu ulogu televizije u društvu poput našeg,

gdje je ona mnogim ljudima jedini izvor informacija i kao takva trebala bi pripremati hrvatske gradane na razvoj kako ne bismo zauvijek ostali na periferiji. Za Vijeće HRT-a (kojeg je i sam bio član) predlaže da se sastavi od 20-30 članova koji ne bi primali plaće, već bi tu funkciju obnašali na volonterskoj bazi kako bi se izbjegla potkupljivost. Također predlaže jasniju definiciju odnosa između Vijeća i kuće kako bi se spriječila politička samovolja i uplitanje u organizaciju programa.

Nenad Stazić, saborski zastupnik i urednik Hrvatskog radija, predlaže ustroj HRT-a kao trgovackog društva kako bi se spriječila ovisnost o državnim financijama. On smatra da bi članove Vijeća trebala birati posebna stručna grupa unutar HRT-a, a ne Sabor kao što je predložila Vesna Alaburić. S njom se u mišljenju razilazi i kad su u pitanju političke orijentacije članova Vijeća. Naime, za razliku od nje, on smatra da nije loše u Vijeću imati i nekoliko saborskog zastupnika (naravno, različitih političkih orijentacija) jer i to na neki način odražava sliku nekog društva. Razdvajanje HR-a od HTV-a, on tvrdi, treba ostvariti postepeno, a za početak slati se s otvaranjem odvojenih računa.

Prema mišljenju Branimira Bilića, Vijeće HRT-a ne bi više bilo nadzorno, već isključivo pluralističko tijelo usmjeravanja koje bi poštivalo pluralitet hrvatskog društva, a čije bi odluke Sabor samo potvrdio.

Culi su se tako u srijedu i brojni drugi prijedlozi, ali uglavnom su bili tek preslikovi spomenutih. Pluralitet mišljenja konačno je uspio ujediniti Luka Mitrović koji je prisutne podsjetio na kratkoču vremenskog roka i pozvao ih na priključivanje HND-ovo akciju za stvaranje prijedloga zakona. Dobrodošli su svi iz područja kulture, novinarske i pravničke struke. Manje priče i više rada, jer vrijeme ističe... □

tipotisak

Poduzeće za grafičku proizvodnju i trgovinu d.o.o.
Zagreb, Medarska 69
tel/fax: 01 378 2395, 098 233 907
TISAK I UVEZ KNJIGA, PROSPEKATA, BROŠURA, KALENDARIA I DR.

Lijevo pismo

Mada Boris Beck naglašava da »progovara isključivo u svoje ime te da ne izražava stav uredništva«, njegov stav je nesumnjivo tipičan za određenu crtu u uredištvu politici koju Zarez vuče još iz Vjenca

Dejan Kršić (Arkzin/Bastard)

Kao što je jedan sudac rekao drugome: budi pravedan, a ako ne možeš biti pravedan, budi pristran.

William S. Burroughs

Prilika i način na koji je Gargamela donijela dijete na svijet bila je sljedeća, iako ne vjerujete, neka vam se govna istresu po gaćama.

François Rabelais

Najveće pitanje svakog autora koji imalo drži do sebe jest da li ga netko čita? Stoga, prvo hvala Borisu Becku što se potudio i pročitao moje tekstove i smatrao ih toliko vrijednima da ih još jednom ugrubo prepriča. Upravo me njegova emotivna reakcija uvjerao da sam neke teme pogodio i probleme uočio. I mada su uloženi trud i posvećeni prostor hvalevrijedni, u svojoj kritici autor nije baš uspio. Sve je to na razini loše školske lektire: *prepričajte svojim riječima, što je autor htio reći, i na koncu, moje mišljenje i moj stav.*

Neka se priča, pa makar i dobro, rekao bi Oscar Wilde, ali što nam je autor želio reći: razotkrilo mi je formule stila, utvrdio da sam pamfletist i na kraju poručio da sam smrđljivo govno koje on »po službenoj dužnosti« ipak neće odstraniti iz svog »gartlica!«

Da je na mjestu Borisa Becka bio neki hipotetični *Zarezov* Boris Buden, kad je već *Zarez* upao u njegovo »duhovno okruženje«, sigurno bi izvukao nešto puno bolje, ubitačnije, problematičnije, društveno relevantnije. Nešto nad čim se u krajnjoj liniji čitatelj, čak i kad je riječ o polemičkom partneru — ne bi dosadivao. Čak i da je mene pitao, mogao sam mu ukazati na veće teorijske probleme čije je apsolviranje doista zaslužilo koju karticu.

Da je ostao na tipičnoj razini hrvatske kulture, u kojoj se cijene samorodni geniji, a nezamislivo je svako oslanjanje na teorijske dosege drugih, mogao me je uloviti s prstima u pekmez, ukazati na niz posuđivanja, razotkriti citate bez navodnika, ali *shit*, za to bi trebalo poznavati i izvornike, znati što su pisali ne samo Marx i Lacan, Žižek i Renata Salec, već i Buden ili najradikalniji *Poletov* pop-kritičar, Tomislav Wruss, danas, eto, glavni urednik *Jutarnjeg lista*.

Mogao me je, također, bez problema, prokazati kao žižekijanca i osvojiti neke dodatne bodove kod dijela hrvatske tzv. »ligeve intelektualnosti«, ali dodavala, kao da niti to nisam zasluzio, B. B. ostaje na razini doskočica koje je Branimir Donat provalio još 1991. (vidi, *Što će Dejan kad je bezidejan, Vjesnikova Panorama*, kolovoz 1991.) Po mom čvrstom sudu, doista je pitanje ukusa, upravo pitanje *etike & estetike*, dakle ideologije, da si autor za referentnu točku izabere npr. Dušanovu Ugrešić i Žižeka, a ne, recimo, Žmegača i Branimira Donata.

Njegova opaska kako su moji tekstovi »prozirni poput kugle od pleksiglasa Državne lutrije u kojoj

sumanuto odskakuju uvijek iste loptice i samo je pitanje slučaja kojih će šest od četrdeset pet ili sedam od trideset devet izaći i kojim redom...« potpuno promašuje. Ne

Nisu li oni koji su se do jučer najviše pjenili na Tita, Partiju i bratstvo i jedinstvo, ili Tuđmana i HDZ, upravo oni koji su ih ranije najviše »voljeli«? Samo razočaranje u takvu slijepu, »veliku ljubav« vodi u »slijepu mržnju«. Kao lijevi te/r/oriste ja doista mislim da je moguće s nekim racionalno polemizirati, ne slagati se, ideološki i politički suprotstavljati, a da to s onu stranu liberalne tolerancije ne implica pad u emocionalnu buru mržnje i netrpeljivosti čiji je sljedeći korak nasilje i povlačenje oružja.

Što zapravo smeta Borisu Becku?

Da li je, dakle, Boris Beck previdio poantu i fulao *ceo fudbal!*? Ne, ne sumnjam ja da je on sve shvatio, ali ono što ga doista smeta ne može i ne usuđuje se izreći. B. B. izbjegava imenovati svoju poziciju. On eksplicitno navodi da se »*po novinama ne oglašava kao ljevičar*«, ali naivnom čitatelju iz toga nije jasno da li on to jest, pa se samo javno ne oglašava, ili uopće nije? Nije potrebno posebno isticati da čista dekriptivnost i nepristranost nisu obilježja koja krasi njegov tekst. Mada se predstavlja kao da s politikom ne se politiziranjem nema nikakve veze (»*Za politiku me boli don...*«) i dok hini potpunu neutralnost svog pristupa, on se upravo prvenstveno određuje prema tom političkom.

Njegova pozicija kritičkog autoriteta jest mjesto redaktora u redakciji *Zareza*. Ne smetaju njemu teze same po sebi, čak niti pamfletski ton njihova izlaganja, njemu u stvari smeta to što u njegov medijiski prostor, već više puta za redom, upada jedno arkzinovsko-bastardovsko kopile, jugonostalgičarsko sмеće, lijevi terorist. Sva ta redaktorska logoreja ne bi bila vrijedna osvrta i ispisano papira da nema jasan cilj — takve »pamfletiste« koji zalaže »u njihov gartlic«, »u njegovu gredicu«, treba na brzinu simbolički odstranjeliti. Hrvatska kulturna elita čak ni na svome tenu više nije sigurna, a već su se nadali da je demokratska tranzicija od *Vjenca* do *Zareza* sigurno obavljena. A mi smo im, eto, čak i u *Zarezu*, doslovno za petama.

Ako je jedini sadržaj mojih »platihi«, ono što »svi znamo« — »da HTV vode poltroni, da su Hrvati šutjeli kada je trebalo govoriti i smijali se kada je trebalo šutjeti; da se opozicija zadnji deset godina jedino kilavila po Saboru; ...da se Letica nikad nije oprao od Vježtice iz Rije...«, ako je sve to »gomila banalnosti«, »politički ko-rektan govor koji ne donosi ništa nova«, ako su pokušaji kritičkog promišljanja aktualne političke stvarnosti »isiani iz prsta«, i sve je to uopće rezultat puke »netrpeljivosti«, onda o tome nema više smisla govoriti. Zašto to ponovno izvlačiti, sve to treba prepustiti toplini zaborava. Mi se ovdje bavimo cijećem uzvišene hrvatske kulture, za politiku nas boli don, a nad onim nacionalističkim sмеćem na vlastitim korijenima zatvaramo nos.

No glavni problem hrvatskog društva, o kojem u svim tekstovima govorim, upravo i jest to da se »sve zna«, sve se to i proteklih deset godina sasvim dobro znalo (o »slučaju Zec« piše se još od prosinca 1991.), a ipak, hrvatska socijalna, liberalna i ina demokratska opozicija i kulturna elita u tih deset godina nije njegovala niti poticala ikakvu intelektualnu kritiku hrvatskog stanja, niti je digla i glasa protesta protiv nesmiljene harange koju su mediji, institucije i pojedinci vršili nad predstavnicima etničkih i političkih manjina.

Ne zanima me vijenac nego rupa

Obratimo pažnju na smisao ljudske metaforičke igre — u toj bašći hrvatske uljudbe, iz tog gartlica, paće tog *vijenca* hrvatske kulture, »urednički golijat« Boris Beck me neće isplijeviti, srezati, izbaciti...

ne, on širokogrudo dopušta — neka cvjeta tisuću cvjetova!

A upravo je taj vijenac 1000 cvjetova hrvatske kulture, čak i u svojoj *zarezovskoj verziji*, ono što me uopće ne zanima. Nas »lijeve te/r/oriste« zanima upravo ona (politička) rupa, prazno mjesto u sredini tog vijenca, onaj vječni, sistemski, manjak. Činjenica da između demokracije i Kroacije uviđek postoji neki nesvodivi ostatak, da u Kroaciji uviđek manjka neki »demo« i da postoji višak nekog »o«, upravo forma tog vijenca.

Otkud Boris Becku pomisao da je zagovaranje ideologije »1000 cvjetova« nešto ljevičarsko?

Upravo je ljevičarski stav kako između ideologija nema izmirenja. Sasvim suprotno dominantnoj ideologiji »civilnog društva«, ja zagovaram afirmaciju društvenih antagonizama, idejne i ideološke borbe, političke sukobe, polemike. Nasuprot beskompromisnom zagovaranju dogmatske isključivosti lijevog fundamentalističkog terorizma cvjećarski liberalno-tolerantni stav je varijacija na temu one multikulturalističke tolerancije koja maskira pravi rasizam. Sasvim blisko Vujićevu stavu kako je odlazak progonjenih umjetnika/ica »bio njihov slobodan izbor... uviđek je to stvar odluke...« koji na teorijskoj razini propagandnog sloganu za kavu »moj život — moj izbor« samo ponavlja rasprostranjeni liberalni stav prema, primjerice, obrezivanju žena koja ide u smjeru informiranja i poučavanja o mučilačkoj naravi te prakse. Ako ipak informirana žena i dalje insistira da želi biti obrezana, onda će liberalni učitelj nemoćno slegnuti ramenima, govoreći: »Mi tu ne možemo ništa. To je njezin izbor«, zaboravljajući da se sama edukacija ili protjerivanje ne uspostavlja ni na kakvom neutralnom terenu na kojem bi subjekt mogao donijeti slobodnu odluku.

Arkzin i bastardovci, dakako

Mada B. B. naglašava da »progovara isključivo u svoje ime te da ne izražava stav uredništva«, njegov stav je nesumnjivo tipičan za određenu crtu u uredištvu politici koju *Zarez* vuče još iz *Vjenca*. Njegova »neutralnost«, »neideološćnost«, paradoksalno ide ukorak s njegovim normiranjem iste »neideologičnosti« kao matrice novinskog pisanja. Prije više od godinu dana, u polemikama oko *Vjenca* i *Matrice hrvatske*, govorilo se da je nedopustivo da kolumnne pojedinačnih autora budu politički pamfleti, da, umjesto toga, *Vijenac* mora biti političan na izvorniji, stranački neutralan način: on je mjesto ili institucija same javnosti, mjesto gdje »svi hrvatski autori koji argumentirano iznose svoje stavove stječu priliku da realiziraju svoje pravo na javnost«. U uvodniku *Zareza* broj 25, urednica Andrea Zlatar iznosi varijaciju na tu temu: »Autore i čitatelje *Zareza* povezuje, čini mi se, potreba za nezavisnim javnim prostorom u kojem se sučeljavaju i sukobljavaju mišljenja pojedinačnih.«

Problem u tom zahtjevu za očuvanjem časopisa od stranačko-političkih utjecaja njegov je stvarni efekt u neosvijestenoj politici samog časopisa: isključenje, ignoriranje, nereflektiranje stvarnih, partikularnih političkih stavova.

Da opet iskoristimo Lacana: redaktor *Zareza* se imaginarno postavlja na subjektu potpuno tolerantne, izvanpolitičke, kulturne, objektivne instance; njegov idealni Ja jest Ja absolutne tolerancije »neka cvate tisuću cvjetova«, samo ako znaju »pristojno« pisati i ponašati se. Simbolički se, međutim, on identificira s pogledom intelektualne elite na vlasti, koja apriori, bez političke borbe, vidi univerzalno ostvarenim svojim partikularnim interesom u apolitički koncept politike. Na toj podlozi izlazi na vijdjelo i njegov temeljni konzervativni stav, a koji je u njegovu pokušaju polemike ostao implicitan: name da se nakon 3. 1. 2000. i osi-

guranja neupitnosti hrvatske državne samostalnosti« (I. Račan) politički proces u hrvatskom društvu smatra zapravo dovršenim. Hrvatska kulturna elita, kroz usta Nenada Popovića, ne nalazi zazornim reći da je ona opoziciju dovela na vlast i da očekuje priznanje i dijoništvo u vlasti, za S. P. Novaka je onaj tko »već danas kritizira novu vlast moralni bijednik«, a B. B. odbija svaku pomisao o partikularnom subjektivnom angažmanu u odnosu na hrvatsku državnu vlast, pa bila ona i »demokratska«. Ništa ne smije penetrirati u samo središte demokratske svetinje. Ono je već zauzeto, tamo se ne reflektira.

To što Boris Beck ne može »progutati« moje tekstove (»Prvi je najgrozniji...«) samo je potvrda i drugi način da se kaže da su oni komadić realnog koji se opire toj posthadezeovskoj — Vujićevskoj/novakovskoj/popovićevskoj — simbolizaciji. Zato on čitateljima *Zareza*, hrvatskoj kulturnoj eliti, tim »finijim nosovima«, preporučuje da izbjegavaju suočavanje s realnim političkim trenutka i vlastite pozicije, jer bi u suprotnom mogli »ostati bez dah«.

To je kontinuitet politike isključenja, ignorancije, ne-refleksije i zaborava kojim je jučer hrvatska kulturna elita šutke prelazila preko svojih glavnih kritičara, preko Arkzina i bastardovaca Borisa Budena i Borislava Mikulića, od kojih ne može više okrenuti glavu u blženom neznanju kad joj se kao bauk pojavljuju u *Jutarnjem listu*, *Nacionalu*, *Globusu*... ili eto, *Zarezu*.

Zarez nema mišljenje

Časopis koji se definira kao serviser diskurzivno kultiviranih mišljenja, bez obzira na njihov sadržaj, sam nemam mišljenje niti ga može prepoznati. Ono što smatra svojom najvećom demokratskom vrlinom je pseudo-postmoderna, postpolitička igra indiferencije među partikularnim politikama. Zato se skriva iza načela (selektivnog) pluralizma stavova, od svega po malo. Od ustaša do liberala je tisuću prihvatljivih stavova, ali radikalno politični (ligevi) stav je onaj »tisuću i prvi«, višak, ekskrement, govor. Takva konцепција proizvodi iluziju visine s koje se mogu komotno ignorirati grejtest štis stvarne kulturne produkcije s društvenim i političkim posljedicama.

Zato je »slučaj Vujić«, kulturni skandal u samom središtu hrvatske političke vlasti, ostao na marginama *Zarezova* interesa. Upravo je slučaj peticijske kao jedan »partikularan zahtjev« postao »nešto više od elementa u pogadanju o specifičnim interesima i počeo djelovati kao metaforička kondenzacija radikalnog propitivanja čitavog društvenog polja«. Bavit se hrvatskom državnom vlasti u liku Antuna Vujića znači definitivno morati prema njoj imati politički stav, i to radikaljan. No tu smo nepriličnost izbjegli prepustivši ga »ligevim teroristima« i *Feralu*, a sami si rezervirali melankolični opozicijski diskurs kulturne elite, razočarane realnošću nakon budećnja iz nacionalističkog, državotvornog ili demokratskog sna, svejedno, ali uviđek bez obvezujućih stavova koliko god je to samo moguće.

Kritika koju želimo, koja će imati smisla, nije ona koja će tek opisati novi tekst, knjigu, pop-pjesmu ili administratora javnih poslova i reći da li je dobar/dobra, već kritiku koja će ispitivati okolnosti i stvarati mogućnosti. Kritiku koja zna govoriti i o mogućem, a ne samo o vjerojatnom, o predviđljivom. A *Zarez* će svoju funkciju »časopisa za kulturna i društvena zbiravanja« moći artikulirati i ispuniti tek kad fantazmu čuvara političke kulture bez ostatka zamijeni s doista profanim i partikularnim pitanjima kulturne politike.

Knee deep in shit.

Preuzeo sam grafiku!

Ogromna većina reakcija na Slučaj Murtić došla je od ljudi koji se gnjeve samo zato što nisu dobili svoju grafiku, što nisu dobili svoje društveno priznanje

Miljenko Jergović

Uz tekst Branka Matana Sol toplo moćvare, Zarez, broj 26

To je ono kad se dogodi da ti čestitaju, a da pojma nemaš na čemu ti čestitaju. S jedne strane, neugodno ti je jer ne kužiš, a s druge ipak se praviš da kužiš jer čestite prijaju i prije ćeš pomisliti da nešto nije u redu s tobom jer se ne možeš sjetiti što si to uradio što je vrijedno čestitanja, nego što ćeš pomisliti da je čestitar budala koja te upravo uvlači u ono što je njemu silno važno, a za tebe ni ne postoji. E tako me je tog ponedjeljka na autobusnom stajalištu spopao jedan ovdašnji intelektualac, čovjek od nesumnjive kulturne važnosti i neospornog moralnog integriteta, ščepao me za ruku, ugrizao za oba obraza i počeo po meni sliniti: »Svaka čast, dokazao si tko si i što si u času kad je bilo najteže!« Grozničavo sam se pokušavao dosjetiti što je to sad najteže jer je uvijek najteže i treba se samo sjetiti razloga, ali nije išlo i samo sam gledao kad će već taj autobus i želio da u autobusu bude što veća gužva, pa da se od eminentnog intelektualca mogu odvojiti s jedno tri oštretne babe i par plećatih srednjoškolaca jer ako me bude davio sve do Importane, ne moram danas ni ići na posao, a već ću biti umoran kao da sam u tri smjene zamjenjivao Aliju Sirotanovića.

Srećom, autobus je bio prekrasan, odvojio sam se od napasnika i tek sam primjećivao da mi svako malo upućuje ljubavne poglede. Usred te zaljubljenosti osjećao sam se kao Holden Caulfield i uopće mi nije bilo jasno što se sad od mene očekuje i što mi je činiti ako one babe primijete da me jedan debeli čelavi zaljubljeno gleda, a da se ja femkam kao seoska mlada. Možda bi najprikladije bilo da mu posađem par letećih poljubaca, tek da prisutnima bude jasno o čemu je riječ. Tog jutra bio sam spremjan od gristi uho čovjeku koji mi je čestitao.

Poslje sam cijelog dana pokušavao razriješiti slučaj, ali mi ništa nije bilo jasno. Istina, u riječima zapjenjenog čestitana pojavio se i jedan lik koji me je, možda, mogao voditi k razriješenju. Slikar Edo Murtić kojega je naš intelektualac spomenuo s onom vrstom mržnje i gnjeva s kojom se nikad nije usudio spominjati Ivana Aralicu ili Zlatka Viteza, ali kako je treći januar prošao i kako smo se oslobođili jarmova vlastitih psihologija, ta mržnja i gnjev nisu mi bili sasvim neshvatljivi. Ali što je Edo Murtić skrivio, a što meni nije bilo poznato? Vjerujte mi na riječ ako možete: Pomislio sam da se Edo Murtić upisao u HDZ! Mislio sam da je to jedina stvar koja bi oslobođenog intelektualca s autobusnog stajališta mogla tako nasekritati. Kad je video kuda demokracija vodi i koji su se sve nagurali u demokraciju, Murtić se upisao u HDZ mislio sam. Ipak je prijatnije voziti se u praznom autobusu na kojem piše

HDZ, nego u punom na kojem piše SDP. Ali čemu onda čestitke meni? Slučaj je, ipak, nerješiv!

prihvaćeno ništa od onoga što bih rekao i da će čestitari jednostavno biti razoračani mnome, a svaka riječ koju bih mogao reći u obranu Murtićeva prava da svoje grafike dijeli kome mu je volja biti protumačena kao stav nekoga tko je počašćen i potkupljen time što se našao u slikarevom izboru. Osim

ne scene čerečili Edu Murtića, galili se nad Ninom Pavićem i s manjom ulicu od karijere upozoravali Ilicu Račana da je pogriješio. Nastojali su svog novog premijera upozoriti na sebe i svoju važnost te na svoju intelektualnu nezavisnost, gazdu Pavića dirnuli su u ono na što je po prirodi stvari najmanje osjetljiv, ali su Murtića zato rasplili iz sve snage. A zašto? Pa zato što ih je on nepovratno uvrijedio. Uvjrijedio ih je time što ih nije proglašio za demokratske zasluznike. Ali ima tu još nešto, što je u cijeloj priči važnije i gadljivije. Sve ono što su odšutjeli hadzezeovim kulturnim i intelektualnim komesarima, sada su spremni reći Murtiću. Svoju novostecenu pravovjernost oni su nastojali potvrditi nasrnuvši na njega, neobično odlučni u borbi protiv samih sebe ili onoga što su bili prije trećeg januara. Spremno su se našli na istoj strani s prvim hadzezeovskim novinskim zdrugom iz *Vjesnika* i s televizije koji je Murtića osudivao nevinu i pravednički kao da su se trećeg januara rodili. Osim toga, bilo je u toj agresiji još nečega. Edo Murtić je star čovjek, njegov salon davno je bio u modi, a njegov utjecaj na karijere naših kulturnjaka praktično nikakav. Murtić je danas socijalno neusporedivo manje važan od, primjerice, Kreše Dolenčića nad čijom se režijom Šuškova i Tuđmanova sprovoda, dovršenom aluzivnim *Zlatnim teletom* koje je, kao, progovorilo o hadzezeovskom lopovluku, nije zgrozio baš nitko, premda bi i to bila zgodna tema za pranje vlastite savjesti. Ali Krešo je mlad, Krešo je in i Kreši se nećemo zamjerati sve dok ne budemo sigurni da je i Krešo na samrti. Pričekat ćemo predesetak godina, nema nikakvih problema. Riječ je o do kraja izvedenoj, ali ne baš pouzdano računici. Murtić, naime, ne djeluje baš boležljivo, a trebali bismo znati iz povijesti umjetnosti barem to da slikari žive sto i nešto godina — valjda se ne sekiraju što im netko nije poklonio grafiku i zato im srce dulje radi — tako da bi i Edo Murtić mogao raspaliti još jedno četvrt stoljeća. I eto greške! Sahranimo ga, a možda uopće nije toliko stariji od Kreše.

Naravno, zgradio sam telefon, nazvao Edo Murtića, ispričao mu se na nedolasku, slagao razlog, otisao do njegova ateljea i tako sam preuzeo sudbinu u svoje ruke. A preuzeo sam naravno i grafiku! E, neću ja majci biti na pravoj strani samo zato što me je slučaj na tu stranu postavio! Tako sam već bio mirniji i mogao sam zorno pratiti kako se priča s Murtićevim grafikama pretvara u kulturnu aferu nevjerojatnih razmjera. Prvo su javno reagirali oni kojima je zasmetalo Pavićeve pokroviteljstvo i Račanov blagoslov, ali i izbor nekih od nositelja grafike. Njihovi prigovori doista su znali biti i principijelne naravi i mislio sam kako bi lijevo bilo kada bi ta principijelnost funkcionalira na autobusnim stajalištima hrvatske kulture i kulturne javnosti. Među prigovaračima iz prvog vala bilo je ljudi koji su reagirali iz nesumnjivo čestitih pobuda. Ja se uspijevam sjetiti jednog čestitog, a možda je bio i još jedan.

Redaljka
Mogao je tu priču s grafikama Murtić izvesti na malo drugačiji način, ali to je, barem u našem slučaju, prigovor stilske prirode. Uostalom, i sam sam skakao od sreće i udarao glavom o zid od oduševljenja kada je HDZ izgubio, pa mi se moglo dogoditi da učinim i nešto što inače ne bih učinio. Recimo, te noći trećeg na četvrti januar lako se moglo dogoditi da se smrtno zaljubim u svih milijun i nešto Hrvata i Hrvatica koji su glasali za nove pobjednike, ne vodeći računa kakve mi sve zaraze prijete i kakvim se sve bitangama radujem. I dobro, rekao je tko je što imao, pa sam mislio da će tu priči biti kraj.

Ali medutim jok! Započela je redaljka. Najprije fina zagrebačka, u duhu matosjevskih polemika čiji je cilj što više napuhati čim nevažniju temu, jer što je tema nevažnija to je intelektualac pametniji, budući da se samo na glupostima vidi sva njegova elokvencija i načitanost i samo se o glupostima može govoriti bez ikakvog rizika, a potom se prešlo na tipičnu balkansku karačinu usred koje je važno bilo samo jedno: Oderati pojedinca da bi se dokazao princip! Pizdunski proračunato naši su intelektualci i novinari diljem upravo oslobođene javni-

dobili svoju grafiku, što nisu dobili svoje društveno priznanje. Teško je njima shvatiti da Murtić nije društvo, te ni priznanje ne može biti društveno ako je od Murtića, a to je teško shvatiti samo zato što se Tuđmana deset godina doživljavao kao velikog tatu, pa sad mislimo da i nakon njega dolaze tate među kojima će se s vremenom razabrat novi veliki tata. Mislite da pretjerujem? Možda, možda, ali probajte mi objasniti kakve prigovore bi danas smjeli na dodjeljivanje grafika davati ljudi koji su nositelji *Danice s likom Marka Marulića*, primljene iz ruku Franje Tuđmana? Kakve bi prigovore mogli imati ljudi sa svečanim domjenaka u Predsjedničkim dvorima koji su s Franjom bili vařeni i pečeni i koji su se na Franju naljutili kada im, recimo, uz Daniću nije dao i stan jer su to smatrali strašnom uvredom, pa su preko novina zaurlali na njega i postali nezavisnim hrvatskim intelektualcima i, naravno, žrtvama hadzezeovog režima. Bijedni i nesretni Franjo nije znao s koliko je malo izdavanja iz državnog proračuna mogao potkupiti kulturnjake koji su bili uz njega, pa su se, eto, razočarali.

Bez ikakvog straha, stida i sjećanja

Baš oni se najviše ljute upravo na izbor osobu koje su po nečijoj procjeni najzaslužnije za demokratske promjene. I baš oni bjesne bez ikakvog srama, stida i sjećanja. Ali to je mjeru hrvatske intelektualne i kulturne podlosti. Naime, u nas postoje čitave brigade kulturnjaka ovjenčanih vrhovnikovim odlikovanjima i ministarskim davornicama koji su duboko uvjereni da su zaslužili prvoboračku penziju ili barem revolver s Račanovim potpisom zbog svega onog što su učinili u rušenju HDZ-a. Čašemo

Već danas, a tek su dva mjeseca od izbora, svi su postali borci protiv HDZ-a

jedni drugima i nadlagujemo se u pokušaju da stvorimo što bolju atmosferu pri drugoj tranziciji, tranziciji koja neće izvesti društvo iz tuđmanizma, ali će svakog pojedinca izvesti iz njegove prošlosti. No zašto su baš *daničari* najaktivniji u tranziciji? Zato što žele pobjeći od svoje prošlosti jer je se srame? Ma, kakvi! Najaktivniji su zato što i u novim okolnostima, u novom društvu, žele zauzeti upravo one pozicije koje su imali u Tuđmanovo doba, prije nego što su se u vodu razočarali. Pa tko bi im što smio reći kad drugarsi upozoravaju Račana da ne ponavlja greške svojih prethodnika? Nitko, jer je u Zagrebu takav običaj. U Zagrebu se šuti iz pristojnosti.

Ako baš svi i ne uspiju naći svoje mjesto kod Račana i Vujića i ako premijer i ministar ne budu voljni dati lov u sve njihove genijalne projekte i ideje ili ako Račan pogrešno shvati kritike na svoj račun, naši će intelektualci i tadi naći izlaz. Reći će kako nema ama baš nikakve razlike između Račana i Tuđmana, kako se trećeg januara zapravo ništa nije dogodilo i postat će radikalni kritičari svega postojećeg, a da razlozi za kritiku uopće ne budu važni. Nije riječ ni o kritici, ni o razlozima, nego je sve vrijeme riječ o karijeri i o smještanju vlastite stražnjice na zaštićenu poziciju, svejedno gdje se ona nalazi.

Onda mi se više ne da šutjeti

Ivo Andrić je Ljubi Jandriću jednom rekao da se od bosanskog

toga, prija i meni da me se smatra ispravnim i barem na pet minuta »našim«.

Naravno, zgradio sam telefon, nazvao Edo Murtića, ispričao mu se na nedolasku, slagao razlog, otisao do njegova ateljea i tako sam preuzeo sudbinu u svoje ruke. A preuzeo sam naravno i grafiku! E, neću ja majci biti na pravoj strani samo zato što me je slučaj na tu stranu postavio! Tako sam već bio mirniji i mogao sam zorno pratiti kako se priča s Murtićevim grafikama pretvara u kulturnu aferu nevjerojatnih razmjera. Prvo su javno reagirali oni kojima je zasmetalo Pavićeve pokroviteljstvo i Račanov blagoslov, ali i izbor nekih od nositelja grafike. Njihovi prigovori doista su znali biti i principijelne naravi i mislio sam kako bi lijevo bilo kada bi ta principijelnost funkcionalira na autobusnim stajalištima hrvatske kulture i kulturne javnosti. Među prigovaračima iz prvog vala bilo je ljudi koji su reagirali iz nesumnjivo čestitih pobuda. Ja se uspijevam sjetiti jednog čestitog, a možda je bio i još jedan.

Heklanje, strikanje i kavansko debatiranje

U televizijskoj emisiji *Pola ure kulture*, tom licitarskom srcu HDZ-ove dalekovidnice, ali i slatkoi razglednici hrvatske inteligenčije kojoj je sasvim prihvatljivo da se kulturom nazivaju pubertetske školske zadaće Branke Kamenški, Murtićeva počast zaslužnima za demokraciju odrala se s ozbiljnoću i uvjerenjem nekog revolucionarnog asketa koji ni zraka nije disao dok je Tuđman bio na vlasti jer mu se i taj zrak gadio koliko je bio odvratan. Televizija je svoju nezavisnost, slobodoumnost i otvorenost počela dokazivati na *Slučaju Murtić*, valjda računajući da će na taj način svi prethodni slučajevi biti zaboravljeni i prebrisani. Zapravo, možda i hoće, vjerojatno je da hoće, ali to ne znači da čak i ja to moram prihvati. Nekoliko tjedana kasnije Branka Češ Kamenški, tobože najavljujući prilog o Murtićevoj izložbi, ponovno spomenuti famozne grafike i tada će riječ »demokrati«, Murtićevi »demokrati«, izgovoriti u tako besprizornom tonu da čovjeka mora uhvatiti strah. Naime, i ona, kao i nekoč šutljiva hrvatska inteligencija, već danas misli kako je bila zavrijedila grafiku. Već danas, a tek su dva mjeseca od izbora, svi su postali borci protiv HDZ-a. Uostalom, ta emisija je za većinu naših kulturnih radnika sasvim dobra jer nam pokazuje kako je hrvatska kultura jednako zanimljiva kao i heklanje, strikanje i kavansko debatiranje na razne teme. Teško onima koji nisu skloni hekleraju.

Naravno, ogromna većina reakcija na *Slučaju Murtić* došla je od ljudi koji se gnjeve samo zato što nisu

svijeta, zapravo od muslimana, naučio čarobnom umijeću šutnje i prešućivanja. Davno sam to pročitao, ali mi nikad nije izašlo iz glave i počesto se pitam: Bože dragi, a čemu sam se to ja naučio i zašto se ja nisam naučio da odšutim i da skrušeno primim sve čestitke i svačje balavljenje? I tako, boreći se protiv samog sebe, svoje prirode i onog što sam naučio od bosanskog svijeta, a sasvim je suprotno od onog što je naučio Andrić, šutim neko vrijeme i onda mi se više ne da šutjeti. Tako sam odšutio i *Slučaj Murtić*, sve se nadajući da će se živa vatra inteligencije s autobusnog stajališta ugasiti sama od sebe i da će me ova priča mimoći. Konačno, moja pozicija je skoro idealna. S jedne strane, svi misle da sam prezreo svečani čin, a s druge strane, znam da je istina drugačija.

Ali zašto bih šutio i kakve bi zapravo koristi mogao imati od šutnje? Nikakve? Ne-mojmo se praviti blesavi: itekakve! Evo i zašto: usred hajke i kampanje dobitnici grafičke (ili veliki dio njih) shvatili su da su se možda zeznuli, te da je inicijativa u socijalnom pozicioniranju zapravo na suprotnoj strani od one na kojoj su se zatekli u društvu s Murtićem, Pavićem i Račanom. Ne može se drukčije objasniti zašto baš nitko od tih ljudi nije odgovorio na desetine novinskih tekstova i televizijskih reagiranja i zašto baš nikome nije zasmetalio ironiziranje njihovih osoba, pa čak ni otvorena mržnja, ako im već nije zasmetalio to što se Edu Murtića, onog čiju grafiku drže doma, tako nabija na kolac nove demokracije. Ustajemo mi u obranu svega i svačega kad mislimo da iz toga možemo izvući neku korist, a iz ovoga očito ne možemo nikakvu. Ne bih ni tu bio među onima koji šute. Zapravo, najradije bih ostao sam. Ili sam sa svojom grafikom koja odlično izgleda i baš mislim kako bi fino pristajala na zidovima onih koji pizde jer je nisu dobili. Ali kome bih, s druge strane, trebao nešto govoriti? I zašto? Samo trošim vrijeme pišući tekst koji je u biti nepotreban jer je dovršen prije nego što je i započet. Da, ipak bih prešutio i šutnju dobitnika Murtićeva priznaja.

Grafomanija onih bez grafičke

Ono što, međutim, ne mogu prešutjeti najnoviji je prilog murtičologiji ili murtičisu kao već kroničnoj bolesti naših novinskih stranica, a to je tekst Branka Matana u kojem se Murtićev predizborni plakat prispolodbljuje plakatu za kongres naprednih pisaca u Havani prije četiri desetljeća, a potom se brani Jadranku Fatur, autoricu onog gigantskog saborskog platna na koje je potrošeno milijun novaca (kuna ili maraka — više ne znam), a koju je Edo Murtić bio dokačio u nekom usputnom reagiraju u *Jutarnjem listu*. Slikara izgleda treba skroz razvaliti, dokazati mu da je kreten, komesar i diletant koji ne prepoznaće maniru Faturkina hiperrealizma i njezino djelo koje je, nema sumnje, modernije od Murtićeva plakata za kongres naprednih pisaca u Havani koji zapravo nije bio to, ali je trebao biti to.

Tu mi je, moram priznati, prekipjelo jer sam skušio da

ova priča ide do samog dna, da je uvrijedjenost naših samoproglašenih zasluznika beskrnjana i da su sa svojim frustracijama u stanju ubiti vola, ali ako to već čine, zašto bih im odšutio? Saborska slika je bez ikakve sumnje smeće i to smeće koje nema baš nikakve veze s hiperrealizmom, nego je primjerak dosta tipičnog ispodrealizma karakterističnog za ulične dekoracije ludih diktatura i za portrete na transparentima u vrijeme srpskog dogadanja naroda koje su maljali paračinski i kuršumlijski nastavnici likovnog i opštetehničkog. Usporedba Jadranke Fatur s Edom Murtićem bila bi samo blesava i ne bi se ticala nikoga osim njezina autora da nije došla kao posljednji stadij epidijemije murtičitisa i grafomanije onih koji su ostali bez grafičke. Međutim, nakon svega ona je uvredljiva po svakoga tko hrvatsku kulturu još uvijek shvaća ozbiljno i tko je njezin voljni ili nevoljni dio. Znamo dobro da estetske prosudbe u nas više ništa ne znače, da se umjetničke kritike pišu iz pristnosti, a gazi se samo one koje se iz izvanumjetničkih razloga smije gaziti. Puča se samo po zvijerima na koje je ukinut lovost, pa su tako u posljednjih deset godina jedini loši hrvatski glumci bili Šerbedžija i Mira Furlan, jedini nemušti dramatičar bio je Slobodan Šnajder, a spisateljica s najviše negativnih književnih kritika u novijoj hrvatskoj povijesti bila je Slavenka Drakulić. Na potpuno jednak način Edo Murtić postao je gori slikar od Jadranske Fatur i njezine saborske mazarije. Dakle, gori slikar od ničega.

Džip kao estetska kategorija

A što se tiče kongresa pisaca u Havani, opet se radi o dosjetci koja je pogodila kao prst u Jadrankinu paletu (ili u nešto nepristojnije, što vam je prvo palo na pamet, a od dotične palete nije daleko). Nai-me, na Kubi postoji barem pet pisaca za koje se u svijetu bolje zna nego za cijelokupnu našu uljudbu od stoljeća sedmog, pa je baš čudno iz hrvatske perspektive prizivati kongres naprednih kubanskih pisaca. Potom, kubanski revolucionarni plakati dojmlijivi su od svega što je smislio hrvatski plakatni um u službi HDZ-a i općenito kubanska kultura pod Castrom (ne hvaleći mu imena ni djela) nije nešto čime bi se Hrvata moglo uvrijediti. Možda bi ga se moglo počastiti, kao zasluzničkom grafikom. Ali da, možda u Murtićevu golubici s plakata ima nečega od kubanske estetike, ali što bi to trebalo značiti? Ništa, naravno! Osim što smo crnog i crvenog vrarga, uključujući i Tuđmanove dvorske molere i molerice, spremni upotrijebiti ne bi li zgazili, zdrobili i na kolac nabili Edu Murtića zajedno s njegovim slikama i njegovim džipom kojega se, vidis, nitko nije ni sjetio, a mogao je jer bi i to valjda bio neki argument. Ne znam točno kakav, ali sigurno bi bio argument. U svijetu u kojem je moguće da se po umjetnicima puca iz jadranske fatur i u kojemu pod određenim uvjetima ni milijun kuna nije lopovluk i džip je estetska kategorija kojom možeš ubiti vola.

Thunderball ponovno udara

Homoerotična šifra je provaljena i naivnost vremena prije toga može nas još samo nasmijavati. Osim, naravno, onih koji i dalje prostodušno vjeruju u Bon-dove izvorne ideale muškog šovinizma — njihova borba goes on and on and on i danas su za njih očito plakati turističkih zajednica, jedna od vrijednosti koje treba braniti od feminističkog zla

Kiril Miladinov

Uz Greatest Shits, Feralov Srežnik, Feral Tribune, broj 754, 26. veljače 2000.

Golo žensko tijelo kod nas se koristi za reklamiranje doista svega, pa tako i za turističku promociju. Obrazloženje je za to da žensko tijelo simbolizira plodnost i ljepotu Hrvatske. Zanima me onda zašto nemamo prilike vidjeti muški ud u erekciji, pa da vidimo hoće li to nekoga podsjetiti na Bjelolasicu.

Autorica tog duhovitog i za Hrvatsku još uvijek rijetkog slučaja direktnе kritike svakodnevног seksizma hrvatske javnosti svakako je znala da će on nužno izazvati histerične reakcije mnogih koji ga pročitaju. Sigurno ih je i željela izazvati, ali vjerojatno iz vrlo određenog političkog tabora, uglavnom od sljedbenika svjetonazora o ženama rodiljama, negdje s krajnje desnice. Uvjeren sam da nije očekivala da će je na nišan uzeti Feral Tribune i da će taj citat doći na listu njegove najčitanije rubrike *Greatest Shits*.

Suprotno svemu onome što se smatra sastavnim dijelom profila *Feral Tribune*, u njegovoj se redakciji tako našao netko tko je ugurao »Sanju Sarnavku, aktivističku žensku udruge B.a.b.e.« u slavnu galeriju hrvatskih i srodnih idiotizama, tko je taj blagi feminizam uvrstio u društvo egzotičnih ideologija različitih oblika govora mržnje. Kakvi bi se motivi za to mogli pretpostaviti? Možemo valjda biti sigurni da u *Feralu* ipak nitko ne zastupa nacionalnu populacijsku politiku, pa se nije našao uvrijedjenim izrugivanjem ideologije plodnosti. Također možemo valjda računati i na to da se bar onđe nikome ne zacrvene uši od spominjanja spolnih organa. A sigurno je da će bilo tko u *Feralu* biti valjda i posljednji koji bi bio toliko »hiperlogičan« da ga zasmeta disproporcija onoga što se dovodi u odnos, »golog ženskog tijela« i »muškog ud u erekciji« — baš je *Feralova* zasluga što se u medijskom prostoru izborio za pravo na pretjerivanje kao sredstvo kritike. Čini se da ne preostaje nikakvo drugo objašnjenje, osim posve prizemnog antifeminističkog jara nekog novinara.

Ali što je tada to što će takav antifeminist u ovakvom slučaju braniti, ako pretpostavimo da to ipak nije tradicionalistička odanost ideji žene kao rodilje, dojljile, pojilje itd.? Jer možemo pretpostaviti da nitko u *Feralu* ne pripada baš prototipu muškog šovinista, onima koji ženu tuku i zatvaraju u stan da bi se zatim po kaficima tapšali i razmjernivali alkoholizirane mirise sa svojim muškim prijateljima. Iako netko tko je bar utoliko ipak prsvjećen na razini svakodnevnih navika ipak ima potrebu ovako napadno iskazati svoj antifeminizam, mora se raditi o nekim strahovima na strukturalnoj razini muške vrijednosne ljestvice.

Misteriji antifeminizma

Poznato je da taj uglavnom nemanifestni, često i ugladeni mačizam, kada izbjije na površinu, obično zaista izbjije u dva lika: kao homofobija i upravo kao antifeminizam. Očito je da su u *Greatest Shits* na djevu obje verzije. I očito je da ta dva stava danas više ne moraju nužno služiti obrani tradicionalističkog modela društva, jer uvrstitelj navedenog citata u tu rubriku sigurno niti vjeruje u to da bi se

stari men's world još mogao sačuvati, a niti bi se pristao svrstati u grupu onih koji bi to željeli, kada bi to i bilo moguće. Ovaj slučaj tako može poslužiti

i kao primer kako se antifeminizam i homofobija (uostalom, kao i ksenofobija, religijski fundamentalizam i drugi oblici netolerancije) uspoređeno sa smanjenjem svoje važnosti kao realne desne političke opcije pretvaraju u politički neutralne vrijednosne konstrukte kojima je jedini razlog postojanja to što mogu odlično poslužiti koncentriranju masovnih frustracija. Oni pripadaju onim sve brojnijim temama javnog očitovanja koje su danas na raspolaganju doista svakome tko kao metu svoje mrzovlje odabere ono što mu mirše na političku korektnost, odnosno na moderni filantropizam koji politička korektnost nastoji izražavati — mrzovlje koja bi se danas osobito u tranzicijskim zemljama mogla smatrati karakterističnim tonom gotovo kroz cijeli spektar političkog samorazumevanja. Očito više uopće nije nužno da se antifeminist i homofobičar osjeća opredijeljenim za ideologiju sirovog desničarenja koja je izrodila njegov svjetonazor — njegov uvjerenje lako transcendiru podjele na desnicu i ljevicu.

Uzrok takve »postpolitičke« perverzije u ovom antifeminističkom slučaju moraju biti simbolične vrijednosti koje su nadživjele slom muškog svijeta koji ih je stvorio. Znamo da je taj svijet prizveo čitav niz mehanizama za osiguranje muške solidarnosti kako bi se osigurala spolna čistoća procesa reprodukcije društvene moći. Proizvodnja takve solidarnosti bila je svrha čitavih institucija istospolnog zbljžavanja kroz internate, studentska udruženja i »tajne« klubove s njihovim ritualima inicijacije ili u komunikacijskim kodovima rezerviranim za muškarce, a koji počivaju na arhaičnim vrijednostima poput »časti« i »ponosa« — sve elementi koji danas zadržavaju neku relevantnu egzistenciju samo još u svijetu podzemlja. Jasno je da je taj pogon prepostavlja latentnu homoerotičnost kao princip svojega održanja, i vrijednosti koje su počivale na principu takve dirigirane homoerotičnosti nisu nestale iz društvenog života onog trena kada je postao nemogućim sistem koji je na njima počivao. One su doduše postale neprozirne, jer je nestala njihova svrha, jer je njihovo zastupanje postalo više-manje besmisleno za racionalni politički diskurs. No na tu se simboličnu homoerotičnost muškarci i dalje pozivaju i njezin kod podrazumijevaju kako u nevinim slučajevima, kada vode »muške« razgovore ili se posvećuju »muškim« zabavama, tako i u mnogo zločudnijim kontekstima, kada kreću u protufenzivu protiv društva koje taj kod više ne može ozbiljno shvaćati. Alik neprrijatelj tada se očrtava na dvjema stranama: unutarnji neprrijatelj su oni koji realiziraju homoseksualnost, jer ona može ostati centrom muškog vrijednosnog sistema, samo dok je simbolična i nerealizirana, a vanjski ulije je, naravno, feminist, koji prijeti ugrožavanjem homoerotičnog karaktera simboličnog koda.

Čar muškog prijateljstva

Film *Slim Raya Enrighta* iz 1937. godine ilustrativan je prvenstveno s obzirom na prvu, unutarnju opasnost. Henry Fonda je ljepuškast i neiskusan mladić *Slim* koji ima samo jedan životni san: da radi kao monter na dalekovodima. Taj mu se san ostvari uz pomoć Reda Blanda (Pat O'Brien), koji je već prava monterska legenda. Oni se otada u tandemu penju na dalekovode i ubrzaju ih povezuje pravo »muško prijateljstvo«. Stvari se zakomplikiraju kada se *Slim* zaljubi u Redova dodatašnju povremenu seksualnu partnericu *Cally* (Margaret Lindsay) i oni se požele vjenčati. Ona se međutim želi udati za njega, samo ako on preuzeće uredski posao, jer, kaže, ne želi provoditi život čekajući na obavijest da je stradao na poslu. Razlog njezina straha je međutim drukčiji: ona je očito primijetila da *Slim* nema osjećaju za granicu između kontrolirane simbolične i realne homoerotičnosti te shvaća da je prijateljstvo dvojice muškaraca konkurenčija njihovoj vezi. *Slim*, koji taj osjećaj očito zaista nema, u toj se dilemi odlučuje protiv *Cally*, jer bi njezin uvjet znatio rastanak od *Reda*, žrtvuje ljubav i odlazi s prijateljem u osvajanje novih dalekovoda. Ona se ne predaje, kreće u potragu za *Slimom* i na kraju ga pronalazi. Tada se međutim za vrijeme jednog teškog popravka na mreži

događa nesreća. Kada se *Slim* osvijesti u njezinu naruci i shvati da pokraj njega leži mrtav prijatelj, ustaje da bi se pridružio preživjelim kolegama koji u oluji i dalje pokušavaju popraviti mrežu. *Cally* ga ovaj put ne zaustavlja da bi ga pokušala ponovno odgovoriti od vratolomne zadaće. Naprotiv, nakon što je *Redovom* smrću nestala opasnost prijestupa iz simboličnog homoerotičnog poretka, ona više ne uvjetuje svoju udaju, i sada *Slima* s blagoslovom i divljenjem šalje na dalekovod gdje on treba napokon učvrstiti svoj simbolični poredak koji je, nakon što je eliminirana prijetnja prijestupa, postao sigurnim.

Ta interpretacija naravno ima i svoju zrcalnu sliku, svoju antifeminističku potku, i može se dobro uočiti kako su ta dva oblika opasnosti za mačištu sliku svijeta zapravo dva lica iste prijetnje. Razapet u neodlučnosti između simboličnog i realnog homoerotičnog poretka, *Slimov* muški identitet nije ugrožen samo mogućnošću prijestupa iz društveno poželjne homoerotičnosti u obavljanju »muškog« posla u realan odnos, nego s druge strane i mogućnošću ulaska ne-muškog realnog faktora u njegov život. Tako prepoznajemo i obrazac antifeminističkog načina mišljenja: budući da *Slimova* simbolična homoerotičnost nije jednoznačno odvojena od njegova realnog koda, žena u realnosti prijetila bi korupcijom i na simboličnoj razini, dovođenjem u pitanje *Slimova* malog muškog svijeta. I kao što je on stoga, paradoksalno, u strahu za svoju simboličnu muškost morao isključiti *realnost* žene iz svojeg života da ona na kraju ne bi okupirala i njegov nesigurni simbolični svijet, tako je u *Greatest Shits* netko iz svojih mračnih razloga odlučio da i kritika populacijskog lobija treba biti muški doboj, u kojem dečki dokazuju čija je stvar jača, i da tu feministicama nema mjesta.

...his fight goes on and on and on...

Ali ipak nitko jasnije ne razotkriva homoerotičnu podlogu mačizma od tajnog agenta 007. Htjeti biti poput Bonda, ta banalna fantazija nedvoznačno odaje interiorizaciju homoerotičnog modela socijalizacije — biti Bond, to znači biti predmet divljenja muškaraca, a ne žena. Koja žena dijeli mušku fascinaciju agentom 007, koja ga žena doživjava imalo fatalnim? Naravno, mačizam koji Bond reproducira stilizira se kao heterosensualni hiperaktivizam, ali njegova osnova, kao i razlog takve njegove autostilizacije, ipak je borba za pozicije u homoerotičnom univerzumu muških fantazija.

Kada su Donu Blacku, autoru teksta na naslovne songove nekoliko ranih Bondova, priopćili da će se sljedeći projekt zvati *Thunderball*, on je prvo u čudu posegnuo za rječnikom ne bi li možda našao da ta riječ nešto i znači. Utvrđio je da ona zaista ne postoji, dakle da je jedini njezin sadržaj očito podlaženje narcističkim fantazijama muške publike. Naslov je trebao samo sugerirati neidentificiranu i neukrotivu silu, silu koja bljesne i udari, ukratko: Bonda u akciji. Stoga je Black odlučio napisati i odgovarajuće stihove, opsivne i nabijene obožavanjem, gotovo himnične. Naravno, da bi ta priča dobila i nedvosmislenou poentu, za tu je naslovnu temu prvi put odabran muški vokal, i to ni manje ni više nego najslavniji realni mačko tog doba Tom Jones. Tako je Bondov mačizam već u šezdesetima doživio svoj autoironični *coming out*, kada je jedno pravo muško otvoreno ispojedalo svoju opsessiju drugim pravim muškim, pjevajući milijunima u kinodvoranama o njemu *he always runs while others walk, he acts while other men just talk, he looks at this world and wants it all, so he strikes like thunderball*/itd.

Erotska dramatika koju je Tom Jones unio u svoju izvedbu bila je navodno tolika da je na snimanju u jednom trenutku

HNK, Klovićevi dvori i HDLU), čemu još treba dodati tridesetak međunarodnih festivala i manifestacija.

jeku zagrebačke krize 1997. godine, kada je na gradskom proračunu bilo 1.830 zaposlenih u kulturnom grada ili 216 više od današnjih

strukturni i programu kulture doveo u pitanje osnovne vrijednosti, pa i samu supstancu gradske kulture.

Doduše trend unošenja nereda u program i strukturu, na stranu ratne nevolje, počeo je u gradu još dolaskom budućeg ministra kulture Bože Biškupića za dogradonačelnika grada Zagreba. Kritičari takve politike danas svjedoče o prestajanju argumenata, napuštanju kriterija i razvijanju kljentilističke prakse punom parom. Rad Ureda uglavnom se svodio na distribuciju sredstava, i

Financiranje kulture Zagreba

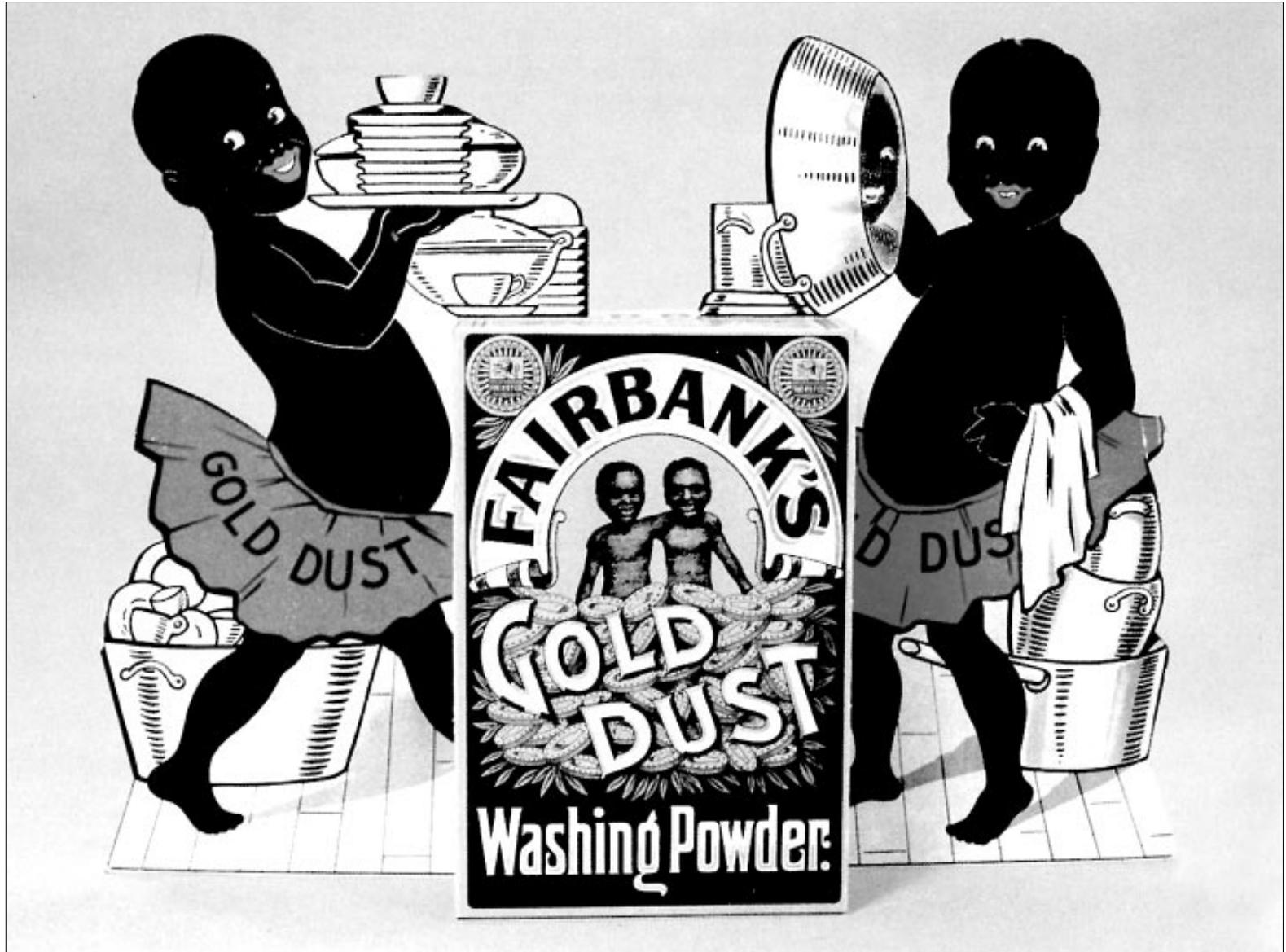
Obracun kod O.K. kulture

Golemi zagrebački kulturni pogon postoji zbog sebe sama — o čemu svjedoče brojke

Davorka Vukov Colić

Porezni obveznici hrvatske metropole ove će godine iz osamnaest posto gradskoga prireza izdvojiti za kulturu 251.822.632 kune, tako bar kaže plan sredstava za financiranje javnih potreba u kulturi grada Zagreba za 2000. godinu. Gradsko skupština, u kojoj je tanku većinu činio HDZ, nije o njemu imala prilike posebno raspravljati zbog višemjesečne novogodišnje pauze (!), pa je u takvoj »farsi koja se ne treba dalje nastavljati« (Zorica Nikolić) mnogo toga i u samoj kulturi grada neizvjesno, što ne znači da potpisani ugovori ne obvezuju bez obzira na sve izvjesniju mogućnost prijevremenih izbora u Zagrebu.

I ovogodišnji plan *grada kulture*, u kojem djeluje 70% svih kulturnih institucija u zemlji, pokriva rad 5 gradskih knjižnica s 49 ogrankama, 7 javnih kazališta i 18 projekata kazališnih zajednica, 6 plesnih grupa i umjetničkih organizacija, 3 glazbene javne ustanove i 13 ansambala i umjetničkih organizacija, 9 muzejskih ustanova, 50 izložbenih prostora, 40 časopisa, 18 centara za kulturu, 107 amaterskih, uglavnom folklornih društava, te rad ustanova kojima upravlja Ministarstvo kulture, ali ih sufinancira grad Zagreb (NSK, Muzej Mirama, Hrvatski povijesni muzej,

Cara do duvara

Ovogodišnja svota nešto je veća od prošlogodišnjih planiranih 228.000.000 kuna ili još veća u odnosu na 187.083.081 kuna u

1.614 zaposlenika. Međutim, nominalno povećanje ne znači stvarno povećanje sredstava, jer su ga progutali povišeni materijalni troškovi, poglavito zbog uvođenja PDV-a, kao i zbog

stu, gutajući ove godine rekordnih 80% novca namijenjenih gradskoj kulturi.

Tako ispada da porezni obveznici, u kulturi koja je prije svega programska djelatnost, financiraju golem pogon koji postoji zbog sebe samoga, jer praktički nema što i sa čime raditi: knjižnice s praznim policama uglavnom glume knjižnice; teatri s pokojom premijerom uglavnom glume teatar; muzeji uglavnom životare... Za razliku od omjera fiksnih troškova i programa koji je prije desetak godina bio otprilike 50:50, danas je 80:20, čime je naslijedjen socijalistički model usmjereni i kontrolirane kulture doveden do zida. No, tomu očito nije kriva samo nestašica novca i rušilačka politika poreza na dodanu vrijednost, nego i — kako se sve glasnije tvrdi u Zagrebu — opću nered posljednjih godina u pravilima, kriterijima i odlukama Gradskog ureda za kulturu grada Zagreba.

Grad na kraju balade

Gradići metropole mandat Mladena Čuture u Uredu za kulturu zasigurno će pamtitи po otoku tzv. vrijednih knjiga od nacionalnog značaja (u njegovu izboru to su Ogledi i pogledi Majke Freudlich i knjižica intervjuja patera Lasića), sufinanciranju čuvenog Sedlarova Četveroreda, natezanjima oko smjene ravnatelja KIC-a ili najnovije afere oko ravnatelja ZKM-a. Sada, pri kraju balade, mnogi kulturni djelatnici grada optužuju ga da je neredom u

to prema nahodjenju, često onako, odoka, bez analitičkog uvida u stvarno stanje umjetničkih djelatnosti i činjenica koje bi mogle potkrijepiti odluke. U odlučivanju o sredstvima sve se više,

Fiksni troškovi sve više rastu, gutajući ove godine rekordnih 80% novca namijenjenih gradskoj kulturi

kažu, unosi stranačka kvazipolitika, pojedinačni interesi i podobnost, ukratko, u pitanje je počela dolaziti autonomija kulture i stvaralaštva, zanemarivani su argumenti i kriteriji, koji su — kavki-takvi — do tada postojali barem kao usmena predaja. Upravo u nestaćici sredstava, kada je standarde trebalo sačuvati, novac je mimo programa curio na sve strane, za nove projekte, bez stručne verifikacije i procedure.

Od Agonije do Četveroreda

Priča se da je dolaskom na čelo Ureda za kulturu Mladen Čutura demokratski proces u kulturi otvorio stavom kako su javne potrebe u kulturi poslovna

Plan sredstava za financiranje javnih potreba u kulturi grada Zagreba u 1997. i 2000. godini:

Izdaci

	Planirani iznos za 1997.	Planirani iznos za 2000.
Bibliotečna djelatnost	37.208.000	51.959.000
Centri za kulturu	9.255.000	11.528.000
Časopisi	2.700.000	2.800.000
Glazbena djelatnost	18.709.500	29.340.000
Kazališna djelatnost	41.463.500	62.460.000
Kulturni amaterizam	2.600.000	2.400.000
Likovna djelatnost	4.746.000	4.835.000
Muzejska djelatnost	26.718.000	42.628.000
Zaštita spomenika kulture	3.000.000	—
Posebni programi	7.360.000	8.600.000
Tekuće održavanje i hitne intervencije	11.200.000	2.000.000
Informacijska oprema	1.000.000	800.000
Prenesene obveze	2.073.081,65	2.812.632,62
Osiguranje	1.300.000	2.000.000
HNK	16.000.000	23.700.000
Program filma	750.000	3.000.000
Rezerva	500.000	400.000
Drugi izdaci	500.000	210.000
Ukupno	187.083.081,65	251.822.632,62

* Napomena: Zagreb iz gradskog proračuna za kulturu izdvaja gotovo dvostruko više nego Split ili Rijeka. Plan za 2000. uspoređujemo s 1997. godinom zagrebačke krize, kada je raspisano gradsko Poglavarstvo, a proračun je na svoju ruku donijela tadašnja privremena gradonačelnica Marina Matulović-Dropulić.

U 2000. godini u stvari za muzejske djelatnosti uključeno je, u dogovoru s Ministarstvom kulture, 2.500.000 kuna za galeriju Klovićevi dvori. Financiranje se 1997. godine odnosilo na 37, a ove godine na 38 gradskih ustanova kulture (prošle godine privatna družina Žar ptica proglašena je gradskim kazalištem) i njihove redovne djelatnosti, sufinanciranje HNK i Klovićevi dvori kao državnih institucija, te sufinanciranje oko tisuću programa u različitim kulturnim djelatnostima.

Za finansiranje redovne djelatnosti gradskih ustanova sa 1.830 zaposlenih (tzv. fiksni trošak), godine 1997. bilo je namijenjeno 119.425.000 kn ili 63,5 posto ukupnih sredstava namijenjenih kulturi iz gradskog proračuna. U 2000. godini s 1.614 zaposlenih planirano je 166.960.000 kuna. Dodaju li se tim izdacima sredstva namijenjena HNK i Klovićevim dvorima (26.200.000 kuna), tekućem održavanju (2.000.000 kuna), nabavci informacijske opreme (800.000 kuna), tekućem održavanju objekata kulture (2.000.000 kuna), te obvezno osiguranje (2.000.000 kuna), ostaju programska sredstva u visini od 46.940.000 kuna. Drugim riječima, za proizvodnju »novih kulturnih vrijednosti« (tablica 2) u gradu Zagrebu ostaje dvadesetak posto od ukupnog novca namijenjenog kulturi.

Proizvodnja kulture Plan programa javnih potreba u kulturi grada Zagreba za 2000. godinu:

Izdaci

	Planirani iznos za 2000. godinu
Bibliotečna djelatnost (nabava knjiga)	4.950.000
Programi bibliotečne djelatnosti	1.250.000
Programi centara za kulturu	1.170.000
Časopisi	2.800.000
Programi glazbene djelatnosti	4.900.000
Programi scenske djelatnosti	9.000.000
Kulturni amaterizam	2.400.000
Programi likovne djelatnosti	3.870.000
Programi muzejske djelatnosti	5.000.000
Posebni programi	8.600.000
Program filma i videa	3.000.000
Ukupno	46.940.000

* Napomena: U obzir nije uzeto sufinanciranje djelatnosti Klovićevih dvora (2.500.000) u dogovoru s Ministarstvom kulture RH.

tajna, dok se u nekim kazališnim krugovima svojedobno pročuo izjavama o tjesnoj rodbinskoj vezi s generalom Rojsom, koji raspolaže svekolikom imovinom hrvatske vojske, pa će sve objekte kulture u Zagrebu rekonstruirati i popraviti. Destrukcija seže do tuda, a i način rada, da kulturni djelatnici znaju reći kako problem pročelnika nije pitanje nikakve politike, pa ni hadzeovske, ako je uopće postojala kakva politika, nego prvenstveno pitanje kulturne higijene.

Takvo ponašanje proizvodilo je i odluke u istome stilu: komisije za predlaganje programa radile su normalno, ali je bilo normalno da se njihovi prijedlozi mijenjaju, sklapaju izvanredni ugovori i finančira nešto što do tada grad nikada nije finansirao. Osim Kinoteke kao ustanove, iz proračuna grada nikada se nije finansirao film, pa u proračunu za njega nije ni bila predviđena posebna stavka, sve dok se 1998. godine nije pojavio igrani film Jakova Sedlara *U agoniji*, producent kojega je *Patria film* (jedan od vlasnika Stjepan Tuđman). Projekti su se odabrali bez stručne verifikacije, pa se od *Agonije* brzo stiglo do *Četveroreda* istoga autora, zbog kojeg se i u ovogodišnjem planu za program javnih potreba u kulturi grada Zagreba Ured obvezao isplatiti još nekih 100.000 kuna. Ove godine grad daje i 550.000 kuna *Inter filmu* za izradu festivalskih kopija i press materijala za *Ogrestinu Crvenu pršinu*, kao i 500.000 kuna *Ban filmu* za tri igrana filma (*Garcia Dejana Šorka, Nebo, sateliti Luka-sa Nole i Dobrovoljac Darka Lukića*) i jedan scenarij (*Kako smo lomili noge Mire Gavrana*), a u popisu se pojavljuje i jedna splitska tvrtka, sve u svemu, 23 stavke koje čine 3.000.000 kuna, a kada se tome još pribroji 500.000 kuna za filmske smotre, ispada da Zagreb, za nešto što je do sada bilo u isključivoj nadležnosti Ministarstva kulture, izdvaja gotovo jednakom kao za nabavu novih knjiga u gradskim knjižnicama.

Metropolu bez umjetnina

Nemamo ništa protiv filma, među projektima koje sufinancira grad bilo je možda i dobroih naslova — kažu protivnici ovakve pročelnikove politike u kulturnim krugovima grada — ali za njih onda treba osigurati dodatna sredstva, a ne koristiti ona namijenjena knjizi, zaštiti fundusa u muzejima ili programima kazališnih kuća.

Istdobno, u dobu informatičke eksplozije, za opremanje informacijskom opremom svih kulturnih institucija u metropoli predviđeno je tek 800.000 kuna. Dok stotine milijuna kuna poreznih obveznika Zagrepčana tonu u

Zlatku Canjugi javni apel za pojačani otkup zbog spašavanja »kulturnog standarda koji treba očuvati za budućnost«, ali umjesto pojačanja, broj otkupljenih knjiga u 1999. godini srozao se na 54.000 primjeraka! Očito nemoćan, predsjednik povjerenstva Viktor Žmegač povukao se s te dužnosti, opravdavajući to zdravstvenim razlozima.

Jedno vrijeme sâm Ured je za gradske knjižnice otkupljivao određeni broj naslova, a stavka je uvedena isključivo zbog podsticanja izdavanja kapitalnih izdanja od nacionalnog značaja, koja će se naći i na policama narodnih biblioteka. Međutim, politika takvoga otkupa bila je reducirana i svedena na nekoliko nakladnika, te bez ikakve koordinacije s knjižnicama: *Slovo M* (direktorka Maja Freundlich), *Pan liber*, poznat po izdavanju naslova ultrakonzervativnih sadržaja, *Hrvatski populacijski pokret, Kralj Krešimir, Naklada Jurčić...*, a uz neke izuzet-

10.000 DEM (tako je bilo i prošle godine). Od istog je nakladnika u dva navrata otkupljena i Ibsenova *Heda Gabler*, pa ispada da neki nakladnici izdaju naslove samo za potrebe grada. Treba još samo provjeriti kada su kupljene knjige stigle u Gradski ured, je li ih preuzeo netko od gradskih činovnika i koliko ih je stiglo do knjižnica.

U godinama sve jačeg stezanja remena, sve je više korisnika gradskoga budžeta. Broj od 29 naslova časopisa, koliko ih je grad sufinancirao 1997., ove je godine narastao na 49, pa nije čudo što se svota od 2.800.000 kuna za većinu rascjepkala na sitniš. Tako 100.000 i više kuna dobivaju samo *Republika, Forum, Kolo,*

čemu nije očitovala. Unatoč tome što su u prošloj godini svи zaposleni u javnim gradskim kazalištima dobili i plaće i materijalne troškove, nije realizirano više od deset ugovorenih premijernih predstava za koje je odobren programski novac, ali Ured nije dobio povratne informacije o razlozima niti se zna kuda su otisla ta namjenska sredstva. Kao što se, na primjer, ne zna ni gdje je završilo 100.000 kuna svojedobno namijenjenih projektu *Balkanski rulet*, od kojeg je producentska kuća *Gral* u međuvremenu odustala. Gradani izdvajaju za teatar i film, ali nemaju pravo znati tko je odgovoran za loše predstave i nesnimljene naslove.

Kako nestaje knjiga

Primjer devastacije zagrebačke kulture: stanje knjižnog fonda narodnih knjižnica grada Zagreba od 1988. do 1999. godine:

	Nabava knjiga	Otpis knjiga	Stanje knjižnog fonda
1988.	150.849	65.942	1.429.525
1989.	141.490	69.749	1.511.518
1990.	116.660	40.064	1.595.466
1991.	93.140	42.690	1.643.278
1992.	72.962	37.339	1.681.052
1993.	36.364	39.464	1.678.248
1994.	48.704	68.487	1.656.669
1995.	70.252	27.242	1.702.073
1996.	78.027	60.776	1.721.870
1997.	80.684	26.967	1.764.870
1998.	61.413	42.019	1.764.870
1999.	54.000	—	—

* Napomena: Iz tabele se vidi da je opseg novonabavljenih svezaka u 1999. gotovo tri puta manji u odnosu na 1989. godinu. Uzrok je niska nabava tijekom rata, naročito 1993., kada je nabavljena tek četvrtina knjiga u odnosu na 1988. godinu povećani otpis 1993. i 1994. godine (knjige na cirilici, marksistička i ostala literatura iz bivšeg sistema), te u najnovije doba ekonomska kriza i kulturna politika grada koja je knjizi prepostavila neke druge prioritete.

Neboderi otkupljenih knjiga rasli su po hodnicima jer ih knjižnice nisu željele uzeti

ke riječ je bila uglavnom o političkoj publicistici. U svakom slučaju, neboderi otkupljenih knjiga rasli su po hodnicima Ureda, jer ih knjižnice nisu željele uzeti, smatrajući ih očito nepotrebнима.

Ogledi i pogledi u gradskom ogledu

Stavka je zbog toga prošle godine nestala iz budžeta, otkup ukinut, ali se ipak nastavio zaobilaznim putem (iz rezervnih sredstava), te se na kraju svota popela na nekih 600.000 kuna. Nakladnici poput *Naprijeda* ili *Znanja* uzalud su zvali Ured i molili za otkup, jer ga formalno za njih nije bilo, ali ga je bilo za spomenuto *Slovo M*. Naslov u njegovu izdanju *Ogledi i pogledi* čuvene autorice kolumni o demokraciji u *Hrvatskom slovu* otkuplivan je čak tri puta, svaki puta na stotine komada. Posljednja uplatnica na adresu otisla je iz Ureda 27. prosinca 1999., na svotu od nekih

Most-The Bridge, Filozofska istraživanja, Hrvatski filmski ljetopis, Kazalište i Glumište. Komisija za časopise predlaže selekciju, kako bi se spasili oni najvažniji, ali to ove godine nije učinjeno, kao što po mišljenju nekih nema ni dovoljne selekcije u kulturnoumjetničkom amaterizmu, zbog čega neki od 107 korisnika proračuna dobivaju po simboličnih 5.000 kuna.

I dok svaka peta kuna odlazi na program, a sve se češće postavlja pitanje o okamenjenoj strukturi gradskih institucija kulture koje samo troše, grad i dalje povećava broj svojih ustanova. Gradska su kazališta u krizi, ali je prošle godine *Žar ptica* iz privatne kazališne grupe pretvorena u sedmo javno gradsko kazalište sa 17 zaposlenih, 3.000.000 kuna fiksnih troškova i 500.000 kuna predviđenih za program, a kao vjerojatna ravnateljica spominje se glumica vjerna HDZ-u.

Balkanski rulet bez odgovornosti

U tom odnosu prema kulturi kao prema potrošnji, kazališta i ove godine gutaju 62.460.000 kuna proračunskog novca, no svojemu vlasniku nisu naučena polagati račune o tome što i kako rade. O toj posvemašnjoj poslovnoj i organizacijskoj zapuštenosti, gdje se nerijetko posluje prema umjetničkom dojmu, a ne prema stvarnim mogućnostima i potrebama, najbolje govori primjer ZKM-a (troškovi hladnog poggona 10.430.000 kuna), čiji smijenjeni ravnatelj Leo Katunarić uopće nema potrebe odgovarati Gradskoj skupštini koja ga je na to mjesto imenovala. Između kazališta i Poglavarstva nema artikulirane odgovornosti, nikada nije iznijasnirana i do sada se ni u

Kako dijeli država

U dramatičnoj diobi mršavog proračunskog kolača, kultura je u prijedlogu Proračuna prošla prilično dobro, pa potvrdi li ga i Sabor, bit će to u skladu s predizbornim obećanjima o jedan posto proračunskog novca, koliko otpriklje iznosi 471.674.914 kuna namijenjenih programskoj djelatnosti kulture. Iako je to svota jednog malo raskošnijeg holivudske spektakla, njome će ipak, uvećanoj za 17, 3 posto u odnosu na 1999. godinu, Ministarstvo moći malo izdašnije pokriti kulturne potrebe Hrvatske izvan metropole. Namjera je očito pojačati stavke poput zdravstvenog i mirovinskog osiguranja umjetnika, izdvajanja neprofitnih organizacija, zaštite spomenika kulture ili akademskih i studentskih nagrada.

I sredstva namijenjena samom Ministarstvu kulture uvećana su za 3,8 posto (37.720.131 kuna), iako se pritom štedjelo na stavkama kao što su održavanje vozognog parka, izdaci za komunikacije, investicijsko održavanje zgrada ili uredski namještaj.

U raspoljeli ukupnih sredstava dodijeljenih Ministarstvu kulture (533.829.958 kuna ili 13,2 posto više od prošle godine) mnogo su lošije prošle Hrvatska matica iseljenika (20.159.963 kuna ili 79.93 posto u odnosu na 1999.) i Matica hrvatska (4.274.950 planiranih kuna ili samo 54,16 posto od prošlogodišnjih 7.893.508 kuna).

— Od nerealiziranih projekata ovdje nitko nikome nije vratio novac — kaže jedan dužnosnik u Uredu za kulturu grada Zagreba.

Budući da sve ove godine gradska vlast nije uspostavila mehanizam odgovornosti za trošenje sredstava i organizaciju ustanova kulture, u nas se danas ne može primijeniti iskustvo bečkog poglavarskstva, koje bez puno političkog sentimenta smjenjuje ravnatelja kazališta, ne ispunii li finansijska i programska očekivanja. Stoga se ni od intendanta Georgija Para još uvijek ne očekuje polaganje računa o 6.000.000 kuna gubitka kuće kojoj je na čelu, iako grad tvrdi da je izvršio svoje ugovorne obveze prema HNK-u.

Proračunska močvara

U tako kaotičnoj, zbnjenoj i zapuštenoj kulturi grada treba stoga manje *rodijačkog* mentaliteta, dilanja i samovolje, a više suštavne kulturne politike koju gradske vlasti do sada nisu uspjeli artikulirati. Kako stvari iz godine u godinu klize nagore, pri čemu se za račun dvojbenih razloga i ciljeva nagriza osnovna supstanca kulture metropole, u tu proračunsku močvaru nepreglednih malih stavki, proizvoljnih odluka i netransparentnih troškova treba uvesti reda kako Zagreb ne bi ostao bez osnovne kulturne supstance. Novca je malo, pa tim više svaka gradska vlast treba imati na umu da poreznim obveznicima javno polaže račun za svaku utrošenu kunu u javne potrebe. Kako se više ne bi ponovio Dinamov stadion na račun praznih knjižnica i zapuštenih fundusa muzeja. **Z**

razgovor

Zora Dirnbach, novinarka, dramaturginja i spisateljica

Protiv zaborava

Moja identifikacija sa životstvom počiva na potrebi da se izjednačim s onima koji su kroz povijest bili proganjani i da se na neki način opravdam što sam, za razliku od mnogih među njima, ostala živa

Ivana Vukelić

Kada ste i zašto počeli ozbiljnije pisati?

— Pisati sam počela zapravo silom prilika, nakon provedene nacionalizacije koja nas je ostavila bez sredstava za život. Prva konfiskacija dogodila se 1941., druga 1945. godine. Otac, od kojega se majka rastavila još 1933. godine, ubrzo je nakon toga sa svojom drugom ženom i sinovima otišao u Izrael, tako da ni s te strane majka, sestra i ja nismo mogle očekivati neku pomoć. Prekinuvši studije sestra se namjestila u banci i sa svojom mizernom plaćom nije mogla još i mene i majku uzdržavati, tako da je bilo potpuno logično da moram početi zaradivati.

Imala sam tada dvadeset godina i uspjela sam se zaposliti u kulturnoj rubrici *Narodnog lista*. Istodobno sam kao izvanredni student počela studirati povijest umjetnosti. I sve je odlično funkcionalo do prvog ispita koji je bio iz paleografije. Sead Saracević, kasnije čuveni urednik *Starta*, i ja bili smo u tom seminaru jedini izvanredni studenti i profesor je odbijao da nas primi na ispit. Smatrao je da se ne može izvanredno studirati. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja da me primi na ispit, shvatila sam da ipak

moram studij upisati kao redovni student. Tako sam prešla u slobodno novinarstvo. I opet je sve odlično funkcionalo, pisala sam za sve moguće dnevниke i tjednike, sve

smicu o njemu. Bila je to parodija, kao što sam vjerovala, u ekspressijskoj formi. Pjesmica je počela kružiti seminarom, a jedna je od djevojaka odlučila da je proglaši informbiroovskim letkom. Prijavila me Udbi.

Prvo su me pratili dva puna mjeseca. Sve su znali o meni. Kamo se krećem, kome pišem. Onda su jednog jutra oko 6 sati banići u moj stan. Ispitivanje je trajalo cijeli dan, prvo u mom stanu, poslije u jednom stanu u koji su me odveli. Uporno su htjeli da im kažem za koju tajnu službu ili organizaciju radim. Rezultat svih njihovih posjeta, kojima su me, u razmacima, uveseljavali kroz cijelo proljeće i ljeto, pokazao se vrlo brzo. Vrata svih redakcija za koje sam do tada radila preko noći su se za mene zatvorila. Dio mojih novinarskih kolega odjednom je otkrio da me ne pozna. To je tako trajalo sve do 1955., gotovo pune četiri godine.

Od anonimnog konkursa do Oskara

I kako ste se onda ipak vratili u novinarstvo?

— U tom ružnom razdoblju snalazila sam se prevodeći s engleskog i njemačkog novinske članke,

roti-romane, filmske dijaloge, više, sve što mi je bilo ponudeno ili dopalo pod ruku. Sve do kasne jeseni 1955. godine kada sam se na ulici sasvim slučajno srela s tadašnjim direktorom izdavačkog poduzeća *Naprijed* Kalmanom Weissom, prijateljem moga prijatelja, koji me zapitao kako sam. Nakon tog odgovora Kalman je razgovarao sa Šiblom, a ovaj me onda postavio za kontrolora programa na Radio Zagreb. Bio je to dosadan posao, vrebati kad će i hoće li spiker napraviti lapsus, ali je ipak donosio barem siguran prihod. A onda sam u novinama pročitala da je raspisan anonimni jugoslavenski konkurs za scenarije. Anonimni! To je bila šansa!

Iz američke čitaonice posudila sam izbor najboljih scenarija za godinu 1950. kako bih vidjela kako se scenariji zapravo pišu. Dakle, lijevo se piše ono što se vidi, a desno ono što se čuje. Sjela sam i napisala scenarij i poslala ga pod Šifrom. Dva mjeseca poslije toga objavljeno je da su dva scenarija dobila nagradu, a jedan od njih bio je moj. Odjednom su me, preko noći, ponovo prepoznivali oni koji su do tada izbjegavali da me i pozdrave. Ponudeno mi je da postanem urednica filmskog programa na radiju. Prihvatala sam i vodila tu emisiju četiri godine. Kako sam za to vrijeme napisala nekoliko radiodrama koje su bile izvedene i u inozemstvu, ponudeno mi je 1959. godine da prijedem u radiodramsku redakciju i preuzmem uredništvo radioigre. E, ali onda je netko u direkciji televizije shvatio da nešto ne štima u dramskom programu televizije, pa smo moj kolega Boris Mrkšić i ja hitno pozvani da prijedemo u dramski program televizije. Tako sam ponovno nakon svega četiri godine radiodramskog programa 1963. prešla u televizijski dramski program i tu ostala do 1991. godine.

Kada ste došli na televiziju već je bio snimljen, pa čak i nominiran za Oscara, vaš film Deveti krug

— Kao prvo bi trebalo naglasiti da je Društvo filmskih radnika svake godine biralo između svojih za tu godinu snimljenih filmova jedan koji će poslati u Hollywood kao

projekcije. Odgledavši moj film navodno se silno uzrujao, tvrdeći da naša omladina nije takva, da je zdrava i da nema takvih problema. Znajući za takvu Titovu ocjenu našlo se »podobnih« kritičara koji su me optužili čak za plagijat, tvrdeći da sam priču ukrala od Carnéa. Naravno da nisam mogla niti htjela po novinama dokazivati da je moj scenarij ležao u ladicama *Jadran filma* u vrijeme kad Carné vjerojatno još nije ni sanjao da će snimiti sličan film. Tema o nezadovoljstvu mladih ljudi očito je tih godina ležala u zraku.

Partizanje je bilo dosta!

Mnogi smatraju da je u »vašem« dramskom programu Hrvatske televizije bio najkvalitetniji...

Pokušavala sam od samog početka ospozobiti redakciju na način da se u njoj formira scenarijko-dramaturška grupa. Dakle, grupa mladih ljudi koji bi sveladili zanat specifičnog pisanja za televiziju, posebno televizijskih scenarija. To je propalo jer direkcija nije prihvatala ideju da je dramaturgija, posebno ona televizijska, nešto što treba tek naučiti. A bez toga bilo je gotovo nemoguće organizirati kontinuiranu, profesionalnu dramsku produkciju. Za takvo što traži se grupa posebno školovanih ili bar priučenih ljudi koji su kao scenaristi osposobljeni za taj medij. U tim mojim prijedlozima imala sam pred očima rješenja koja su našli moji kolege na BBC-ju. Njima su takve scenarijčke grupe osiguravale ne samo programski kontinuitet, nego i kvalitetu.

Da, program nam je tekao, ali samo zato što smo se silno trudili. To što je bilo pred nama bilo je u prvom redu vremenski gotovo ne-savladivo. Recimo, sedamdesetih godina trebalo je godišnje producirati — a tehničke mogućnosti su tada bile daleko od ovoga što televizija ima danas — 26 pojedinačnih drama i najmanje dvije serije.

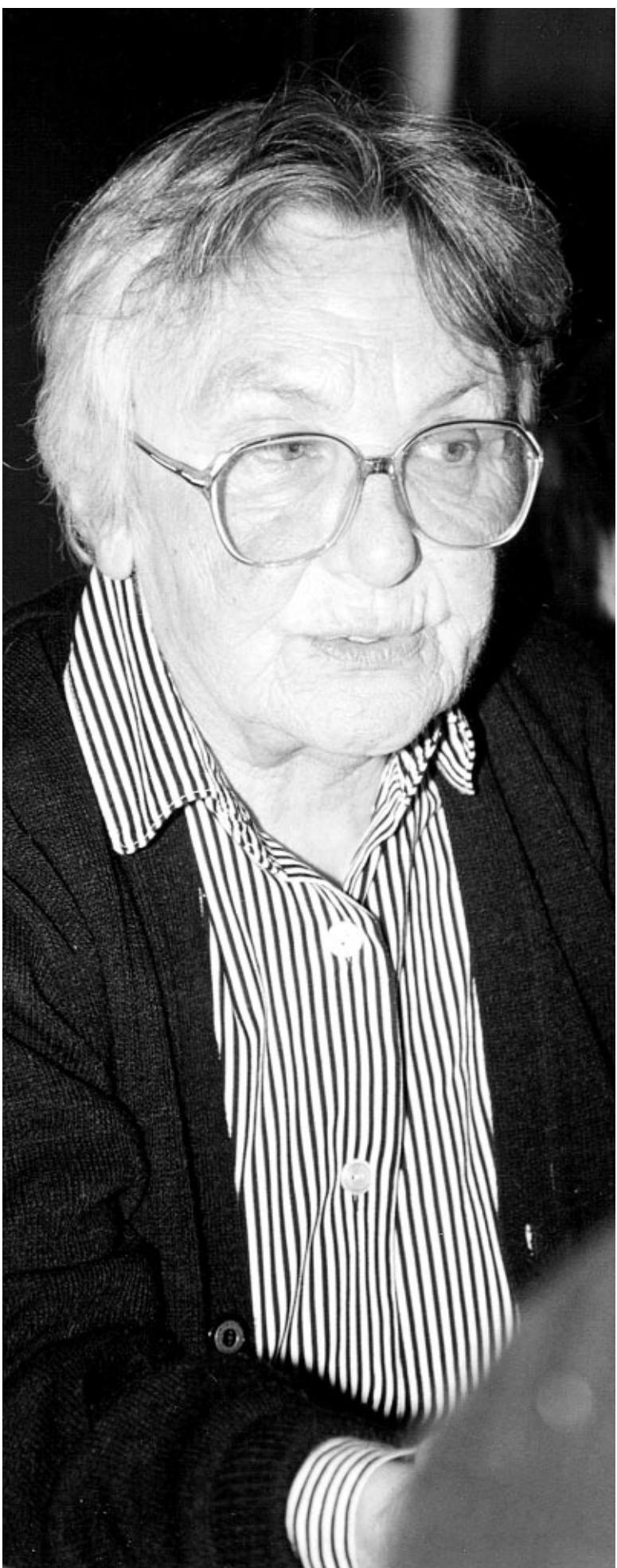
Naravno da je uz takav tempo stradavala kvaliteta. Profesionalnih televizijskih pisaca, s izuzetkom Ive Štivića, nismo imali. Preostalo je samo: snadi se. I snalazili smo se.

Jednu sam dramsku seriju ipak uspjela postaviti, plasiravši jednu svoju za ono vrijeme gotovo bogohulnu ludu ideju. Odlučila sam jednom u tjednu, bilo je to četvrtkom, gledaćicima ponuditi dramu koju ćemo snimiti po dobrom stranom televizijski profesionalno napisanom dramskom tekstu. Gledaćicima na zadovoljstvo, a našim pisacima kao uzorak dobro napisanog televizijskog dramskog teksta. Ta je serija drama četvrtkom bila vrlo gledana i jako dobro primljena, ali je onda jednoga dana iz neznanih pobuda ukinuta zauvijek. Klasičan primjer je postavljanje drame Mirka Božića na televiziji. Za njegovu odličnu kazališnu dramu *Pravednik* nismo mogli naći pisca koji bi je znao vješto adaptirati. Srećom, Mirku Božiću je drama izvedena na njemačkoj televiziji i, prema tome, shvatili smo da postoji adaptirani njemački tekst drame. Preostalo je sad samo još otkupiti od Nijemaca pravo na izvedbu, prijevod i adaptaciju da bi se naša hrvatska drama prikazala na hrvatskoj televiziji! Da smo imali profesionalne i ikusne televizijske adaptatore, prošli bismo četiri puta jefinije.

Kad je riječ o originalnim, dakle za televiziju pisanim serijama bilo je, nažalost, mnogo diktata koji su stizali od uprave. Istina je, radile su se profesionalno, kao recimo *Kapelski kresovi*, ali da me je netko tada pitao — kao što nije — želim li to raditi, rekla bih, ne, hvala, radije ne, partizanje je ipak bilo doista.

Gdje su »mladi lavovi« današnjice?

Koje biste projekte iz tog vremena izdvojili kao one koje ste željeli raditi?

Jurko Boros

Rodena 1929. u Osijeku. Nakon rastave roditelja seli se s majkom i sestrom u Zagreb koji — kao polu-Židovka pogodena rasnim zakonima — bježeći napušta 1941. godine. Vrativši se 1948. u Zagreb studira povijest umjetnosti, ali je već nakon prve godine prisiljena uz studij i raditi. Zapošljava se kao novinar u kulturnoj rubrici *Narodnog lista*, pišući istodobno i za brojne druge listove, kao što su *Vjesnik*, *Naprijed*, *Ilustrirani vjesnik* i *Vjesnik u srijedu*. Nakon neugodne političke epizode s Udom godine 1952. koja joj zatvara vrata svih redakcija, uspijeva se zaposliti tek 1955. godine na *Radio Zagrebu*.

Za svoj drugi filmski scenarij *Deveti krug* 1960. godine na *Pulskom festivalu* dobiva *Zlatnu arenu*, kao i nagradu publike *Jelen*. Film *Igre na skelama*, snimljen 1962. godine, povučen je na zahtjev »najviše političke instance« iz distribucije kao »film koji daje iskrivljenu sliku naše socijalističke stvarnosti«.

Kao urednica, dramaturginja i autorica nekoliko drama i serija zaposlena je na Televiziji od 1963. do 1991. godine kada se na vlastiti zahtjev povlači u mirovinu. Otada je napisala i objavila zbirku apokrifnih biblijskih priča pod naslovom *Kainovo nasljeđe* i roman *Dnevnik jednog čudovišta*. Ovih dana iz tiska izlazi njezin drugi roman *Kao mraz* (u izdanju Novog Libera i osječke Židovske općine). Kroz stoljetnu sudbinu jedne obitelji roman govori o nestanku značajne zajednice koja se od nekoliko tisuća svojih članova danas svela na njih manje od stotinu, odnosno o izumiranju nekad uglednih i moćnih osječkih Židova.

— Pa osim, naravno, vlastitih drama ili serija koje sam napisala, stajala bih iza *Gruntovčana*. Za njegina režisera, Krešu Goliku, moralna sam se boriti više od pola godine kako bi dobio »blagoslov« da režira za televiziju. Golik je u to vrijeme bio »na ledu«. Sibl kao generalni direktor Radiotelevizije pronašao je, naime, krajem pedesetih godina nekakvu pričicu koju je Krešo napisao za vrijeme rata kad mu je bilo 17 godina. Pričica je, navodno, mirisala na ustaštvo i Golik je ostao ne samo bez posla, nego mu je do daljnje bilo zabranjeno režiranje. Mogao je egzistirati samo još kao asistent. Izborivši se za njega i *Gruntovčane* Golik se sredinom sedamdesetih vratio u režisere.

Zašto ste prestali pisati scenarije?

— Prestala sam ih pisati s odlaškom u mirovinu koju doživljavam kao povratak u slobodu. Čovjek je tako divno sloboden samo još u najranijem djetinjstvu, prije nego što ga škola počinje preodgajati ili kastrirati, kako ja to zovem. S takvom iznova stečenom slobodom htjela sam se konačno osloboditi svih mogućih »interpretatora« ili, nazovimo to, posrednika koji u vidu glumca i režisera tumače moje napisane riječi. Odlučila sam da iza svake svoje riječi stojim samo još ja, pa ako je glupa ili nepotrebna, neka se sav grijev svali na mene, jer sam ga zasluzila. Ali ako je prava i pogoda ono što sam htjela, neka stigne do čitatelja izvorna i bez posrednika i neka bude samo moja, po dobru i po zlu.

Kako biste komentirali posljednje desetljeće hrvatske dramske i filmske produkcije? Možete li usporediti vaše aktivno radno doba s devedesetima?

— Ako tražite neuvijen odgovor, rekla bih da je po srijedi katastrofa. To što se ovih godina moglo vidjeti, gore je čak od onih nekadašnjih partizanija. Zanatski je prije svega inferiorno. A to je u svakom smislu zločin, jer su se dramske teme doslovce nudile na svakom koraku, počevši od priča o ljudima koji su ostali bez svojih najbližih ili koji su se našli u procjepu takozvanog miješanog braka. Sve same potentne dramske teme o kojima, osim mladoga Salaja, nitko nije ništa rekao. Žanatski gledano ono je ranije razdoblje ipak doseglo izvesnu razinu, čak i kad se moralo raditi na diktirane teme. Osim toga, ako si bio dovoljno vješt, mogao si unutar naoko bezazlene priče prokrijumčariti ideje koje, ogoljene i izrečene direktno, nikad ne bi prošle kraj uvijek budnog i sumnjičavog oka dežurnog kopca. Tri moje vlastite drame promakle su tako tom vječno mrzvoljnom oku. Bile su na rubu da ih nogom gurne u ponor, a ipak su prošle i bile snimljene. Bile su to *Taj dugi, dugi put, Harmonika, Noći razgovor Henriette von S.* Gdje su sad bile takve provokativne, »nepodobne« drame koje će postavljati moralna pitanja i problematizirati uspostavljenu hierarhiju jednog pragmatičnog društva? Gdje su »mladi lavovi« današnje generacije?

Dok sam na Akademiji predavala studentima režije i dramaturgije osnove televizijske dramaturgije, znalo se dogoditi da ih, nakon uzaludne nade da će dočekati neku njihovu inicijativu ili makar znatiželju, zapitam: a zašto ste svи vi došli na ovaj studij? Izbjegavate vježbe, gadi vam se pisanje, za pitanja nemate vremena ni interesa, kako ste uopće uspjeli položiti prijemni ispit? Odgovor dakako nisam dobila, ali su i dalje svи planirali već sutra postati veliki umjetnici i snimati samo velike, prave, kinematografske, a ne samo televizijske filmove. Neki su u tome i uspjeli, pa su jednoga dana snimili i *Cetverored*.

Kako vi to objašnjavate?

— U pedeset godina na oltar ustoličenog konformizma život odgoji nekoliko generacija. I pisci su samo ljudi, i oni postaju sterilni. Na užase koji su se ovih godina dozadili većina je »umjetnika« okre-

nula glavu. Prođu su dobivale sve same lažne konstrukcije, daleke od istine, a samim tim i od umjetnosti. Gotovo svi su zatajili, zavukli se u rupe. Moja generacija me posebno razočarala. Ne vjerujem da su već ishlapili, ali su zavukli glavu među noge. Neki i među tuđe.

Što biste rekli o srpskoj glumačkoj sceni u odnosu na hrvatsku?

— Srbi imaju glumački rezervoar koji je s našim neusporediv (to mi je jednom prilikom, kad sam mu došla po autorizaciju, čak i Krleža naglasio), jer, osim dobre glumačke škole, imaju i urođen glumački talent. Mi imamo čak nekoliko izvrsnih glumaca, ali u onome što se zove projekat Srbi nas šišaju. Osim toga, naš je problem govorni jezik. Nedavno je i profesor Anić o tome pisao. Naš književni jezik je uškopljen, to je jezik kojim govore samo fini i obrazovani ljudi, a ne ljudi od strasti bez kojih nitko živ ne može napisati dramu. S druge strane, redukcionizam koji se pojavi i sveo jezik, kao primjerice u nekim novijim srpskim filmovima, na svega nekoliko prostakih glagola i imenica, također je škopljene. Ukratko, mislim da nije krivnja na glumcima, nego na književnosti koja bi htjela biti ili finija ili prostija od života. Na taj nesretni način mi u Hrvatskoj imamo književnost kakvu imamo, s gotovo 500 članova književničkog ceha i s jednom ili najviše dvije knjige godišnje koje vrijeđi pročitati.

Kakva je, po vašem mišljenju, bila sloboda medija u doba socijalizma?

— O slobodi medija u tadašnjem režimu može se vrlo malo govoriti. Situacija se nešto poboljšala sredinom šezdesetih godina, nakon Rankovićeva pada. Unatoč tome, još je sredinom osamdesetih godina jedna moja drama odbijena (tema su bile privilegije i društvene manipulacije) uz već stereotipne riječi »nije još trenutak za takve teme«. Ali ako je riječ o »nezgodnim« ili neprihvatljivim temama, za posljednjih deset godina bilo ih je potencijalno čak više nego prije.

Društvo indoktriniranih pisaca

U devedesetima ste pisali, govorili i reagirali. Napisali ste osim toga zbirku apokrifnih priča i dva romana. Posljednji roman upravo ovih dana treba stići u knjižare. Vaš prizni privjenac izišao je pod naslovom Kainovo nasljeđe. Zašto takav naslov?

— Jer je na žalost iskustvo rata, a to se nije prvi put pokazalo, otkrilo da je neizbrisivo zlo u čovjeku koje nam je usadio Kain. Ovaj je posljednji rat pokazao do kojih se monstruoznih razmjera zvjerstvo može razviti. Ispadi mržnje, zločini koji nadilaze mašt, za sve je to odjednom bio sposoban i voljan moj sunarodnjak, moj susjed, možda čak i prijatelj ili znanac. To je ono što me zgrozilo. Čovjek se, u značenju ljudskosti, naprosti izgubio. Što je to i kakav je to okidač koji nas pretvara, ne, neću reći u zvijer, jer to bi bilo uvredljivo za tu vrstu, naprosti u hladne monstrume koji se više ničega ne ustručavaju.

Kakva je bila reakcija u javnosti na Kainovo nasljeđe?

— Ja sam oduvijek bila *outsider*. Nisam nikada bila sklona čoporima, kongregacijama ili nekakvim savezima, pa tako nisam htjela postati ni članom Društva književnika. U ono ranije vrijeme Društvo je bilo indoktrinirano i nekim je služilo za društvenu promociju, a u ovo novije vrijeme indoktrinacija je samo promijenila predznak. Ne mogu se zamisliti u društву ljudi koji ledena lica mijenjaju kabanice, danas govore jedno, sutra drugo, a misle treće i pritom se udružuju pod kriptom literature. U suštini je njihovo udruživanje samo očuvanje već izbornih privilegija i čehovskih beneficija, kao što je mirovinsko i zdravstveno osiguranje. Kao *outsider*, s druge strane, omo-

gućila sam sebi da govorim i pišem što mislim, jer *outsiderstvo* unaprijed isključuje svaku dobit, pa prema tome i strah da bi se nešto moglo izgubiti. Ta vrsta slobode olakšala mi je pisanje ne samo mojih knjiga, nego svega onoga čime sam se ovih godina javljala u javnosti reagirajući na fašistoidne pojave u našem društvu. Za svoju »nepodobnost« i izoliranost sam, dakle, kriva posve sama, pa me slaba ili gotovo nikakva javna kritičarska recepcija i ne čudi. Istina, knjige koje je moj izdavač razglasio kriticima i u redakcije u nadi da će se netko od njih osvrnuti na njih nikad nisu vraćene, pa možda još ima nade da ih tko od njih i pročita. Ali to je već nešto što spada u kismet. Zato dvostruko priznanje i zahvalnost za savjesnost u shvaćanju svo-

nu. Kad njih više ne bude, ugasit će se ta zajednica do kraja.

To je bio trenutak kad sam odlučila napisati roman koji će kroz stogodišnju priču o jednoj židovskoj porodici govoriti o sudbini osjećajem židovstva. Naravno, u toj je odluci i dio mog neizbrisivog osjećaja duga koji se u takvim prilikama posebno fiksira.

Dug prema mrtvima

Kakav dug? Može li se reći da je s Devetim krugom počela »židovska tematika u vašim djelima koja je proizašla zapravo iz tog osjećaja duga?

— Da, jer svi su oni otišli, a ja sam ostala živa. Kad jedna ljudska skupina iz nekih monstruoznih razloga doispje na spisak za odstrel, a ti si među onim rijetkim koji su preživjeli, onda je to nešto što te opterećuje cijeli život. Što god kasnije proživjela ili napisala, to je opterećenje koje te ne ostavlja. To je kao dug koji nisi nikad vratila. Tako je, kao i ovaj moj posljednji roman, nastao *Deveti krug*.

To je klasični fenomen Papinova lonca. Naglo oslobođen pritiska reagira razornom eksplozijom. Umjesto da se usmjeri prema slobodi, dio naroda, nenavikao na slobodu, okreće se drugom licu fašizma. Jer što je staljinizam nego fašizam? Fašizam nije patent Nijemaca, to je način života i mišljenja. Svaka je indoktrinacija i opresija fašizam.

Promjene, manipulacije i čistke

Znači li to da vi doista vjerujete u promjene?

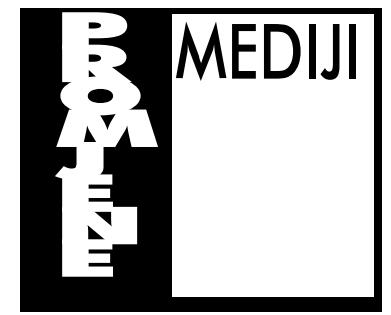
— Da, vjerujem iako baš nisam čovjek vjernik. Vjerujem da je ova nova garnitura na vlasti spremna, željna i voljna nešto učiniti. Točno je da za to nema mnogo vremena, naš narod je kao i svaki drugi nestrpljiv i ne previše razuman, pa očekuje »čudo preko noći«, ali jednako tako vjerujem da će izdržati i da nipošto nije zao narod.

Nedavno ste na Radiopostaji Samobor sudjelovali kao gost Zorana Pusića u emisiji na temu ljudskih prava. Od nekih ste slušatelja, govorči kritički o fašizmu, antisemitizmu i rasizmu, doživjeli neugodne komentare. Kakav dojam na vas ostavljavaju takvi ljudi?

— To su izmanipulirani, neuki ljudi. Sad je na nama da im ponudimo činjenice i saznanja koja će ih bolje obrazovati i podići za jednu civilizacijsku stepenicu više. Mnogi od njih ne znaju pravo ni čitati i kako ih onda kriviti što su potpali pod indoktrinaciju jedne ustaške budale? Primjerice, ova manipulacija u protestiranju na presudu Blaškiću. Narod se putem televizije usmjerava da optužuje sadašnju vlast za nepravednu presudu, a nitko od manipulatora pritom ne spominje da je upravo hadzeovska vlast imala u rukama dokumente koji bi govorili u korist Blaškiću, ali ih je krila kao guja noge. ZNA SE, naravno, zna se zašto ili će se, nadajmo se, uskoro saznati. Istina, možda je pretjerano očekivati da će ga odmah potom pustiti na slobodu, ali valja se nadati da će se kazna u žalbenom postupku radikalno smanjiti nakon što se razotkrije da nije on bio taj koji je »čistio« srednju Bosnu.

A promjene na HRT-u?

— Iskreno se nadam da će biti smijenjeni ljudi koji još i danas huškaju i koji su narod smislenim montažama za montažnim stolom trovali punih deset godina, te će prepustiti svoja mjesta profesionalcima koji nisu samo profesionalci, nego i drže do svog morala. Neshvatljivo je da jednog Sorosa, prilikom dolaska u posjet Stipi Mešiću, dakle, predsjedniku jedne države, urednik HRT-a u dva navrata predstavlja riječima »kontroverzni poduzetnik«. Kontroverzni za koga? Za HDZ? Pa je li to normalno, na državnoj, nestranačkoj televiziji? A onda još na kraju ti isti, koji su deset godina trovali ovaj narod i manipulirali vijestima, svečano na Savjetu televizije objavljaju svoj novi plan rada za iduću godinu! To je kao da lopov, osuden da sjedi u Lepoglavi, objavi kako je stavio novi raspored stražara i pravila ponašanja. A kad je riječ o kuhanju da se spremaju »čistke« koje će ih izbaciti na ulicu — zar je to namijenjeno samo radnicima kojima je poduzeće podvrgnuto stečaju? Zar samo oni moraju ispaštati zbog kriminala bivše garniture?

3 x 24 — knjiga = HRT

Još jedna odredba iz sje-
ne, bez lica i mirisa,
kojom se naređuje egze-
kucija knjige

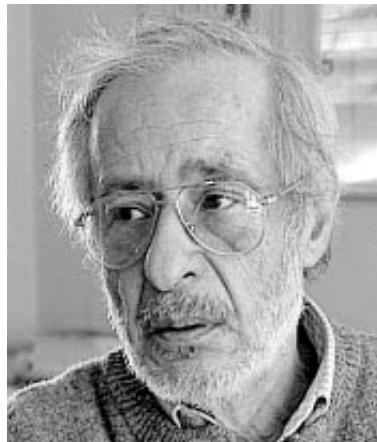
Ana Schmidtbauer

Prije sedam mjeseci emisija *Knjigom u glavu* dobila je po glavi. Naime, u novoj programskoj shemi HTV-a 3 x 24 nije se uspjelo naći trideset minuta za ovu emisiju, proizvod nezavisne producentske kuće *Phenomena*. Posljednje tri godine, koliko je emisija emitirana, njezini su autori uspijevali pronaći *modus vivendi* sa čelnim ljudima HTV-a, makar on značio guranje u zapećak, daleko od atraktivnih programskih termina. Cilj je bio da se u vremenu PDV-a, u vremenu gušenja kulture i izdavaštva, gledateljima ponude vijesti o književnoj produkciji i da ih se informira kako knjiga živi pod političkom čizmom.

Prigovora je bilo raznih, samo ne na račun kvalitete emisije i pokušaja njezinih autora da jezgrovito i dinamično prikažu sve što se s knjigom i oko knjige dogodalo tog tjedna. Bilo bi razumljivo da je emisija s programa nestala prirodnom selekcijom i odabriom istovrsnog, no boljeg. Međutim, preplatnicima HTV u 72 sata dnevno nudi gomile repriza i meksičkih sapunica, a kultura stane u *Pola ure kulture*, *Pozivnicu*, *Transfer i V-efekt*, ova zadnja dva u nemogućem terminu.

Sead Alić, urednik emisije *Knjigom u glavu*, ponudio je uredništvu Obrazovnog programa elaborat i za jesensku shemu. Povjerenstvo ga je prihvatio, ali kada se krenulo sa snimanjem prve emisije novog ciklusa, stigla je obavijest da je skinuta s programa. Bila je to još jedna odredba iz sjene, bez lica i mirisa, kojom se naređuje egzekucija knjige. Naša pitanja odgovornima na televiziji o razlozima takve odlu-

ke ostala su bez odjeka. Antiintelektualni tretman knjige, tipičan za proteklih deset godina, kopreca se i dalje.

Albert Goldstein Guranje u nepisme- nost

Ne samo da sam pratilo emisiju, nego sam vrlo često kao izdavač bio prisutan u njoj. Ova odluka ne da me iznenadjuje, nego me zaprepašćuje.

Jedna delegacija izdavača bila je, pred ljeto, na razgovorima s Vrkićem, Galićem, Nedom Ritz i inima da bi se unaprijedila prisutnost knjige i informacija o knjizi na HTV-u. Ono što smo tražili, mogu to doslovno citirati, jest da informacija o knjizi na televiziji bude prisutna, barem u onoj mjeri u kojoj ona jest zastupljena općenito na području kulture. Kao usporedbu naveli smo da je to, otrprilike, kao ping-pong u sportu — osnovni je posao televizije da informira, pa neka nas informira o knjizi barem koliko nas informira o ping-pongu. Tada smo imali puno razumjevanja s njihove strane da je informiranje o knjizi absolutno manjkavo, da je ono nekontinuirano, da nitko to ne prati sustavno, da nemamo, kao što je rekao Nenad Popović, Juru Ozmeća koji bi pratilo knjigu. Nema osobe koja kontinuirano prati knjigu na televiziji, kojoj se čovjek može obratiti s novošću, s informacijom itd. Izgleda da je rezultat svih tih pregovora da se ukida jedini mali geto za knjigu.

To je strašno, ali izgleda da je razumljivo u okviru tretmana knjige uopće i uklapa se u antiintelektualistički pristup — knjigu treba eliminirati iz našeg života. Skidanje emisije *Knjigom u glavu* s programa, bez obzira koliko ona bila uspješna ili ne, to je pitanje pojedinih mišljenja i procjena, oduzimanje je prostora knjizi i još jedno guranje u nepismenost.

Branko Čegec Rastezanje krepane macke

Kad bi to bila i najgora emisija o knjigama, ona je nažalost jedina. Već zbog toga se ne bi smjela ukinuti, nego bi trebalo, eventualno, tražiti neki novi model po kojem bi se ona radila. Nažalost za *Knjigom u glavu* nije ostavljena takva mogućnost, nego je naprsto izbačena iz sheme u kojoj su mnoge redakcije zatećene količinom dodijeljena vremena. Dakle, problem vremena

očito ne postoji. Očito je to problem generalnog odnosa, generalnog poniranja prostora za knjigu, izdavaštva, pisaca, izdavača, knjižara. I mislim da to, nažalost, svjedoči o općem odnosu u kojem doista nikakva kulturna vrijednost nema prostor.

To ne treba doživljavati kao iznimku. To je, nažalost, praksu koja traje, koja poprima sve drastičnije razmjere. U vrijeme kad taj televizijski program, koji je razvučen na 24 sata i podsjeća na rastezanje krepane mačke, nema pola sata za knjigu, mislim da to ne treba uopće dodatno komentirati. Nijedna normalna televizija, nijedna normalna civilizirana zemlja koja ima programe kulturnog sadržaja, tako nešto ne bi smjela dopustiti.

Igor Mandić Prognoza neduhovne klime

Već sam prije mnogo godina napisao da na Hrvatskoj televiziji ima više uposlenih meteorologa nego književnih kritičara. Evo, došla su neka nova vremena. Klima se mijenja, ali duhovna klima ili duhovna atmosfera nešto slabije, sporije i teže. Kao da je mnogo važnije znati navečer kako će sutra rasti travica i trebamo li ponijeti kišobran, nego što nam se događa u duhovnoj sferi, onoj za koju se toliko hvalimo da nas je održala. Ako postoji već taj poklic da nas je kultura održala, zašto onda uporno i stalno radimo protiv nje?

Ta emisija provokativnog naziva, *Knjigom u glavu*, mnoge je zbunjivala. Ali ja sam naslov shvatio kao pokušaj otrežnjenja gledateljstva, izvlačenja iz obamrstosti duševne i duhovne u koju smo upali, brinući se o svim sporednim stvarima. Jer, kao što vidišmo na televiziji, upravo je estrada iz podzemlja masovne kulture danas postala glavni sadržaj medijske kulture. Uspela se na pijedestal, a knjige bacila u zapećak. Tako su ovu sjajnu, duhovitu, originalnu emisiju, rađenu prema svim pravilima i zakonima televizijske medijske tehnike, bacakali iz jednog u drugi termin, pa je čovjek teško mogao pohvatiti njezinu učestalost i redovitost, što nije pravedno prema njoj.

To je bila jedna, u stvari jedina emisija koja se isključivo bavila književnim problemima i problemima književnosti i knjižarstva. Dakle, najbolnjim stvarima naše duhovnosti danas i gotovo mi je nezamislivo da na bilo koji način može doći u pitanje, da je netko može maknuti iz pro-

grama zbog toga što je rađena suvereno, duhovito, medijski originalno, svježe. Bilo je zadovoljstvo i sudjelovati u njoj ili ponekad čak biti spotmenut kao autor. Zato se usrđno zašlažem, ako moj mali skromni glas išta znači, da televizijska emisija *Knjigom u glavu* bude rehabilitirana i vraćena upravo u elitni termin, da nam u tim terminima estradna kaša kojekakvoga zvuka više ne ispunjava duše, nakon vremenske prognoze, dakako.

Branko Maleš Svinjarija

U kidanje emisije *Knjigom u glavu* naprsto je svinjarija. Drugu riječ, sad trenutno, ne znam pronaći. Pogotovo u ovoj shemi, 3 x 24, dakle čitav dan i noć da se nije našlo neko mjesto, to je naprsto smiješno. Nije se htjelo da budemo jasni.

E sad, kako je sve što je došlo na televiziju, a nadam se da tako neće i ostati, došlo putem HDZ-a, vjerujem da su za to oni i zasluzni, odnosno krivi što te emisije više nema. Više emisija koje se izravno bave knjigama nema, a to je, ponavljam, svinjarija.

Igor Mandić Korak u nepovoljan položaj

Oduvijek sam pratilo hrvatsku izdavačku djelatnost, od kad se god bavim književnošću, a to je od mojih mlađih dana. Mogu reći da mi nikada nije bilo viša informacija o edicijama koje izlaze na hrvatskom književnom prostoru. Danas je ta informacija potrebna, čini mi se, nego što je bilo juče. Iako postoji određena povika da knjiga ne stoji baš najbolje, što je istina, znam i da vremena kad je oskudna informacija pokrivala sve što je toga trenutka izdavanja na našem prostoru. Danas, hvala bogu, to je i pored našeg nezadovoljstva toliko razgranato da koliko god imali informativnih izvora, nijedan nije suvišan. I pored onoga što nalazimo u tisku, dnevnom tisku, pored onoga što čujemo preko radija, i pored onoga što možemo naći u listovima i časopisima iz kulture, mislim da je bila prijeko potrebna jedna emisija ne televiziji koja daje osnovne informacije o izdavačkoj djelatnosti. U najširoj lepezi. Sve što se objavi, neka se prezentira.

Emisija o kojoj se sad radi, a koja je to, nesretnim slučajem nakratko uklonjena s programa, tu je zadaču ispunjavala. Moram reći da nisam svaki puta dospijevao pratiti tu emisiju, ali kad god sam mogao, pratio

sam je. Meni je bila najdraža jer mi je pružala informaciju i jer sam, na osnovi te informacije, mogao selektirati; ovu ču uzeti, ovu neću uzeti.

Mi smo imali nesretno rješenje za PDV na knjigu u zadnje dvije godine, i to smo ispravili. Ne bi trebalo danas praviti nijedan korak koji će knjigu ponovno dovesti u nepovoljan položaj. Jer svugde, u svim kulturama, a osobito kulturama malih naroda, knjiga ima neku određenu privilegiju. I zato bih jako molio one koji osmišljavaju televizijski program da još jednom razmisle i uvrste ovu televizijsku emisiju u program.

Ana Lendvaj Protjeran temelj

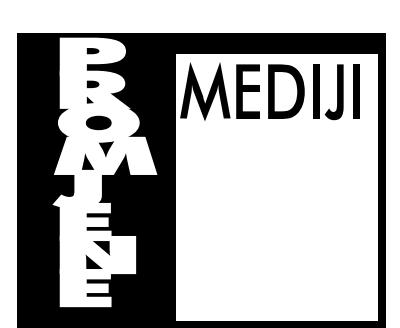
Bi bilo dobro da se *Knjigom u glavu* prestane emitirati naprsto zato što je to, prije svega, kvalitetna, vrijedna, potrebna i atraktivna serija emisija. Vrijedna je i sama kao kulturni proizvod, a i sam predmet kojim se bavi kulturno je važan. Knjiga je temelj svake nacionalne kulture i njeno praćenje temeljni je predmet svake televizije, nacionalne televizije osobito.

Svatkog trezvenog reći će da je *Knjigom u glavu* atraktivna i dobro snimljena emisija, a ubuduće će, zahvaljujući ukidanju PDV-a, možda biti i konvertibilna. Dakle, riječ je o emisiji koju ni u kom slučaju ne bi trebalo protjerovati s hrvatske televizije.

Dražen Katunarić Gledano i zanimljivo

Broj sam rado gledao emisiju *Knjigom u glavu* zato što je to bila jedina originalna emisija što se sustavno bavila hrvatskim izdavaštvtvom. Meni je bila osobno korsna jer sam mogao na temelju tih informacija odlučiti hoću li nabaviti pojedinu knjigu ili ne. Kao glavni

urednik *Mosta*, odnosno *Europskog glasnika*, shvatio sam da se nakon prikazivanja te emisije pojačao interes za naša izdanja i zaključio da je emisija vrlo gledana.

Tu su emisiju vodili vrlo upućeni, obrazovani ljudi. Bila je dinamična, imala je svoj specifičan ritam, prilozi su bili vrlo zanimljivi i bogati. Nikad nije bila dosadna. Bio sam šokiran kad sam čuo da se ta emisija ukida, baš kad sam pomislio da bi je trebalo prebaciti u večernji termin da bi je vidjelo što više gledatelja. Mislim da u ovoj situaciji danas — kad je izdavaštvo devastirano s PDV-om, kad je stanje s knjigom gotovo tragično — ukinuti takvu emisiju znači ne samo počiniti anti-knjижevni čin, već bi to bio antikulturalni čin *par excellence*.

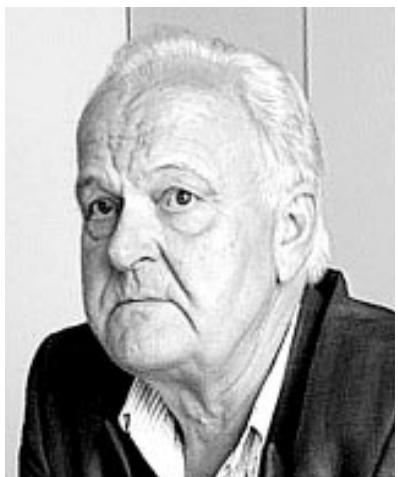
zum i da ćemo i dalje moći gledati i uživati u vrlo raznolikim prilozima u emisiji *Knjigom u glavu*.

Damir Mikuličić Preširok medij za HTV

Uvijest da je s programa skinuta emisija *Knjigom u glavu* gotovo da ne mogu povjerovati. Ne mogu povjerovati da, u programu na tri kanala u dvadeset četiri sata, odgovorni na televiziji nisu mogli naći mjesto za jednu toliko važnu emisiju, odnosno emisiju koja govorи o toliko važnoj stvari kao što je knjiga. Kao što znamo, knjiga nije samo zabava, nije samo umjetnost makar bi i to bilo dovoljno. Knjiga je i obrazovanje. Knjiga je i znanost. Knjiga je i tehnika. Knjiga je, dakle, vrlo širok medij o kojemu se u Hrvatskoj vrlo malo priča.

Knjigom u glavu upravo je takva informativna emisija koja je u najjačem mediju, na televiziji, davala informacije o dogadanjima u nakladničkoj djelatnosti. Stoga vjerujem da će odgovorni na televiziji još jednom promisliti jer bi se inače *Knjigom u glavu* moglo pretvoriti u udarac u glavu, u bumerang koji će nam se vratiti kao zlo učinjeno PDV-om. Nemojmo da se tek za dvije godine ustanovi kako premala informiranost čitateljstva o knjizi nije dobra, pa da se tek onda vratimo na emisiju tipa *Knjigom u glavu*.

Slavko Mihalić Protiv magle, za dostojanstvo

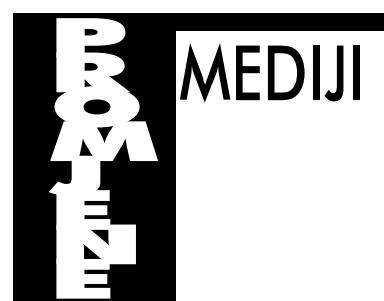
Radi se o sljedećem: uglavnom nismo zadovoljni televizijskim programom, jer se, vidimo, proširio na 3 x 24, a kultura se sve više i više smanjuje. Znanstveno-popularne emisije zgodne su i kad ih gledate u pet sati ujutro, o nekim životinjama koje ne poznajemo ni osobno ni iz prirodoopisa. Ali kultura je ostala nigrde. Mislim da je emisija koja se zvala *Knjigom u glavu* vrlo zanimljiva, da je živa i da bi trebalo ići čak i dalje. Trebalo bi možda čak i neke druge emisije smisliti kako bi kultura, odnosno knjiga koja nam je prva, došla na svoje mjesto u našem društvenom životu. Jer knjiga je ipak Pepeglja. Bez obzira na to što se radi, bez obzira na to što se govorи, bez obzira na to što se ukinuo PDV, knjiga kao pojam civilizacije došla je, eto, u *offside*.

Emisija *Knjigom u glavu* trebala bi dobiti više prostora i vremena. Koliko to košta ili ne košta, to su magle u koje ne moramo uvijek vjerovati. Potrebna je dobra volja iznad svega. U ime te dobre volje i naše želje da kultura, da knjževnost nađe svoje dostojanstveno mjesto na programu, moramo razgovarati najozbiljnije. I nećemo se samo prepucavati nekakvim izjavicama, nego ćemo porazgovarati do kraja. I pisati Saboru i pisati onome tko odlučuje o Televiziji jer ni ona ne može opstat bez knjige.

Marijan Bušić, glavni urednik Obrazovnog programa Silno mi je žao

Silno mi je žao što se više ne emitira serijal *Knjigom o glavu*. Glavni urednik (op. Obrad Kovacic) želio je da emisija ubuduće bude proizvodnja HTV-a i to unutar neke druge redakcije, tako da to više nije bilo u kompetenciji Obrazovnog programa. Emisija je za vrijeme rata imala i simbolično značenje, no unatrag nekog vremena predložen je novi naslov — *Iskustvo knjige* i novo promišljanje samog koncepta emisije. Htjeli smo, na primjer, da se dā i adolescentima poticaj na čitanje i to prikazom Omladinske biblioteke.

O gledanosti i potrebi za emisijom dovoljno govore pitanja i zanimanje i gledatelja i izdavača.

Zlatko Crnković Gledati i uživati

Bila bi velika šteta da se ukine *Knjigom u glavu*. Često sam saznao da pojedine knjige upravo iz te emisije i mislim da danas na HTV-u, osim *Pola ure kulture* koja povremeno emitira prilog o knjigama, nema druge emisije gdje bi se čovjek mogao informirati na takav način o novim knjigama. Čini mi se da bi zaista trebalo još jednom promisliti prije no što se doneće nekakva ishitrena odluka o tako važnoj stvari za sve one koje interesira knjževnost, koji se žele informirati o novim izdanjima. Nadam se i vjerujem da će prevladati ra-

Inicijativa za javni radio (2) Radioti dižu glavu

Inicijativa za javni radio — daljnji razvoj

Giga Gračan

Postovani gospodine kolega uredniche, uvaženi Ante Bekiću!

Nekto (*nepoznat netko*, ogradit ćete se umah) tako je čudnovato zaposjeo obje (!) telefonske linije te u 120 minuta Vašeg ranjutarnjeg termina — 5 do 7 a.m. u četvrtak, 9. 3. — nikako nisam uz mogla utrčati u Vašu kontakt-emisiju o medijima i iskazati što mnim da imam iskazati. Mediji, Vijeće Europe itd. (ovo poradi čitateljstva koje je u to doba zaciјelo većinski još hrkalo) bili su tzv. *aufhenger*, no fokus bje na Inicijativi za javni radio: stoga sam navila vekterku, organizirala termosic crnog čaja i aktivirala pažnju (da ne velim pozornost, bože mi prosti). Za kontakt-emisiju zvučalo je dramaturški organizirano bez greške: grozd predstavnika(-ca) slušateljstva, grozd odgovorâ iz studija, grozd prethodice pripremljene ankete među tzv. pučanstvom tzv. pokrajinskih središta, plus vijesti, plus jezični savjet, plus duhovna misao (ili obratno)... a u podlozi agresivno je čekićao Mozart iz ranih faza fascinacije *synthesizerom*, valjda za suptilno sokoljenje pučanstva (mene i moju mačku samo je najedio, no to je naš problem).

Nisam se, dakle, uspjela telefonski ubaciti u Vašu *bezgrešno* organiziranu emisiju, iako bih npr. bila ispravila barem jedan krivi navod — slušatelj je pobrakao početno slovo prezimena i proglašio g. Franca Peu direktorom Trećeg programa (pohvaljenog, usputice), što rečeni gospodin teško da je ikada bio. Mislimo se valjda na g. Ervina Peratonera, no tu imenovani, u Vašem studiju aktivno nazvani g. Pea kanda u 120' nije imao potrebe (prilike!) intervenirati; također bih — kad je jedan *neorganizirani* slu-

šatelj već bio otvorio tu temu — nastojala na podrobnjim, štoviše egzaktnim podacima o geografskoj pokrivenosti RH signalom tzv. treće mreže (sic!), a za tvrdnju o planinama koje zagorčavaju život našim samostalnim, neovisnim, u međunarodnim granicama priznatim itd. odasilačima uputila bih slušateljstvo na npr. *Oklopni bataljon Josefa Škvorecog* i majora koji se zove Mali Đavo.

Joj, mogla sam Vam još spjegati da Vaš duhovnjak ne kuži hrvatsku gramatiku (»život kojega živimo«), te da nije osobito uljudio ironizirati kolegicu-sudioniku u emisiji neka ne govori sa zarezima. Tja, zauzeti telefoni, komada čak dva... No nisu bili kad je građanin Tomislav Radić (HR 2) izvolio — u cca 110. minuti termina — dobiti (!) liniju i hračnuti na sve nas koji smo se *bona fide* uključili u pokušaj vraćanja dostojanstva javnom radijskom mediju i koji ga ne doživljavaju ni služboujudo ni sinekuralno. Po njemu, ispada da se (u trenutku dok ovo ispisujem, nas dvjestotinjak!) svojom Inicijativom isključivo rivamo pod kadrovske reflektore aktualne vlasti, pri čemu smo svi mi suv i gô anonimus, u profesionalnom pak smislu niškoristi, a gdje smo bili kad je grmilo, kad je prije dvije godine (!) *Forum 21* ispruzio vratice, to se zove smiona akcija... Nekako ne pamtim da se građanin T. R. uključio — ili da ga je uključilo — u rečenu junačku družinicu, kojoj ionako za radijski medij puca sve što jest i nije red napisati. No njemu hvala na hräku, a Vama na minutažnoj (i telefonskoj) prilici za izvanstajsko repliciranje.

Je li, elem, tih 120 minuta (bruto, ostale sam sadržaje navela) Vaša profesionalna ideja o odradivanju teme žargoniski nazvane *Radioti dižu glavu*? Ako nije, javite kada trebam naviti vekericu.

Radiotski pozdrav!

Inicijativa za javni radio (2) Mi to već imamo

Kao što mi imamo javni radio — tako su i Istočni Nijemci imali demokratski DDR!

Nada Zgrabljić

Kada kod nas zaposleni štrajkaju, barem se zna što rade! Složno ne rade — kako bi mogli raditi! Međutim — kada neki zaposlenici kao predstavnici struke pokreću neku Inicijativu, pa se slože i rade još više kako bi mogli raditi još bolje — to nekima miriše na nečista posta!

Jasno je da je to nešto što izlazi izvan socijalce te se približava kulturi, a to je dakako već samo po sebi i opasno i sumnjivo! Oni razni, tihog i dubokog pokroviteljskog glasa s osmijehom mudraca iz Betlehema, kao i oni nervozni što se užurbano ogledavaju na kojem peronu ima najmanje propuha dok se ne ukrcaju, jednoglasno se služu: čemu vam sam tako stvari trebaju? Već će se sve nekako srediti, kao što je uvijek i bilo da je nekako bilo, pa nije nama loše, mi imamo mobitele i sekretaricu, politika je politika, novinarstvo je novinarstvo (i kombinirano), a Vijeće Europe s tim slobodnim medijima i *public broadcastingom* pretjeruje jer oni zapravo ne mogu nikako razumjeti da mi to već imamo, evo konkretno na primer kada je riječ o Hrvatskom radiju. Kako, molim vas lijepo, Inicijativa za javni radio! Kolage, trebate promjeniti to ime! Neka se zove Inicijativa za radio!

Ili na primjer Inicijativa za zaštitu žutih mačaka! S ostalim što ste iznijeli u vašoj poveli, evo, i mi se slažemo! Narav-

no, pametno je što ne tražite odvajanje Hrvatskoga radija od Hrvatske televizije, nego tražite samo finansijsku neovisnost! Jako ste nam pametni, ali eto i mi to isto radimo, drage kolege! Istina bog, neuuspješni smo u ostvarenju tih zahtjeva jer je na snazi zakon jačega, tj. onako je kako televizija kaže i točka! No, televizija je televizija, moćna i jaka, eto pa ni vi niste *Forum 21* koji su poveli respektabilni novinari, nego ste vi stalno bili sasvim neuporabljivi za naše premetaljike i križaljke, što znači, s naše točke — nitko i ništa. Ima tu nas drugih, vrlo onako, neprocjenjivo korisnih. Doduše ne za radio i za status novinara na radiju, no nitko nije savršen! Istina je, možda imate pravo kako je naš Hrvatski radio od fuzije s Hrvatskom televizijom počeo svu više zaostajati i gubiti korak u tehnološkoj opremljenosti. Istina je i da smo s 28% pretplate spali na 12%, istina je i ostalo o čemu je kolega Rožman napisao pismo, istina je da ne komuniciramo s vama i da su međuljudski odnosi jadni, istina je i ono što stoji u vašoj poveli, koju je doduše potpisalo preko dvjesto radnika ove kuće, ali kolege, čemu će vam to! Mi smo napravili prijedlog zakona i dostavili čemo ga Saboru. Istina je da ni vi, ni nitko u kući nije nikada čuo za taj zakon prije nego što ste navalili s tom Inicijativom, niti biste ga vjerojatno ikada vidjeli da Inicijativa nije pokrenuta, što dakle znači da vi zapravo, drage kolege, kucate na otvorena vrata!!!

(Cijenjeni čitatelji, ni mi u Inicijativi za javni radio nismo ovo razumjeli niti nam je bilo jasno kako da dovedemo u vezu ovu mudru poslovicu s prethodnom činjenicom!)

Redukcija perspektiva

Dogodila se redukcija perspektiva: favorizirano je kulturno nasljeđe s poželjnim pogledom

Stanislav Govedić, urednik znanstvenog programa HTV-a

Pravo na pogled unaprijed

Boris Beck

Medijsko tržište nudi mnogo znanstvenih informacija i isto toliko znanstvenih dezinformacija (naročito vezanih za ekologiju i genetski inženjerin), zbog čega se ljudi medu njima vrlo teško snalaze. Kakav je tretman znanosti na HRT-u ili u elektronskim medijima?

— Ipak bih razdvojio tretman znanosti na HRT-u i tretman znanosti u drugim elektronskim medijima; to nije jedno te isto. Elektronski mediji, kako znate, dijele se na govorne i slikovne, na radio i televiziju. Do devedesetih je godina upravo televizija u okviru svojih edukativnih programa prednjačila pred svim drugim medijima (posebno tiskovnim) u davanju općih informacija o znanosti; radio ju je polako slijedio i s vremenom sve više dostizao. No 1992. godine zbivaju se programske promjene u kojima je znanost na hrvatskoj televiziji potpuno marginalizirana, dok se praćenje znanosti na radiju nastavlja razvijati relativno neometano. Iste te 1992. godine, naime, znanstveni je program HRT-a prešutno ukinut.

Zbog finansijskih ili ideoloških razloga?

— Ideoloških ili programsko-ideoloških. Znanost koja uvijek gleda par koraka naprijed, koja insistira na povezanosti s Evropom i svijetom, koju zanima XXI. stoljeće (a ne devetnaesto), izravno se kosila s temeljnom orientacijom »historicizma« čitave programske politike HRT-a devedesetih. Ne kažem da je povijest nebitna znanost, ne kažem da je ne treba proučavati ili da joj ne treba dati mjesto na nacionalnoj televiziji, ali barem *isto toliko* bitnima smatram fiziku, kemiju, biologiju, geologiju, ekologiju, arheologiju, kibernetiku, genetiku i ostale prirodne, medicinske, tehničke, društvene i humanističke znanosti; dakle znanosti koje su početkom devedesetih izgubile svoje mjesto i pravo na svoj glas na televiziji. Znači da su ga izgubile i u jednom velikom dijelu javnosti.

unatrag, odstranjena je znanost kao klasičan *pogled unaprijed*. I to osiromašenje nije se promjenilo do danas. Paradoks devedesetih ticao se također načina na koji su povijesne ili neutralno kulturno-loške teme (npr. očuvanja baštine) prodavane pod etiketom »prave znanosti«, dok su ostali istraživački naporci podvedeni pod tobožnju »subverzivnost«. Pazite, jedna je stvar šutjeti o znanosti u punom jeku ratnih zbijanja, tada još mogu shvatiti da na medijskoj razini doista imamo druge ideološke prioritete, ali ne postoji opravdanje da se i nakon završetka rata, pogotovo ne u sadašnjim uvjetima parlamentarne demokracije, još uvijek nitko ne uzbuduje oko činjenice nepostojanja znanstvenog programa na hrvatskoj televiziji. Igra zapravo nije samo u stavu prema znanosti jedne televizijske kuće; problem je u stavu čitavog našeg društva. Vi znate da su mnogi ministri znanosti tijekom devedesetih javno priznavali da nam znanstvene institucije stagniraju ili propadaju, pa i sadašnji ministar Kraljević govorio o devastiranom stanju znanstvenog rada, ali društvo se time nije osjećalo i ne osjeća se naročito pogodenim.

Odakle ta indiferentnost?

— Zato što javnost *ne zna* koje posljedice za nju samu ima devastacija znanosti. Javnost to nigdje ni *ne može doznati*: u tiskovnim

medijima, primjerice, na znanstvenim temama radi jako malo novinara, a na prste dvije ruke možete nabrojati novinare koji se bave znanosti u svim medijima zajedno. Razmislite koliko pak ljudi istodobno i svakodnevno izvještava o politici. Središnji i očito teško rješiv problem znanstvenog novinarstva tiče se manjka ljudi koji su prije svega upoznati s *metodologijom znanstvenog rada* i koji stoga razumiju važnost (ciljeve, postupnost) određenog istraživanja. Vi kao novinar ne možete »prepričati« istraživanje iz citologije na isti način na koji »prepričate« teniski meč. Vi morate razumjeti *zašto* se nešto istražuje; morate dakle imati visoko obrazovanje, morate imati velik ili bar širok interes za inovativne doprinose ljudskom znanju i stvaralaštву, na kraju morate imati i ponešto populistički dar prenošenja spoznaja. Neću uopće ulaziti u temu novinara koji nisu financijski stimulirani da se uhvate u košta s bilo kakvim radom, a nekmoli znanstvenim, ali reći ću da znanstvenici, baš kao i znanstveni novinari, na kraju krajeva ipak nastavljaju raditi svoj posao iz neke vrste idealizma; katkad i iz želje za osobnom afirmacijom (koju ne treba podcenjivati).

Stanislav Govedić rođen je 1942. godine u Zagrebu. Diplomirao je kemiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu 1965. godine. Radio je na istom Fakultetu kao asistent do 1972. kada prelazi na RTZ kao urednik u Obrazovnom programu. Godine 1979. osniva Znanstveni program TV-a, u kojem djeluje do danas kao urednik. U novinarskom radu bio je urednik, autor i voditelj preko 2200 znanstvenih i obrazovnih emisija. Kao predstavnik RTV-a sudjelovao je na međunarodnim znanstvenim skupovima (EBU) koji su promicali elektroničke medije. Objavio je tri knjige te feljtone i članke u tiskovnim medijima. Dobitnik je nekoliko međunarodnih i domaćih priznanja i državne nagrade za popularizaciju znanosti »Fran Tučan«.

Bez svrhe i razloga

Kako je sa znanstvenim novinarama u svijetu?

— Ni u Europi ni u Americi ne postoje usko specijalizirani novinari koji se bave nekim *jasno ograničenim* područjem, na primjer: »samo nuklearnom fizikom« ili »samo teorijskom matematikom«. Naprotiv, postoje mreže suradnje između urednika i tzv. »znanstvenih suradnika«. Za to je najbolji primjer BBC-jeva znanstvena shema: postoji urednik koji ima tim od troje ljudi, čiji je posao stalno prikupljati znanstvene informacije sa svih područja, s kojima onda u javnost izlazi vrlo dobro pripremljeni urednik. Stvar je u tome da se znanost prati ne samo timski, nego i sustavno.

Otkad je ukinuta znanstvena redakcija na HRT-u, što rade »ukinuti novinari« i urednici?

— Živciraju se. I rade emisije »obrazovnog programa«, jer nas četvero (inače Obrazovno-znanstveni program jedini je novinarski tim HRT-a gdje *svi* pripadnici imaju visoku stručnu spremu; dakle u kojem novinari *doista* zadovoljavaju formalne uvjete koji su za taj posao *zakonom propisani*) od 1992. godine formalno spadamo u Obrazovni — tematski to znači: školski — program. Zapravito smo se izborili za znanstvenu emisiju pri kraju 1999. godine (*Znanstveni album*), ali saznavali smo da će uskoro i ona biti ukinuta. Dakle tretman znanosti na HRT-u ostaje u domeni nevjerojatnog; znanstvene fantastike.

Koliko mogu sami znanstvenici ući u medije i koliko oni barataju jezikom medija?

— U posljednje je vrijeme postalo uobičajeno da se znanstvenici bave novinarstvom. Mislim da je to potpuno pogrešno. Ima časnih iznimaka, kao što je akademik Paar, koji zna vrlo jezgro-vito i rječito pojasniti analitičke

operirati nekog bolesnika zato što znate koristiti skalpel, pa da vas još dodatno motiviraju upozorenjem da će bolesnik ionako umrijeti ako se operacije ne prihvate baš vi. To nije fer ni prema stručnjacima ni prema javnosti. To je isto tako vrlo tipičan primjer krive »medijske politike«, u kojoj se ignorira i iskustvo i znanje potrebno za određeni posao. Imajte na umu da biti znanstvenik, za razliku od biti novinarkom, podrazumijeva dugoročno fokusiranje na usko i krajnje specifično područje rada, zbog čega emisija koju vodi *specijalist* izgleda kao loša verzija znanstvenog skupa, a ne kao *televizična emisija* na znanstvenu temu.

Teško razumljiv tekst

Novinar i te kako vodi računa o vrsti *auditorija* kojoj se obraća; novinarka zna kada treba prekinuti specijalista, zna kada od njega tražiti dodatno objašnjenje, zna kako ponuditi javnosti ne samo jedno, nego i alternativno motrište. Identične se zloupotrebe stručnjaka događaju i onda kad specijalisti pišu o svom poslu u tiskovnim medijima. Otkad je Igor Mandić preuzeo *Vjesnik*, onđe možete jednom tjedno pronaći stranicu posvećenu znanosti iz pera nekog stručnjaka, što je svakako pohvalno, ali i tu se ponavlja priča o dobromamernom stručnjaku koji iznosi *teško razumljiv* tekst, a koji k tome nitko od novinara nije redigirao ili prekomponirao ili razbio na manje cjeline. Zašto? Zato jer se nitko ne smatra »kompetentnim« petljati u specijalistički tekstu. Vidite, *znanstveni novinar* tome i služi da bi se »petljanjem« u specijalističke tekstove barem dio stručnog znanja na razumljiv način približio publici.

Stephenu Hawkingu izdavač je rekao kako će zbog svake jednadžbe u knjizi izgubiti 50% čitatelja; dakle izdavači znaju što znači zloupotreba strukovnog žargona. Ali jesu li možda humanistički znanstvenici medijski sposobniji (jasniji), od prirodoslovaca? I potpitanje: zašto humanisti s visine gledaju na prirodnjake, a prirodnjaci s visine na humaniste?

— Prvi odgovor: humanisti nisu medijski atraktivniji sugovornici od prirodoslovaca niti je njihov žargon široj javnosti išta razumljiviji od žargona jednog kemičara. Sve struke imaju svoje zatvorene žargone koje znanstveni novinarki imaju dužnost pojasniti. Odgovor na drugo pitanje: nisam baš siguran da između prirodnih i humanističkih znanosti postoji *animozitet*, ali rekao bih da postoji nerazumijevanje; ponekad i nedostatak interesa. Ali oduvijek su postojali i »mostovi« između ovih znanstvenih grupacija; pojedinci ili grupe koji imaju toliko široku kulturu da mogu prevladati eventualna neprijateljstva. Osim toga, ne mislim da je postojanje bilo kakve konfrontacije među stručnjacima loše. Dapače. Jedino što smatram neznanstvenim jest jednoumlje. Kroz konfrontaciju se, naprotiv, dolazi do nove kvalitete. Nerijetko i do dinamiziranja odnosa, produbljivanja nijansi. U demokratskom društvu, nadalje, takozvani *prirodnjak* mora svakako imati mišljenje o društvenim pitanjima, baš kao što ga mora imati i humanist. Inače ni jedan ni drugi ne znaju u kakve će svrhe biti iskorišten njihov rad, a to je vrlo opasno. U nedemokratskim pak društвima imate slučaj da lječnik mirno po-

stane ministar vanjskih poslova i da se time odrekne i kompetencije svoje struke i još k tome postane sluga rečima.

Je li vrijeme velikih znanstvenih otkrićaiza nas, a sada živimo u strahu od znanstvenih spoznaja (primjerice, novih zagadjenja ekosfere), ili znanost još uvek može civilizaciji donjeti i revolucionarne izume?

— Ja sam znanstveni optimist, ali mislim da ljudi s pravom reagiraju prestrašeno, jer im nitko ne nudi objašnjenja ni o posljedicama ni prednostima određenih otkrića. Mediji šute. A postoje i dežurni paničari, koji jedva čekaju da najave neku apokaliptičku katastrofu. Najbolji je primjer nuklearne fizike koja je strahovito puno doprinijela razvoju medicine, ali ipak teško možemo s mirnodopske primjene nuklearne energije izbrisati sjenu bačenih nuklearnih bombi. Meni se čini da je ta sjena prevelika, odnosno čini mi se da nuklearna energija ima ogroman tehnološko-mirnodopski potencijal. I inače mislim da nema smisla ljude strašiti; važnije im je objasniti *pro i contra* određenog rješenja. Morate znati da se svaki pronalazak može iskoristiti za loše ciljeve, ali samo oni koji razumiju mogućnosti zloupotrebe mogu ih sprječiti i raditi za opću dobrobit. Novinari u tome imaju iznimno značajnu ulogu jer novinarske vijesti dopiru i do onih ljudi koji nisu imali šansu obrazovati se.

Benevolentni podsmijeh

Da li je uopće moguća demokracija bez prisutnosti znanosti u javnosti, to jest mogu li ljudi koji ne raspolažu informacijama donositi ispravne odluke o genetskom inženeringu brane ili ekologiji?

— U civiliziranim zemljama demokracija podrazumijeva visok stupanj prisutnosti znanosti u javnosti, a kad to kažem, onda mislim da civilizirane zemlje ulažu puno novaca i još više truda u popularizaciju znanosti. Popularizacija nije vulgarizacija. Popularizacija znači pojašnjivanje određenog problema. Kod nas je upravo obrnut slučaj, jer naši eminentni stručnjaci doslovce bježe od popularizacije; najčešće zato što se boje profanacije svoje uloge sveučilišnog predavača. Uloga predavača koji bi bio razumljiv čak i srednjoškolcima kod naših stručnjaka izaziva nešto kao benevolentni podsmijeh. Nesumnjivo im je lakše govoriti na kongresu, dakle medu sebi ravnima, nego govoriti za one koji tek ulaze u krug spoznavanja, ali to ne znači da bi se znanstvenici trebali ili čak smjeli ograničiti samo na krug sebi ravnih. Znanstvenici svakako imaju i pedagoške dužnosti. Osim toga, veliko je zadovoljstvo kad vidite da ljudi čije se formalno obrazovanje zaustavilo na srednjoj školi odjednom počinju razabirati zašto je Nobelova nagrada dodijeljena baš tom i tom laureatu. Kao urednik, uviđek si postavljam cilj »hvatanja pozornosti« baš te publike sa završenom srednjom školom. Mislim da njima treba pružiti šansu upravo kroz televiziju koja može biti jak medij dodatne edukacije i andragogije. Demokracija će upravo toj najširoj publici i kod nas kad-tad postaviti pitanje, na primjer referendumom, želite li ili ne želite nuklearku u svom okružju. Problem razumijevanja koristi i šteta nuklearne energije ionako je jedan od temeljnih problema koji već godinama nasto-

jim zadržati i elaborirati pred očima javnosti.

Hrvatsko novinarstvo devedesetih pamti i zapunjene istupe protiv nuklearke Branke Šeparović?

— Znanstveni novinar nikada ne smije javnosti nuditi *gotove zaključke* o nekom problemu; pogotovo se ne smije nametati jedno jedino (i to vlastito) stajalište. Vi morate javnosti podastrijeti što širu paletu argumentiranih informacija, morate dozvoliti da se čuje glas za i glas protiv, morate konzultirati različite autoritete i različite reference. To jest morate javnost zainteresirati i informirati, a potom im *prepustiti* odлуčku o određenom problemu. Inače docirate i indoktrinirate, a ne informirate. Devedesete su nažalost razdoblje »apsolutističkog«, a ne demokratskog TV novinarstva,

Osim što je naše društvo, kako velite, naviklo na dociranje, očito postoji i zazor od egzaktnosti — više se vole fluidne znanosti tipa povijest nego znanosti tipa teorijska fizika.

— Sve ono čime i svatko onaj kime se može manipulirati postaje laki plijen ideologije. Egzaktnost je svakako neprijatelj manipulacije. Siguran sam da poznajete puno ljudi koje se smatraju kompetentnima za davanje procjena o stvarima o kojima ne znaju gotovo ništa (od politike do medicine) i koje je već sutradan moguće čuti da o istom problemu imaju novi stav koji su negdje načuli ili im je bio sugeriran. Kada se bavite bilo kojom znanoscu, a naročito prirodnim ili tehničkim znanostima, onda jako dobro znate što je to precizni fakt, a što manipulacija činjenicom. Mislim da su, što se tiče manipulacije, prirodne znanosti čak u svojevrsnoj prednosti pred društvenim i humanističkim znanostima, u kojima postoji drugačije određivanje činjeničnog konzensa. Odnosno, u društvenim i humanističkim znanostima nije tako lako razdvojiti fakt od fikcije, činjenicu od interpretacije.

Kraj znanosti

Mislite li da će se stvari po pitanju znanosti s dolaskom nove vlasti bar malo poboljšati?

— Ono što čujem daje mi nadu, ali ne i garanciju. Politika uviđek puno obećava, znatno manje realizira. Što se tiče programa nove Vlade, on mi se čini korektan, svakako uskladen sa sličnim programima srednjoeuropskih zemalja. Rekao bih da me brinu materijalne mogućnosti realizacije tog programa, to jest bojim se da se na planu realizacije ne možemo usporedivati ni s Njemačkom ni s Madarskom ni s Francuskom. Mi imamo puno *nagomilanih* problema; ne možemo se ponašati kao da sad krećemo od nule kad krećemo od dugova i stečaja. Ministar Kraljević ulijeva mi povjerenje upravo time što prihvata težinu problema i prihvata da ni ono malo što se za znanost u devedesetima izdvajalo, nije bilo korišteno na svršetku način.

Citamo o kraju povijesti, o zasićenju umjetnosti. Možemo li govoriti i o kraju znanosti; je li zamisliv svijet u kojem se više nema što otkrivati?

— Ja mislim upravo suprotno: toliko malo znamo i toliko je malo toga ljudima poznato (u projektu koristimo, ako se ne varam, svega 2 % mozga) da mi se čini da još nismo pravo ni počeli otkrivati mogućnosti ljudskog umu. Mislim da je glad za zna-

njem neutaživa, a prostori spoznавanja enormni i neiscrpivi.

Mislite da je i u Hrvatskoj prisutna takva glad za znanjem?

— Po gladi se ne razlikujemo od ostatka svijeta, ali razlikujemo se po mogućnostima da je utažimo. I prirodne i humanističke i društvene znanosti jako ovise o instrumentariju učenja i istraživanja, a s time stojimo bijedno. Dat ću vam dva primjera. Filološka katedra rusistike Filozofskog fakulteta, koliko znam, ne posjeduje audiovizualne uređaje za učenje ruskog jezika; dakle nema osnovno nastavno sredstvo za učenje stranog jezika. Isto se tako na našim prirodoznanstvenim institutima koristi izuzetno zastarjela oprema. To se tiče i našeg najjačeg instituta, »Rudera

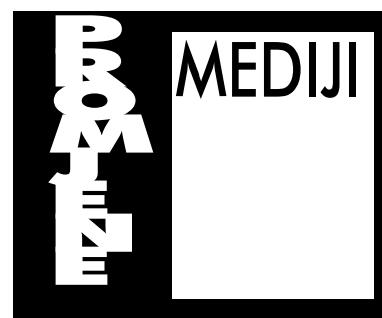
— Uvijek su postojale dvojbe oko toga koliko i odakle ulagati u fundamentalna, a koliko i odakle u primijenjena istraživanja. Svi jet se dogovorio ovako: fundamentalna istraživanja obično finansiraju države, a manjim dijelom i privatne tvrtke. Primijenjena istraživanja pretežito financira gospodarstvo. Dat ću vam jedan primjer. Kada je Vladimir Prelog dobio Nobelovu nagradu, imao sam prilike tim povodom s njim razgovarati u Zürichu. Kraj nje ga je tada bio i doktorant iz Zagreba. Pitao sam laureata na koji način uspijeva finansijski realizirati svoja farmaceutska istraživanja i još k tome pomoći afirmaciji hrvatskih kolega. Odgovorio mi je: uskom suradnjom s privatom farmaceutskom tvrtkom. Tvrta, naravno, nikad ne zna hoće li znanstvenik koga finanira doista imati istraživačkog uspjeha, ali najčešće joj se barem dio primjene njegovih otkrića višestruko isplati. Tako se radi u svijetu; znanost ne ovisi toliko o proračunu, koliko o komercijalnim ulagačima.

Kakve imate planove kao znanstveni novinar bez znanstvenog programa?

— Uvijek imam planove i uviđek mislim da postoje rješenja. Ja sam osnovao znanstveni program na HRT-u, onda sam doživio da taj znanstveni program bude prešutno ukinut od 1992-1998. godine, a godine 1998. (nakon intervencije Vladimira Paara) izmisljena je hibridna redakcija takozvanog »Obrazovno-znanstvenog« programa, no u njemu nisu bili prihvaćani prijedlozi o praćenju znanstvene problematike. Dakle promjena naziva samo je izvana maskirala činjenicu sadržajnog odsustva znanosti na HRT-u. Vjerujem da vam je jasno kako *ime* nekog programa nije odmah jamac da će u njemu naći i *sadržaj* na koji se naziv poziva. Od pet emisija tzv. *Znanstvenog albuma* koje su se na jedvite jadu konačno počele dnevno emitirati od ponedjeljka do petka (tijekom prošle jeseni do ovog proljeća — sada ostaje samo jedan hibridni termin), samo je jedna bila doista posvećena znanosti.

Reanimacija znanosti

— Ono što nam kontinuirano nedostaje u TV mediju jest praćenje i svjetske i domaće znanosti; i to na više načina, a ne samo na jedan. Svakako nam nedostaju strane dokumentarne emisije iz područja tehnologije i prirodnih znanosti. Pogotovo nam nedostaju edukativne i vrhunski kvalitetne BBC-jeve popularno-znanstvene serije. Potom nam nedostaju debatne emisije o znanstvenoj politici, u kojima bi se javno govorilo o sukobima interesa različitih institucija. Na primjer: interes Sveučilišta, interes Ministarstva znanosti i interes pojedinih instituta. Ta masa stvari nije riješena, interesi su uviđek vrlo oprečni, a mediji su iznimno zahvalni katalizatori međusobnih znanstvenih trivenja. Nedostaju nam također i stalne studijske emisije interventnog karaktera, koje bi mogle odmah reagirati na ekološki promašaj ili — improvizirati — na izdavanje ili povlačenje dozvole za distribuciju *Megamina*. Svuda se u svijetu brzina intervencije na znanstvenu krizu smatra znakom kulturne zrelosti, a televizija je vjerojatno najbrži i najviše neposredan medij (osim virtualne stvarnosti) do sad izmišljen. Na HRT-u nedo-

staje i prostor za tzv. tekuće ili kronične znanstvene teme, u kojima bi trebalo vrsne poznavaoce jedne struke spojiti s izravnim pitanjima javnosti (javnost stručnjake nerijetko pozitivno iznenađi svojom pronicljivošću). Volio bih doživjeti da se u našem studiju povremeno pojave i znanstvenici koji su na stalno radnom mjestu u inozemstvu, kao i strani znanstvenici. Volio bih kada bi postojala emisija u kojoj je moguća žestoka debata oko »vrućih« pitanja (kao što su neprestano ovdje spominjane »nuklearke«), i to bez ikakve ideologijske cenzure. Poseban prostor trebalo bi posvetiti znanosti na osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj razini, ali opet ne dociranjem, nego nekom vrstom animiranja ili interakcije s gledateljima. Mladi ljudi koje znanost ne zanima nisu za to »krivi«; kriva je edukacijska praksa koja im znanost predstavlja kao rad lišen zabave. A znanost je, kao i svako otkrivanje, vrlo zavavna. Sve u svemu, oko znanosti na televiziji ima strahovito puno posla.

Jasno je da svi moramo učiti dok smo živi (ako želimo opstati), ali koliko su te istine svjesni gledatelji? Kakva je gledanost znanstvenih tema?

— Interes gledatelja puno je veći no što se obično misli. Prema podacima *Službe za praćenje javnog mnenja* HRT-a, ispada da »dobra tema« privuče gledatelje bez obzira je li emitirana popodne, odmah poslije dnevnika ili iz ponosni. Dosta ovisi i o sugovornicima. Najbolji pokazatelj interesa javnosti su kontakt-emisije, a moram reći da sam u njima uviđek bio obasian pitanjima. Nikada nisam unaprijed namještao pitanja. Spontane reakcije uviđek su bile izvanredne. To me osobno jako motivira. Uživam u televiziji koja riskira zbivati se doista u *sačašnjem trenutku*, a ne s kontroliranim odgodom. Ipak je jedna stvar kad pratite utakmicu uživo, a sasvim druga kad vam unaprijed kažu rezultat. Ako ipak radite unaprijed snimljenu emisiju, onda morate imati barem dva dramaturška momenta kada jako podižete napetost u studiju, inače vam se publika uspava. Ili morate imati jako polemične sugovornike (to je ideal).

Otvara li znanstvena fantastika svoje čitatelje prema »pravoj znanosti ili im daje iskrivljenu, bajkovitu perspektivu?

— SF je obično baziran na nečem što je već poznato, ali s prijevodnim pomakom od tehničkih razmišljanja. Najbolji je primjer Arthur Clark. Mudar publicist znanstvene fantastike zna kako spojiti suhe činjenice i maštu. Meni se čini da je ljudima, osim znanosti, možda najpotrebnija baš mašta. Mašta sviđava komunikacijske barijere, razbudi je, vraća volju za životom. Ne mogu zamisliti znanost bez mašte, pa onda ni bez SF-a.

Hoće li znanstvena otkrića postati svježe komplikirana za svakodnevnu upotrebu?

— Pa naučili smo slati mailove, zar ne?

Neodgovorna moć medija/Odgovorna nemoć kulture

Donosimo dijelove diskusije održane u povodu godišnjice Zareza u HND-u. Tekstove koji nedostaju objavit ćemo u sljedećem broju

Andrea Zlatar

Više od obilježavanja godišnjice izlaženja stalo nam je da javno porazgovaramo o nekim temama koje nas iz dana u dan muče dok radimo naše novine, dok čitamo druge novine, dok gledamo televiziju i dok uopće živimo u ovoj našoj Hrvatskoj kada je sada. Razlog zašto smo našli večerašnju raspravu na dvostruki način, s mogućim upitnicima i uskličnicima, jest u tome da se u ovih posljednjih godinu dana susrećemo s vrlo jasnim osjećajem da su mediji utjecajni i da iz dana u dan procjenjujemo koriste li oni svoju moć na odgovoran ili neodgovoran način. S druge strane, proizvodi kulture, ili ono što pripada tzv. elitistič-

kim proizvodima kulture, vrlo često služe kao prostor za povlačenje, kao jedna vrsta rezervata u kojoj nema velike moći i nema utjecaja, ali se barem pretpostavlja da se mogu postaviti jasni kriteriji i jača odgovornost.

Cini se da naša tema otvara upravo te dvije strane problema koje su nam važne: s jedne je strane, ta elitističnost ili zatvorenost kulture, a s druge strane, medijska moć. Evropska i svjetska iskustva pokazuju da se najveći i najbolji kulturni prilozi nalaze u velikim dnevnim novinama. Dakle, riječ je o stvarima koje se produciraju i proizvode u velikim izdavačkim kućama. Bizarno je da nijedne od trojih hrvatskih novina za kulturu nisu vezane za neki medijski projekt ili novinsku kuću, nego za ustanove ili tvrtke koje uopće nisu kapacitirane da ih opslužuju kao medije.

Postavljamo više pitanja: koliko je parodoksalna pozicija novina za kulturu; kako se kultura distribuira kroz medije; jesu li svi mediji kulturni ili nisu; te nije li pozicija novina za kulturu nešto što danas u Hrvatskoj ima više negativnih nego pozitivnih efekata?

Nenad Popović,
nakladnik

Jači od HDZ-a

Mene osobno manje zanima što se događalo u devedesetima jer sam se tijekom devedesetih ispuhao u medijima i

nemam potrebu, sada naknadno, rekapitulirati probleme koji su se rješili na izborima za Parlament. Fenomen koji me zanima i koji

čiti Ministarstvo školstva. S jedne strane imamo fundamentalnu znanost, s druge, primjenjenu, a konačno imamo i školske udžbenike, knjige za lektiru. Kada čovjek pogleda koliko smo se uspjeli kroz ovih deset godina u tim izdanjima srozati, mislim da bez te koordinacije neće biti ništa. Prema tome, apsolutno mislim da Ministarstvo školstva treba uvesti u tu problematiku jer ono stvara nove kadrove, a ako vrh piramide bude nikakav, onda će i osnovica biti nikakva.

kao prijedlog biti podneseni Ministarstvu imat će jednak treman, a ni o jednom neću sam odlučivati. To će činiti odgovarajuće komisije ili povjerenstva, kako god se zvali, a činit će ih stručnjaci za određena područja.

Neće biti kao do sada. Samo toliko.

mi se čini dramatičan jest taj da je od HDZ-a ostao samo HTV. Kada čovjek danas gleda kvantitativnu analizu i analizu angažmana, vidi da je čvrsta jezgra hudezeovskih metoda, diskursa, politike, načina, smještena na HTV-u, a manje u HDZ-u. HDZ se praktički potpuno distancira sam od sebe, pa je onda pitanje nije li svojedobno, krajem osamdesetih, RTZ HDZ-u ponudio infrastrukturu kontrole društva pomoću koje je vladao. Bio sam u jednoj emisiji na HTV-u u kojoj je bilo očito da sam, i po pitanjima i po atmosferi i svim prilozima koje su vrtjeli, u nekoj vrsti partiskske centrale. Nije li HTV kao najjači medij u stvari jači i dugotrajniji od HDZ-a i ne krije li u sebi neku jako veliku opasnost i za buduća vremena?

Zanima me i hoće li Ministarstvo kulture, Ministarstvo znanosti i ostala ministarstva preuzeti financiranje znanstvenih i publicističkih projekata, koje su do sada morali financirati alternativni izvori poput Otvorenog društva. Dakle, hoće li i osjeća li nova Vlada odgovornost da preuzme obvezu na hrvatskoj javnoj sceni za ono što je do sada bilo financirano izvana, a što je po mom mišljenju vrlo kvalitetno ili će se zadržati na ideji da i nadalje Otvoreno društvo i ne znam koji sve to komiteti financiraju jedne projekte, a da se oni zadrže na nekim drugima. Smatram da je dužnost nove Vlade, budući da sam i glasio za nju, da nekom vrstom dekreta ili jednom jakom odlukom preuzme financiranje tih projekata jer su oni ne samo kvalitetni, nego su posredno i neposredno doveli oву Vladu na vlast. To je čak važnije nego hoće li ministarstva i nadleštva financirati, primjerice, *Hrvatsko slovo*. Hoće li, krucijalno je pitanje jer će se te institucije sada povući iz Hrvatske. One nemaju nikakvog razloga financirati književne časopise unutar jedne normalne demokratske zemlje.

No tek su dva tjedna prošla otako je uspostavljen novi ustroj Ministarstva, tako da vam za sada mogu reći samo to: promjene su još u tijeku i ide se prema decentralizaciji.

Postavljamo više pitanja: koliko je parodoksalna pozicija novina za kulturu; kako se kultura distribuira kroz medije; jesu li svi mediji kulturni ili nisu; te nije li pozicija novina za kulturu nešto što danas u Hrvatskoj ima više negativnih nego pozitivnih efekata?

Hrvoje Kraljević,
ministar znanosti

Neće biti kao do sada

Kao što sam u zadnje vrijeme govorio u javnosti, neću donositi nikakve dekrete ni u kojem smislu i ni u kojem smjeru. Svi projekti koji će

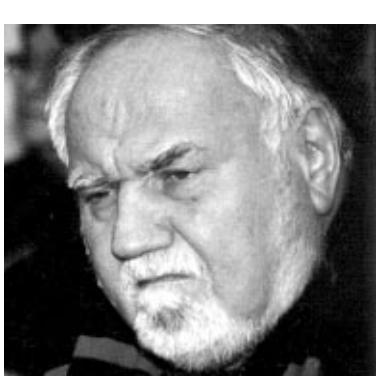

Biserka Cvjetičanin,
zamjenica ministra
kulture

Promjene i decentralizacija

Ministarstvo kulture trenutno radi i na programu i na svom ustroju. Možda ste već pročitali o tome da se osniva vijeća koja će donositi odluke u skladu s novom kulturnom politikom. U svakom slučaju ta će vijeća donositi odluke, prihvatići projekte i brinuti se na koji način i kako će se oni financirati. Velika razlika u odnosu na dosadašnje stanje leži u tome da se ide na decentralizaciju i na odlučivanje šireg kruga ljudi.

No tek su dva tjedna prošla otako je uspostavljen novi ustroj Ministarstva, tako da vam za sada mogu reći samo to: promjene su još u tijeku i ide se prema decentralizaciji.

Branimir Donat,
književni kritičar

Nikakva piramida

Misljam da se naša problematika ne bi smjela samo kordinirati između Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti te da se nikako ne može iz tog kruga odgovornosti isključiti

Ministarstvo školstva. S jedne strane imamo fundamentalnu znanost, s druge, primjenjenu, a konačno imamo i školske udžbenike, knjige za lektiru. Kada čovjek pogleda koliko smo se uspjeli kroz ovih deset godina u tim izdanjima srozati, mislim da bez te koordinacije neće biti ništa. Prema tome, apsolutno mislim da Ministarstvo školstva treba uvesti u tu problematiku jer ono stvara nove kadrove, a ako vrh piramide bude nikakav, onda će i osnovica biti nikakva.

Nadežda Čačinović,
teoretičarka

Moć je disperzna

Najprije nekoliko riječi o moći ili nemoći: naučili smo konačno da moć ne sjedi lijepo pregledno na jednom središnjem mjestu gdje bismo je mogli preuzeti, svrgnuti itd. Moć je disperzna, a u njezinu održavanju i reproduciraju možemo sudjelovati na razne načine, pa subverzija zahtijeva veliku spretnost.

Kulturni časopisi ne bave se nužno subverzijom, oni su obično časopisi naknadnog odabira iz kulturne produkcije, konzervativni u želji očuvanja kriterija i preferencija: tako nimalo ne čudi da *New York Review of Books* pa i radikalniji *London Review of Books* objavljaju i oglase o udaji i ženidbi, pretpostavljajući, valjda, da institucija braka najbolje funkcioniра na kulturnoj uskladenosti.

Zarez, kao što je to u jubilarnom broju naglasila urednica, nije samo kulturni časopis; možda je točnije da još nije kulturni časopis i da za to još dugo neće biti uvjeta. Zarez je osviješteno radio na tomu da se stvoriti prostor funkcioniranja autonomne kulture, demokratske procedure i sličnih osnovnih stvari, a ne po nekom »kulturnom« kriteriju koji bi ga nužno oslabio u oporbenoj, razotkrivajućoj ulozi. Ta širina je mnogo bolja od nekih kod nas izdanih časopisa koji su svoju proklamiranu namjeru promicanja demokracije i javnosti destruirali logikom klike. Časopisi grupe također su potrebna stvar, oni nisu kulturni, nego u slučaju uspjeha stvaraju novu kulturu. Moć Zareza jest kontekstualna zbog »lošeg postojećeg«, ali sa svim zbiljska i odgovorna.

Dakako o tome je ovog trenutka teško, a gotovo suludo govoriti, kada se od pet dnevnih listova tri nalaze pred vlasničkom katastrofom (*Vjesnik*, *Slobodna*, *Večernji*), a *Glas Slavonije* grca na rubu bankrota. Ova nova Vlada odmah se spotakla o medije, a tek treba ostvariti onaj dodatni prostor slobode, u kojem se u okviru istog svjetonazora može konačno obraniti i nedodirljivo pravo na nemilosrdni društveni nadzor i osobnu duhovnu razliku. Samo ministarstva tu ne mogu sve učiniti, platiti ili potaknuti, pa ostaje potreba da inozemne naklade podupiru i specijalizirana kulturna glasila i glasila manjinskih, etničkih i rubnih grupa kako bi se osigurala postojanost, a obranila neovisnost, dok bi privatno poduzetništvo u nakladništvu također trebalo preuzeti važan dio dodatnih civilizacijskih i kulturnih obveza. Općenito sve medije, pa onda i medije kulture, tek čeka novi iskorak, pa bi politika — barem za početak — trebala strogo paziti da više nikada i ni za koga unaprijed ne određuje svoje ideo-loške miljenike.

nije nemoguće sanjati. Nekada je *Telegram* izdržavao samoga sebe na tržištu, a sve dnevne novine koje su držale do sebe imale su jake kulturne rubrike, koje su onda stvarale i opće čitalačke navike za sve ono što se tako uvjetno naziva specijaliziranim kulturnim i umjetničkim novinama. Osim toga postojali su i jaki studentski listovi i časopisi koji su veliki broj svojih stranica posvećivali kulturi i umjetnosti, kao najbližem i najlakšem izlazu za osporeni prostor slobode.

Osobno sam imao čast uređivati kulturnu rubriku *Vjesnika*, u kojoj su stalno bili zaposleni Tenžera, Mandić, Maleković, Foretić, Starčević. Dnevno najmanje dvije stranice kulture, a tjedni prilog od osam. Mandić pokušava barem prostorno vratiti neke od tih zaboravljenih medijskih tradicija, dok su iz takve *Vjesnikove* kulture izašle neke najznačajnije hrvatske umjetničke nagrade, kao što je »Goranova« ili »Račićeva«. Zbog toga se rasprava o kulturi i medijima ne može ograniciti samo na priču o trojim kulturnim novinama, kakve bile da bile, u ovom osobito parodoksalnom trenutku kada imamo nezabilježeno obilje u suprotstavljenim kulturnjačkim tiskovinama, a tako malo kulture u sveukupnim komercijalnim medijima i tako malo studentske publicistike u općoj duhovnoj oskudici. Nekad se činilo posve prirodnim da *Vjesnik* sam financira svojegrade i odabranu kulturnu zbijanje, dok danas na sve strane evjeta gotovo isključiva državna ovinsnost, ili — ponekad i vrlo nepouzdana — inozemna potpora. Samo ukoliko dnevni listovi i televizija ponovno postanu pokretajući mnogo bogatijeg kulturnog života, mogu se stvoriti navike i tržište za bogatiji razmah općeg civilizacijskog zanimanja, u okviru kojeg specijalizirana izdanja za kulturu i umjetnost mogu osigurati svoju pravu razlikovnu vrijednost i pronaći nove kupce.

Dakako o tome je ovog trenutka teško, a gotovo suludo govoriti, kada se od pet dnevnih listova tri nalaze pred vlasničkom katastrofom (*Vjesnik*, *Slobodna*, *Večernji*), a *Glas Slavonije* grca na rubu bankrota. Ova nova Vlada odmah se spotakla o medije, a tek treba ostvariti onaj dodatni prostor slobode, u kojem se u okviru istog svjetonazora može konačno obraniti i nedodirljivo pravo na nemilosrdni društveni nadzor i osobnu duhovnu razliku. Samo ministarstva tu ne mogu sve učiniti, platiti ili potaknuti, pa ostaje potreba da inozemne naklade podupiru i specijalizirana kulturna glasila i glasila manjinskih, etničkih i rubnih grupa kako bi se osigurala postojanost, a obranila neovisnost, dok bi privatno poduzetništvo u nakladništvu također trebalo preuzeti važan dio dodatnih civilizacijskih i kulturnih obveza. Općenito sve medije, pa onda i medije kulture, tek čeka novi iskorak, pa bi politika — barem za početak — trebala strogo paziti da više nikada i ni za koga unaprijed ne određuje svoje ideo-loške miljenike.

Snimila Vladimira Spindler

Marijan Špoljar, likovni kritičar

Princip samoodgovornosti

Moć i nemoć, odgovornost i neodgovornost nisu kategorije koje se mogu olako lijepiti ili unaprijed pripisivati

Naziv vaše teme implicira raspravu unutar klasičnoga dihotomijskog para gdje se unaprijed pretpostavlja moć jedne cjeline na račun druge, suodnos nejednakih, u ovome slučaju nadredenost medija i njegov apsorbicijski karakter u odnosu na kulturu. Ako se rasprava tako postavi, unaprijed smo izgubljeni za kritički diskurs spram vlastite prakse: za slabije medije krivac će uvijek biti monopolistička HTV-ovska tvrđava, za kulturu uvijek diktat medija. Srećom, labilni naziv teme moguće je, metodama premetaljki i inverzija, vrlo lako obrnuti, a da bitni odnosi odgovornosti i moći, medija i kulture, ostanu unutar istih vrijeđnosnih relacija.

Predlažući, tako, jednu od solucija vaše načelne teze odgovorna nemoć medija — moćna neodgovornost kulture nastojim da kroz sumnju u vrijednost apriorizacije kao načelnu mogućnost postavim i princip samoodgovornosti. Mada se patetičnost toga zaključka ne samo nazire već i neugodno odjekuje, ipak držim da taj princip produktivne sumnje u kulturi jedino može donijeti rezultat.

U slučaju sintagme o odgovornoj nemoći medija polazim od činjenice o relativnoj širini medijskog bavljenja područjem kulture i od postojanja ozbiljnih, kompetentnih i odgovornih redakcija i znalaca u njima, a s malim, ili barem nedovoljnim, učinkom koje one pružaju u popravljanju tmurne slike hrvatske kulture. Postojanje čak triju novina za kulturu, niza rubrika, napisa i emisija o fenomenima koji na ovaj ili onaj način dotiču kulturni život te koncentraciju intelektualnog potencijala u pojedinim medijima ipak radaju nemoć da se kultura izdigne iznad marginalne uloge i izdvojene kategorije koja ne može ni u jednome svome segmentu zadovoljiti i apetite stvaralačke elite, s jedne strane, ni omogućiti istinsku transformaciju elitističkog koncepta u pluralističko-demokratski, s druge strane. Već i površna anketna među stvaraocima i kulturnim djelatnicima ukazuju na nepostojanje poticajnog konteksta

za kulturu, a za razloge odsustva bilo kakvih kriterija ionako se nikada nije pitalo.

Sam, pak, utjecaj medija na socijalizaciju kulturne scene i na proširenje granica kulturnog zahvata jedva da je vidljiv, ukoliko pod pozitivnim rezultatima ne mislimo na tip demokratizacije kakav je nametnut nedavnom medijskom euforijom oko knjiga jednog slabog inozemnog pisca.

S druge strane, moćna neodgovornost kulture značila bi da potencijal kulturnih institucija itekako postoji, ali da je njihova inertnost posve sukladna onome što tradicionalno shvaćanje njihova poslanja i očekuje. O kriji se manje-više uvijek govorilo, ali je ta kriznost sada gotovo opipljiva. Od nacionalnih kulturnih mastodonata do posljednjeg kulturnog centra u provinciji bilježi se stanje bez perspektive, prije svega perspektive u dosezanju visoke kvalitete i poželjne suvremenosti, a onda i nedovoljne ambicije da se ritualna realizacija programa supstituira istinskom stvaralačkom praksom. Nazovemo li to institucionalnom križom ili tek manjkavošću u materijalnom, kadrovskom i programskom smislu zaključak će uvijek biti isti: moći potencijal institucija splaćava kroz neodgovornu realizaciju ili njezinu stalnu odgodu za bolje dane.

Odgovorna moć medija i kulture, da se sada vratimo jednoj od formulacija premetaljke, bila bi, dakle, ona u kojoj bi stvaralačka inicijativa iznjedrila kulturni projekt i, vice versa, u kojoj bi kulturni projekt pružao mogućnost razmahu pluralističke stvaralačke prakse. Pri toj optimalizaciji modela valjalo bi voditi računa i o tome da je interakcijska veza nužan predviđet budući da se tek u njihovom prožimanju mogu u većoj mjeri izbjegći zastoji i blokade. A one mogu nastati onda kada individualna inicijativa izgubi jedan od svojih poticajnih pokretača, pa se zanos prometne u improvizaciju ili cezuru ili onda kada kulturni projekt završi u neobaveznosti diskursa, s jedne strane, ili u prenormiranosti nove kulturološke formacije.

U svakom slučaju, moć i nemoć, odgovornost i neodgovornost nisu kategorije koje se bilo kojoj cjelini, unutar suprotstavljenog para kultura-medij, mogu olako lijepiti ili unaprijed pripisivati. □

Nataša Govedić, kazališna kritičarka

Preduga sjena Krležina defetizma

Ne razumijem zašto se ovdje toliko nježno i zabrinuto govori o budućnosti Hrvatskog slova, kad Hrvatsko slovo nikada nije imalo ama baš nikakve veze ni s nezavisnim ni s demokratskim medijima. Ni s odgovornošću (iz naslova ove tribine). Čini mi se absurdnim pozivati na »zaštitu prava« Hrvatskog slova — pa to je list koji je godinama imao sva prava (uključujući i naročito ljkup pravo na lin); to je također i list koji je djelotvorno provodio totalitarnu državnu politiku. Dakle nikako se ne radi o nejakom i naglo ugroženom »medijskom siročetu« kojem sad hitno treba pronaći novu »majčicu« ili novo financijsko yime. To znači da mi ne pada na kraj parametar da ovdje sad »ozbiljno razmišljam« o tome kako »spasiti« nekulturu Hrvatskog slova. Osim toga mislim da je bilo nepristojno i politički nezrelo započeti ovu tribinu žicanjem novaca od predstavnika nove Vlade i Sorosa. To je tipičan krležijanski pristup: ja bib bio nezavistan ako to plati država, a ako mi država nije skloni platiti nezavisnost, e onda ću žalostivo sjediti u blatu i bijesno prigovarati svjetskom poretku. Ovdje sjede mnogi intelektualci koji su tijekom devedesetih svoju zavisnost ili nezavisnost (najčešće šutnju koja je sasvim lijepo legitimirala postojeći sustav) pojedinačno mjerili ili usmjerivali prema kriterijima bolje zarade, zbog čega sam uvjeren da nikakav financijer nikome ne može platiti za integritet ako ga dotični intelektualac naprsto nema. Odnosno mislim da je odgovornost uvijek pojedinačna i

da nije na prodaju — naravno, ako govorimo o nezavisnim medijima. Ako pak govorimo o moći i nemoći intelektualaca u totalitarnim režimima, navela bih dva primjera. Prvi je Fritz Lang, koji je odbio Goebbelsovu ponudu da bude »stub njemačke kinematografije«, iako bi mu to, kako možete pretpostaviti, donijelo jako puno novaca i povlastica — otpriklje u stilu Araličina prihvatanja ponude da bude »stub hrvatske književnosti«. No Lang je pokazao da se takva čast očito može i odbiti (emigrirao je iz nacističke Njemačke). Drugi je primjer legenda američkog novinarstva, Edward R. Murrow, koji je 1954. godine — znači u vrijeme vrlo represivnog američkog »lova na vještice« kada su demokratski orijentirani ljudi masovno bivali otpuštanji s posla — napravio dokumentarac Report on Senator McCarthy, u kojem je dokumentarnim snimcima pokazao kontradiktornosti, nedosljednosti i iracionanom mržnjom senatora McCarthyja. Time je ujedno srušio »ugled« glavnog inicijatora lova na vještice. Hoću reći da intelektualci-s-integritetom svakako imaju veliku moć, ali ne nužno političku — premda mogu i srušiti pojedine političare (da ne ulazimo u podsjećanje na slučaj Watergate). Najopasnijim mi se čine oni intelektualci koji misle da su posve bespomoći, pa je najbolje samo se baviti »svojom strukom« (što je briljantno demantirao film Mefisto u Szabovoj režiji): ti tih sluge režima zapravo hrane moć inih Goebbelsa. Možemo li jednom razgovarati o intelektualcima koji najradije od svega šute i slušaju? S posebnim osvrtom na devedesete u Hrvatskoj. □

Velimir Visković, leksikograf i književni kritičar

Za autonomiju!

Ali ja držim da Hrvatsko slovo mora i dalje finansirati država, jednako kao i Zarez

dan građanski servis, a ne kolektivni usredotočitelj koji realiziraju naše tisućljetne sne.

Trenutak u kojem jesmo delikatan je utoliko što je HDZ svojom ideologijom i svojim podobnim kadrovima prožeо i ispremrežio sve sfere djelatnosti. Pogubnost takve strategije očitovala se općom stagnacijom, u nekim područjima čak i katastrofom. Najzamjetljivija je ona gospodarska. Model privatizacije, odnosno tajkunizacije, uz pomoć dviju stotina odrabnih obitelji, stvarajući plodno tlo za neviđenu korupciju, doveo je do potpunoga privrednog sloma. U kulturi je čak došlo do regresije u odnosu na situaciju iz ranijeg razdoblja. U nizu desetljeća socijalističke vlasti ipak su bila definirana nekakva »pravila igre«, koja su podrazumijevala stanovit prostor »umjetničke autonomije«, stoga je naša umjetnička produkcija šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina ipak uglavnom bila na razini suvremene evropske umjetnosti. U situaciji dominacije HDZ-ovske kulturne paradigme čak ni ljudi koji su imali respektabilnu umjetničku biografiju za sobom, put jednog Para u HNK-u, nisu uspjeli ostvariti ništa više od jednog udvoričkog koncepta umjetnosti zasnovanog na ideo-ologemima svojstvenim budakovsko-araličinskom tumačenju hrvatskog čovjeka i njegove povijesne sudbine.

Jasno je da jedan dio ljudi koji je došao na utjecajne položaje u takvim uvjetima, isključivo po kriterijima političke podobnosti, bez elementarnog stručnog pokrića, mora otići. Smjene nekih takvih ljudi u ovom trenutku počinju. Iz redova nekadašnjih vladajućih čuju se optužbe da je posrijedi revanšizam. Budu li te promjene doista provodene tako da jedne podobne zamijene drugi, doista će se raditi o revanšizmu, koji nužno podrazumijeva novi krug revanša kod sljedeće smjene vlasti. Stoga je iznimno važno, kad su posrijedi nama bliska društvena područja, da izbor ljudi koji će doći na vodeća i utjecajna mjesto u državnim medijima i kulturnim ustanovama bude što više determiniran stručnjim i organizacijskim kompetencijama kandidata i da u što većoj mjeri u odlučivanje bude uključena struka. Također, da o svim kulturnim projektima primarno odlučuju stručna tijela, koja neće biti birana po načelu političke podobnosti, što znači da u njima moraju biti i ljudi hudezevske političke orijentacije, ali stručno kompetentni (premda oni u prethodnom razdoblju nisu pokazivali sličan obzir prema stručnjacima drugačijih političkih orijentacija).

Malo prije je netko podrugljivo spominjao Hrvatsko slovo, koje sada postaje oporbeničko glasilo, pa bi zapravo njegovo finansiranje mogla preuzeti zaklada Otvoreno društvo. Naravno da njegovo finansiranje neće preuzeti Soros jer on ipak podupire samo one projekte koji pridonose promicanju ideja otvorenog društva, a Hrvatsko slovo podupire upravo suprotne ideje. Ali ja držim da Hrvatsko slovo mora i dalje finansirati država, jednako kao i Zarez. Nemam nekog posebnog razloga za ljubav prema Hrvatskom slovu. Meni duđuše nisu prijetili baš strijeljanjem, ali je njegov glavni urednik sugerirao u intervjuu s tadašnjim predsjednikom Sabora kako bi me trebalo istjerati s posla, a njegovi su suradnici prebrojavali etnički nepočudna krvna zrnca mojim klinicima. Sto mogu reći nego da mi se takvo pisanje gadi. Ali ja mislim da desni intelektualci moraju imati svoje novine, moraju imati mjesto gdje će artikulirati svoje stavove. Naravno, oni ne mogu zadržati svoju dosadašnju povlaštenu poziciju novine koja crpi sponzorske novce iz više državnih i paradržavnih izvora, ali moraju imati ravнопravnu mogućnost da opstanu uz državnu dotaciju koja je na našem nevelikom i osiromašenom kulturnom tržištu nužna.

A Zarezu želim da i ubuduće zadrži svoj smioni radikalizam toliko suprotan onom Hrvatskom slovu, svoju kritičnost, svoju nezavisnost u odnosu prema sferi svake političke vlasti, pa i one koja nam se u ovom trenutku čini bliskom. Za intelektualce to nije jedina moguća, ali je svaka kreativno najpoticajnija pozicija. □

Mediji protiv nemocnih

Protiv te moći morat će se braniti civilno društvo

Žarko Puhovski

Cini se pomalo zbumujućim iskustvom slušati ovakva kulturnjačka naklapanja koja — sada — polaze od toga da su svi koji »odista pripadaju kulturi« bili godinama protiv — prethodne — političke vlasti. Kao što su 1990. mnogi — nerijetko isti oni koji su danas opet jedva izronili iz navodne političke potisnutosti — tvrdili da su njihove knjige, predstave, izložbe, pjesme itd. bile izrugivanje preprošloj vlasti, tako se i sada ponavlja slična shema. Dostatno je da se na skupu kakav je večerašnji — posvećenome načelno kvazijubileju novina za kulturu — pojavi ministar i pol (neka mi oprosti gda. Cvjetičanin) i rasprava se svodi na vapaj: »udiđelite si romahu!«.

No, prosjačenje je barem odnos — tj. omogućuje (premda, kako se može vidjeti, ne i uvijek) svijest o dvjema pozicijama. Mnogo je gore — i na nažalost bitno češće — stalno zamjenjivanje naslova/sadržaja raspravljenih tema. Jer, gotovo u pravilu navodna se rasprava o kulturi vodi kao govor o politici (čak i na posve politički način). To je posebice karakteristično za ovo vrijeme, koje, kako mi se čini, ima potencijal post-antikomunističkoga. Po logici uspostave hrvatskoga (i ne samo hrvatskog) postkomunizma kao antikomunizma, koji je — u metodički pozitivnome smislu — bio izveden kao apsolutizirani nacionalizam, valjalo bi očekivati da se upravo nacionalizam — ponajprije u kulturi — postavi u pitanje. No, to se uglavnom i dalje ne zbiva, ili se zbiva tek na političkoj razini.

Može se to pokazati više slojno, od ovde već predznačenih propitivanja integriteta intelektualaca ponajprije u kontekstu rasprave o izvoru njegovih/njezinih prihoda na dalje. Ali u takvim procjenama valja biti krajnje oprezan. Jer, ne čini se nužno točnom teza da su integritet mogli očuvati oni koji nisu ovisili ni o vlasti niti o Sorosu — za takve

se u lokalnim prilikama rijetke, djelomice privilegirane pojedince može ponajprije reći da su bili *outsideri*. Još je opasnije tvrditi

ma za bavljenje dnevnom politikom (a takvi su, u pravilu, cinični sluge svake dane političke strukture) morali su se smatrati pogon

da se iznimno rijetko argumentirano pokazuje da je neki roman, koncert, izložba, spot loš ili neoriginalan — a toga ima u odista nepreglednim količinama. Familijska »kritika« ne promiče spoznaju nego prijateljstva (kojima u javnosti nema biti mesta) ili klanske pripadnosti, a kulturni se pogon i dalje perpetuiran na partneroj razini (opet terminologiski to se možda najbolje iskazuje nepojmljivom inflacijom pridjeva kultno — govorit će to već i za prva izdanja nepoznatih autora). Jer, pored načela tolerancije odnosi se na ljude, a ne na njihove radove — ova je razlika gotovo posve izgubljena, pa kulturno djelovanje jedva da je još i moguće.

U osnovi je riječ o tomu da se kultura — i u prethodnjoj i u posljednjoj ideologisko-političkoj interpretaciji — razumije kao društveni ukras na prevladavajućoj prostačkoj interpretaciji nacionalnih (ili klasnih) interesa. No, tako kulture, zapravo, nema — tako ona ne nastaje, niti se tako prenosi. Ona je — iznutra — moguća samo po bitno larpurlartističkome načelu, samo ako je stvaranje kulturnih vrijednosti primarni motiv onih koji stvaraju kulturu (sve se drugo svodi na odveć dobro poznate »angažirane«, nerijetko ideologizirane varijante). Kritički proces kulturne reprodukcije moguće je u punome smislu pojma pak samo kao kontekstualno izveden. Pod pritskom političkoga upada u kulturnu »sfjeru« kod nas se je to zbivalo posve obratno. Stvaralaštvo je bilo — barem prema nepreglednim rodoljubnim iskazima kulturnih stvaralaca — kontekstualno određeno, a kritika uglavnom larpurlartistička. Domoljubljem ne nastaju ni dobri romani, niti filmovi (to je odveć lako i empirijski provjeriti posljednjih godina) — ako se iz ovakve sheme zadan obrazaca kulturnog stvaralaštva ne izade, stvari mogu biti još i gore (Aralice se mogu reproducirati i na nižoj razini).

Već spomenutoj nerazlikovnosti etičkih i estetičkih raščlambi danak je platila i formulacija koja je trebala predstavljati uvod u današnji razgovor. Jer, ako se govori o »nemoćnoj odgovornosti«, ulijeće se u neku vrst zamke — nemoćna je odgovornost moralno-filosofijski naime besmislena. Odgovornost je u svim variantama suvremene rasprave o problemu vezana upravo uz moć djelovanja; dok je nemoćna odgovornost, eventualno, uporabiva kao mogući opis — kod kulturnjaka nedvojbeno čestih — narcističkih poremećaja.

Europski pokret Hrvatska — EPH

U skladu s odlukom Središnjeg odbora Europskog pokreta Hrvatska (EPH) i Upravnog savjeta Europskog doma Zagreb (EDZ) sa sjednice održane 17. veljače 2000. o dodjeljivanju nagrade »Europski krug« Natječajna komisija za dodjelu nagrada objavljuje

kako je intelektualac moćan tek ako ima integritet, jer se tako moć — možda i nedomišljeno — pripisuje idealima intelektualaca. No, bitan je problem jedan drugi — upravo zato što se javna rasprava vodi po političkoj shemi ne razlikuje se biografija od bibliografije, osoba od djela, te je dopiranje do navlastitih problema gotovo posve zapriječeno (terminologiski se to u posljednje vrijeme neosvješteno pokazuje toliko čestom, a najčešće posve besmislenom uporabom pridjeva »kulturnoški« umjesto kulturno, jer se umjesto kulture kao objekt iskaza pojavljuje neko — dakako, izvanjsko — znanje o kulturi).

Logična je posljedica ove zamjene raspravnih polja vidljiva u mijenjanju političkih i imanentno kulturnih sadržaja. Dobar je primjer za to peticija protiv ovlaštenoga državnog činovnika za kulturu, koja je, doduše, pomalo ne-suvisla, ali je izazvala odista indikativne reakcije. Kulturni su poslenici mahom izjavljivali kako je skandalozno napadati Ministra, a da se o sadržaju peticije — koji je odista moralne i političke naravi — uopće nije trošilo riječi. No, čak i oni među kulturnim subjektima koji se smatraju odveć fini-

denima očitim nedostatkom opće kulture u izjavi nesretnoga političara na koju su »peticionari« bili reagirali. Onaj, naime, tko ne razlikuje poziciju Célinea u Francuskoj 1944. od situacije Ugrešićke ili Škiljana u Hrvatskoj deve-desetih nedostatno je kulturničak i za domaće političko-kulturne potrebe. Usposredbe radi — kada je pred nekoliko godina skupina tada oporbenih političara javnim pismom tražila ostavku predsjednika Tuđmana, udvořički su napadi na njih općenito bili smatrani dodatnim dokazom moralnoga pada režimskih komentatora. A sada kao da se ne smije dovesti u sumnju ni poziciju ministra kulture.

Naredna je konzervencija ovoga *mixtuma* prelijevanje etičkih kategorija (i pristupa) u estetičke (i obratno). Najbolje se to vidi u gotovo potpunome nestanku ozbiljne kritike kulturnih uradaka. Važi to, na žalost, i za novine u povodu čijega jubileja razgovaramo. Odista, kao da je općenito prihvaćena — kod massmedijskih eseista toliko omiljena fraza — o »kulturi kao prostoru tolerancije«. I opet se preuzimaju neupitan politički ideal, koji u »kulturnoj« interpretaciji znači

bora EPH te će ih predložiti Središnjem odboru na prihvaćanje. Natječajna komisija radi u sastavu: g. Relja Bašić, gđa Dubravka Kozina, gđa Neda Ritz, g. Vlatko Silobrčić, g. Vjekoslav Srb i g. Ljubomir Čučić kao koordinator projekta.

Prijave kandidata za nagradu »Europski krug« trebaju se sastojati od 1) životopisa kandidata, 2) opisa rezultata rada ili dostignuća te 3) obrazloženja značenja i doprinosa tih rezultata za naše povezivanje s Europom. Za nagradu mogu kandidirati državljeni Republike Hrvatske. Prijave se upućuju tajništvu EPH, Jurišićeva 1, 10 000 Zagreb s naznakom na omotnici — Za nagradu »Europski krug«. Prijave se mogu uručiti osobno od 11 do 16 sati radnim danom. Zadnji rok za podnošenje prijave je do 31. ožujka 2000. S izborom Natječajne komisije i odlukom Središnjeg odbora EPH i Upravnog savjeta Europskog doma Zagreb kandidati će biti upoznati prigodom Dana Europe, 9. svibnja 2000. □

POZIV

na kandidiranje za dodjelu nagrade »Europski krug«

Prije svega jedne generacije Ozbiljni Kulturalni Kritičar običavao je duboko udahnuti, začepiti nos i naglavce zaroniti u kulturnu košaru za otpatke pod nazivom *The New York Times Bestseller List*. Gore Vidal za takav se skok odlučio 1973. godine pišeći za *The New York Review of Books*, a plijen zabadanja Vidalovih kandži bijaše *Galeb Jonathan Livingston te Solženjicinov Kolovoz 1914.* Prije tri godine Anthony Lane proždro je čitav spisak uspješnica po časopisu *The New Yorker*, dovršivši obrok podrigivanjem književnih zanimacija Michaela Crichtona i Clivea Cusslera. Ovakve su kritike pravi užitak za čitanje, premda je sport ispaljivanja topovskih kugli u smjeru dobitnika prvog mjeseta njutorke liste bestsellera nalik pucanju na nadutu i odavno mrtvu ribu iz bače u ribogojilištu. Vidal osobito burlesko opisuje *Vjetrove rata* Hermana Wouka (*Pribavljaju se ove knjige doista upoznab užas...*), a ne propušta nas podsjećati i na činjenicu megalomanije: »885 sitnotiskanih stranica Woukova romana«. Primjedbom kako »ne može zamisliti nijednu rečenicu tog romana koju ne bi na licu mjesta mogla otpjevati Karen Carpenter« Anthony Lane zabada igle u *Mostove okruga Madison* Roberta Jamesa Wallera. I Gore i Lane prema uspješnicama se ponašaju otprilike kao vozači kamiona prema kartonskim kutijama na cesti. U tome, naravno, nema ničeg lošeg (elegantan, premda nizak udarac svakome može uljepšati jutro).

Visoko i nisko

Ali podtekst Vidalovih i Laneovih kritika otkriva kako su bestselleri prava pravcata »ničija zemlja« — prostor toliko odsječen od života ozbiljnih čitatelja da je o njemu gotovo nemoguće govoriti bez maske socioološke analize bijede. Vidal i Lane samo reflektiraju opće ozračje: u Americi postoji ogromna, koliko i nezdrava podjela na knjige koje *zaslužuju kritiku* i knjige o kojima se *govori*, ali ne piše (u potonju kategoriju ulaze Danielle Steel, Judith Krantz, John Grisham — dakle baš oni autori čije knjige s polica u knjižarama nestaju najvećom brzinom). Bez obzira na užasne napore Oprah Winfrey da premosti ovaj jaz, on se iz dana u dan sve više produbljuje. No postoje stvari koje Vidal i Lane propuštaju zamijetiti. Primjerice, potrebu i najpredanijih čitatelja da im se ponudi živahna mješavina *elitne i prljave* književnosti — znate ono: na stolu možda držimo bocu Brunella, ali nitko nam ne brani da je pijuckamo uz jeftini i masni odrezak. Još jedno pitanje: u zamisljenoj situaciji zarođenosti u prijateljevoj vikendici na moru, tko se to među nama ne bi radije sklupčao u postelji uz knjigu Elmorea Leonarda, Stephena Kinga ili Sue Grafton, pa čak i ako prijatelj slučajno u kući posjeduje romane Veda Mehta, Umberta Eca ili Williama Gaddisa? Užitke koje vam pružaju Leonard, King i Grafton ne možete pronaći nigdje drugdje — a pod užicima mislim da uredenu sposobnost zavrjetiti priču toliko brzo i toliko napeto da joj se naprsto morate prepuštiti.

Energija

Proteklih sam godina i sâm imao prilike čitati djelca s *Timesove liste bestsellera*. Neka

sam progutao iz radoznalosti, druga zato jer sam za njihovu ocjenu nagrađen novčanicama. Neću se pretvarati da me kada također nije hvatalo ono što Vidal krsti »istinskim užasom«, ali mnogo sam se češće sjećao vrlo točnog komentara Clivea Jamesa o Judith Krantz: *Biti zbijala užasan pisac zabijeva ogromnu energiju*. Uzmimo na primjer *Osvetu*, najnoviji roman Jakie Collins. Zašto je nazvan *Osveta*? Pa zato jer je toliko loše napisan da svaki čitatelj nakon nekog vremena počne vjero-

tsellera, uzmimo samo *Pet dana u Parizu* Danielle Steel ili *Val Šoka* Clivea Cusslera, ne pruža ni najjeftinije od jeftinih užitaka. Iz romana u roman, Steelova nastavlja pripovijedati uredno počesljane i nimalo ekscentrične fantazije o ženidbenom preskakanju klasa, kao što i Cusslerova knjiga pretencioznih nautičkih avantura ima što naučiti od boljeg dječjeg stripa. No i pored opisanih nizina književnog šunda, priznajem da sam prošle godine pronašao i iskreno se oduševio ne

jest ako je zračna industrija trajni predmet vaše fascinacije, *Zračni okvir* još uviđek nudi primamljivo udobnu aeroscenografiju za nekoliko sati čitanja. Za razliku od Crichtona, King sebe ne shvaća previše ozbiljno, u čemu je vjerojatno i tajna njegove privlačnosti. Kad vas već netko na smrt preplaši, zgodno je čuti da dotični o sebi ima skromno mišljenje. Primjerice, King priznaje: (a) nisam Dickens; i (b) većinu drugog poglavlja romana *Zeleni milja* napisao sam za vrijeme oduljeg zastoja u prometu.

Mjera stvarnosti

Najbolja trivijalna književnost nudi i nešto što njezinoj visoko cijenjenoj književnoj protuteži osjetno nedostaje: uzbudljiv te često bespoštedan pogled na ordinarnu stvarnost; na teksturu onoga što danas doista živimo. Toga sam možda bio najsvjesniji tijekom čitanja hrpic popularnih romana mladih Afroameričkih autora, poput Benilde Little (*Dobra frizura*) i Yolande Joe (*Veli on, veli ona*). Obje autorice pokazuju smjelost talenta na tragu romaneskih stopa Terry McMillanove, što znači da su im tekstovi oslobođeni cijepidačenja oko rasizma, ropsstva i socijalne patologije — dakle svega onoga što ispunjava romane duboko poštovanih autora tamne kože, tipa Toni Morrison ili Alice Walker. Nonšalantni i erotični tekstovi Littleove i Joeove ne stvaraju dojam »književnog djela«, u čemu je ujedno i njihova vrlina. Namijenjeni su srednjoj klasi afroameričkih čitatelja koje odbija (pre)velika uzvišenost Morrisonove, isto tako i čitateljima koji se naprosto ne nalaze u pričama o iskuštu ponijenosti i robovanja. Morrisonova možda evocira Solomonove himne, ali za bilježnje ritma urbane Amerike — koja se formira radeci od devet do pet — ipak su potrebne drugačije udaraljke. Osim toga, spomenuti mladi pisci vrlo su mudro izbjegli ridati nad kritičkom paljicom koja ih je dočekala: radije su pokazali samoinironiju te ponešto »staromodnog« humora. Jedan primjer: u zadnjem romanu McMillanove (*Kako se Stella opet domogla gušta*) naslovna junakinja uzima primjerak ranijeg romana McMillanove (*Čekajući izdisaj*) sa sobom na put prema Jamaci. *Ne razumijem oko čega se digla sva ta prasina*, komentira Stella, *ni zašto svi pričaju kako je autorica zbilja aktualna samo zato jer je njezino govno podsta rjede od srodnih proseravanja*.

Odmah poželite na margini stranice dopisati: *dobro da priznaš, sestro!* Jer drek McMillanove zbilja može biti vodenast. Što opet ne znači da nam je zanemariti nju i njezine mlade imitatore koji se izražavaju razoružavajućom sočnošću o kojoj njihovi stariji kolege mogu samo nostalgično sanjariti. Ne znam, vjerojatno bi me ubilo da moram čitati isključivo romane poput *Dobre frizure*, pa onda *Veli on, veli ona* ili zadnjeg Kingova romana ili posljednjeg izdanja Leonarda, Crichtona i Graftonove. Ali, s druge strane, sumnjam da bih preživio i kad bi me netko lišio povremenog grickanja šлага sa čokoladnih kolačića spomenutih uspješnica. ■

Zaradom o knjigu Ničija zemlja bestsellera

Tko se to među nama ne bi radije sklupčao u postelji uz knjigu Elmorea Leonarda, Stephena Kinga ili Sue Grafton, pa čak i ako prijatelj slučajno u kući posjeduje romane Veda Mehta, Umberta Eca ili Williama Gaddisa?

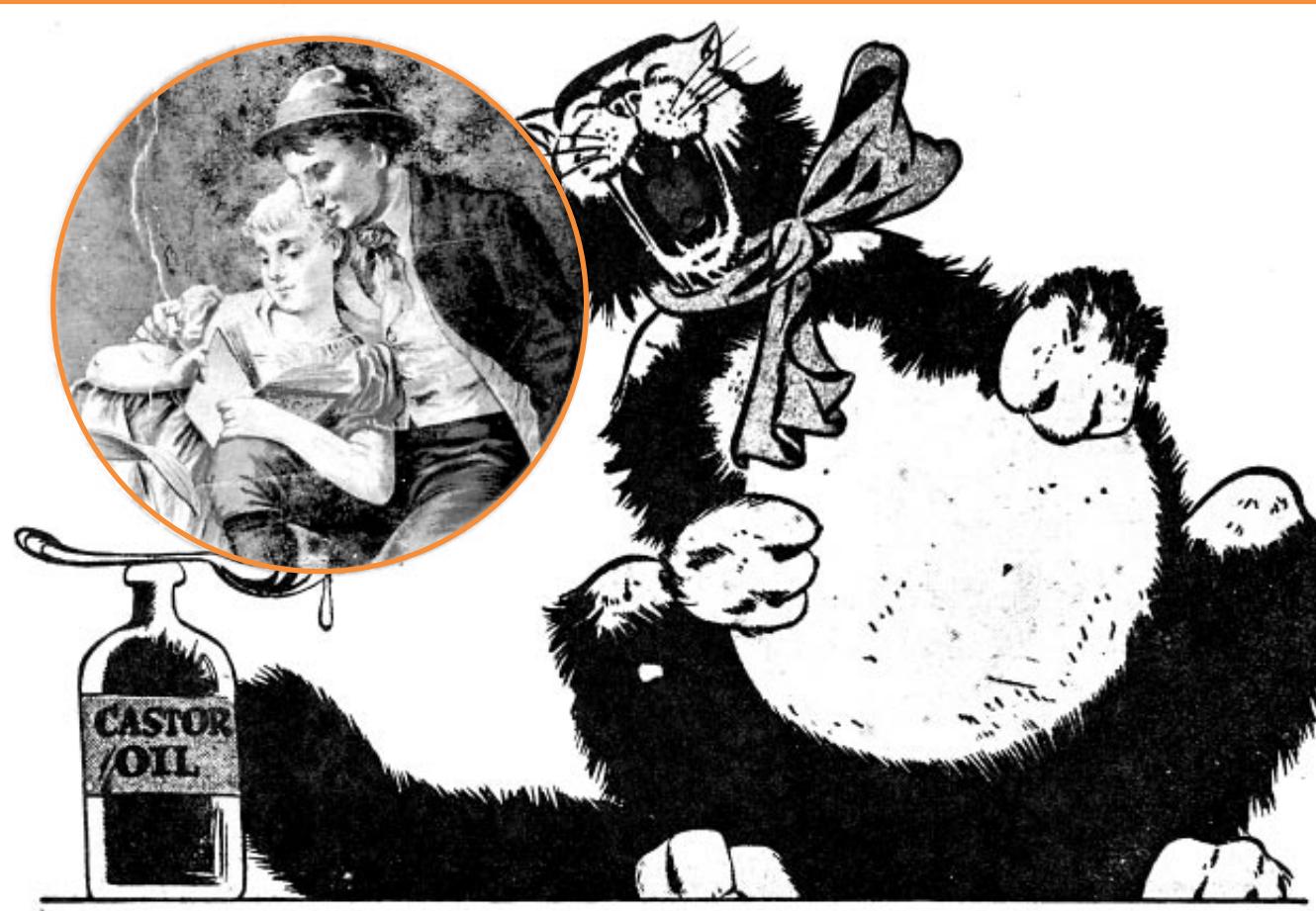
Dwight Garner

vati kako ga čita jer mu se netko osobno osvećuje za nepoznate grijehe. *Osveta* vas vodi u svijet požudnih sredovječnih žena koje pri pogledu na muškarca »kapljju« u gaćice (evokativna fraza koju nisam čuo od osmog razreda). Muškarci pak nastoje osvojiti »toplju vlažnost« žudnje ovih seksualnih objekata. Kada čitate prizor s bijesnom Talijankom koja ulijeće u sobu druge žene, savršeno vam je jasno kako će glasiti njezina prva rečenica (i pogodili ste): *Gdje si sakrila mog muža?*

Besramnost i tehnika

Citajući Jackie Collins ne možete se otregnuti svojevrsnom iščašnom užitku besramnosti čitave priče — *Osveta* pruža obilje onoga što Pauline Kael zove »povoljnostima slabe stručnosti sugovornika«. Tužna je činjenica kako većina bes-

baš malom količinom izuzetno dobro prodavanih knjiga. Bez zastajkivanja sam progutao Chrichtonov *Zračni okvir* kao i šestodijelnu *Zelenu milju* Stephena Kinga. Chrichton nikada neće biti toliko spretan da na svojim stranicama ulovi pokoji »stvarni« lik, ali je Chrichton fenomenalan »inženjer«: tehničke detalje iznosi brzinom i preciznošću tvorca rakete. Ono što mi se kod Chrichtona najviše svida upravo je piščev esejistički fetiš za detalje. Nije nevažno spomenuti da osobno *mrzim* letjeti, ali ipak sam bez daha pročitao Chrichtonov roman prekrčan informacijama ne samo o tome zašto se avionske nesreće dogadaju, nego i kako dolazi do ugovora o gradnji aviona, sindikalnoj kontroli aerodroma, greškama u regulaciji zračnog prometa, čemu god hoćete u vezi aviona. Pa i ako niste neznanica, to

Zaradom o knjigu

Prevela
Nataša Govedić

* Ulomci iz teksta objavljenog u Cyber časopisu *Salon*, 12. 5. 1997.

Neknjíževna lica knjíževnosti

Michael Krüger

Ne znam što bih vam točno rekao. Vi ste obrazovani, ja nisam. Vi ste pohadali fakultete. Studirali ste strukturalizam i poststrukturalizam; konstrukciju i dekonstrukciju; modernizam i postmodernizam. Išli ste u poslovne škole, znate kako sklapati poslove, izgradivati mreže poznanstava, stjecati veze. Jedino što vam ja mogu reći jest ovo: pokušajte shvatiti kako je teško napisati rečenicu. Potom pokušajte shvatiti s kakvom teškoćom rečenicu ispisuje pisac. Jer pisci, za razliku od poslovnih ljudi, ne pišu s lakoćom — to vam je ujedno istina o izdavaštvu. Izdavači ne bi smjeli misliti da je lako napisati pjesmu ili roman ili esej. Glavni uvjet pisanja nije pisanie!

Raj

Ja dolazim iz raja za ljubitelje knjiga: iz Njemačke. San o raju, kakvim ga je zamisljao Jorge Luis Borges, imao je obliče ogromne knjižnice koja sadržava neskráene tekstove od kojih se pak sastoji svijet. Sve tekstove, ne samo poeziju ili zakone ili tumačenja Svetog pisma, nego baš sve što su ljudska bića ikad zapisala. To jest, sve što je moguće izreći kombinacijom nekoliko slova. Što zbog straha od cenzure (nametane od države ili crkve ili državne crkve), što zbog straha od sebe samih, ali nije svaka ljudska misao u povijesti čovječanstva bila zapisana; ono što se zabiježi, može se naime upotrijebiti i kao dokaz za i protiv svog autora. Prijetnje bi, na primjer, uvijek trebalo izricati usmeno, ako uopće, jer jednom zapisane, mogu izazvati katastrofu. Knjižnica puna prijetnji i uvreda koje su pratile proces civilizacije veličinom bi nadmašivala i sam svijet — njene bi pretrpane police stremile visoko u svemir. No čak ni ono što je bilo zapisano ne bi moglo stati u jedan konvencionalno namješten san, sve da sanja-

te tisuću i jednu noć. Sve otkako se pisanje nametnulo kao riznica ideja o tome što ljudi smiju ili ne smiju činiti, savijamo se pod teretom pisane riječi. Ne samo stoga što su zakon i red i zabrane i ograničenja bili među prvim stvarima koje su se uopće zapisivale, već i zato što je sekundarna literatura u obliku komentara zakona, reda, zabrana i ograničenja ubrzo preko svake mjere prerasla izvorne tekstove. Zato su knjižnice i nastale, a dok su one za neke odraz raja, predivan san o obilju i vječnosti, za druge predstavljaju noćnu moru i tamnicu. Mnogi fundamentalisti sanjare o nestanku svih knjiga, osim one jedne, prve i jedine knjige, iz koje su potekle sve ostale. Pojednostavljanje složenoga, rekli bi sociologzi. A kako vrijeme ne možemo vratiti, danas smo okruženi tolikim gomilama teksta da nam prijeti opasnost od zagruženja. U svojim naporima da nastave podizati jezične piramide, povijesne znanosti posvećuju se sve užim područjima, čime često zanemaruju uvid u cje- linu.

Kraj

I tome se ne nazire kraj. Izum i diferencijaciju pisanih slova (pisima) moguće je shvatiti i kao prokletstvo. Možda je upravo to razlog zbog kojeg usred civilizacije buja prostor šutnje i zanijemelosti — a baš na tom praznom teritoriju danas opet dolaze na svoje sve one snažne, arhetipske slike za koje smo vjerovali da ih je razum zauvijek utišao. Borba između jezika i slike daleko je od završetka. U posljednje vrijeme, ili da budem prečizniji, od ranog 18. stoljeća, problem knjižnice kao sna o raju još se više pogoršao. Dotada je čovjek trebao naprsto zgrati sve što je služilo povećavanju znanja, a sada se pojavilo nešto novo, nešto što je imalo prvenstveno zabavljajuću ulogu: roman. Do 18. stoljeća bilo je razmjerno lako zamisliti knjižni-

cu koja bi obuhvaćala cijelokupno znanje o svijetu. Najbolje je primjere ponudila utopijska knjíževnost u vrijeme Francuske revolucije, a svojom *Encyclopédie* Diderot i d'Alembert čak su pokušali to znanje sažeti u svojevršnu džepnu biblioteku. Tko god da je bude proučavao, nadali su se oni, postat će sretnijom osobom. Mnogo je toga napisano o bliskim vezama između učenja — to jest, čitanja, razmišljanja i pisanja — i sreće, sreće pojedinca i sreće društva. Knjíževna povijest obiluje takvim pričama, a mi bismo ih trebali čitati kad god posumnjamo u svoj poziv. Sve autobiografije iz 18. stoljeća otkrivaju kako je knjíževnost otvarala vidike, a čak i u 20. stoljeću ne svjedoče samo pisci o snazi tiskane riječi koja ih spašava od kaosa na svijetu. Unatoč tome, u zapadnim društvinama danas su sve jači glasovi koji osporavaju nužnost povezivanja sreće s knjíževnošću.

Vijek

Elias Cannetti jednom je zgodom napomenuo, kao da je to najnormalnija stvar na svijetu, da bi volio živjeti dovoljno dugo da pročita sve važne knjige. Bio je uvjeren da bi mogao izraziti nešto doista važno tek nakon što pročita sve o temeljima naše civilizacije. Baš sve. Sva povijesna i vjerska djela, čitavu knjíževnost bajki i legendi, sve važne romane. Ja slučajno znam da nije pročitao više od tisuću romana, što je brojka koja otprije odgovara broju godišnjih izdanja nekog velikog izdavačkog konglomerata. Drugim riječima: nitko ne može imati pregled nad svime što je napisano, tiskano i objavljeno od 1750. godine našvamo, to jest, u posljednjih 250 godina, a sve to pročitati apsolutno ne dolazi u obzir. Brzom čitaču potrebne su punе dvije minute da pročita jednu stranicu proze, tjedan dana za opsežan roman, mjesec dana za *Rat i mir*, šest mjeseci za Proustovu *Potragu*

za izgubljenim vremenom i tako daje. Vjerojatno vam je svima poznati sjajni skeč Woodyja Allena: *Prošao sam tečaj dijagonalnog čitanja pa sada mogu pročitati 'Rat i mir' za dvadeset minuta. Evo što vam mogu reći: radi se o Rusiji.* Sjećam se jednog prijatelja iz Berlina, profesora ekonomije, koji je na svojim seminari-

U lipnju 1999. godine, za vrijeme Međunarodnog sajma knjiga u Jeruzalemu ugledni njemački izdavač Michael Krüger iz Carl Hanser Verlaga u Münchenu održao je govor pred skupinom izdavača i urednika iz cijelog svijeta. Njegov jezgrovit komentar o prirodi današnje knjíževnosti nadilazi sam povod okupljanja, pa nam je stoga draga što smo u prilici na ovom mjestu objaviti donekle izmijenjenu verziju teksta.

ma htio samo načitane studente i koji je, shodno tome, svima dijelio popise knjiga koje je smatrao elementarnom literaturom: od Adama Smitha preko tri toma Marxova *Kapitala* do Keynesa, Rapporta i Schumpetera itd. Da su studenti doista progutali sve te knjige kako je zahtijevao njihov profesor, na njegove bi seminarne mogli dolaziti samo vrlo stari ljudi, a takve sijede glave bi ionako bez većih problema mogle dokazati da ni sam profesor nije pročitao knjige s popisa. Prijevjet je da su upravo oni koji tvrde da su sve pročitali, u pravilu čitali vrlo malo, dok su oni koji tvrde da nemaju vremena za čitanje obično vrlo načitani. No vratimo se mi našoj temi: proteklih pet-šest generacija proizvelo je gomile knjiga koje od ljudskog intelekta zahtijevaju nemoguće. A kako smo baš mi, izdavači, djelomično odgovorni za to što su sve te knjige objavljene, i naši su zahtjevi postali nemogući. Čovjek ne mora biti fundamentalist da bi došao do ovog zaključka, samo pesimist u Schopenhauerovu smislu. Schopenhauer je, naime, bio među prvima koji su upozoravali da će knjige — a posebice pomodna novotarija poput romana — uništiti naš vid, razoriti našu sposobnost maštanja i čitatelja učiniti lijenim i flegmatičnim. Posebno je bio oštar prema ženama koje su se drsko služile knjigama da zavire ponad granica malograđanskog života. Da je samo znao kako je to bio tek početak golemog rasta popularnosti romana, njegova

bi prosudba bila još nemilosrdnija. U prvoj rečenici ovog predavanja rekao sam da dolazim iz raja za ljubitelje knjiga. Kako to pomiriti s našim zapažanjem da knjige u um unose zbrku? Je li problem u raju ili greška leži u našim umovima? Oni koji budu mogli odgovoriti na to pitanje, postat će — usuđujem se proreći — izdavači budućnosti. Dakako, cinici unutar naše struke već su pronašli rješenje, ali to je rješenje prozirno i ne bismo smjeli dopustiti da nas njime nasamare. Oni su knjige naprosto pretvorili u robu, koja se po ničemu ne razlikuje od, primjerice, maslaca ili automobila. Za njih knjiga ima samo jedan smisao, a to je: *može li se prodati?* Tko tako razmišlja, zaradit će više od onoga za koga knjige nose i neki drugi smisao, ali u raj neće ući. Zapravo, kad jednom dospijete u raj, zapanjiti će vas kako je malo izdavača uopće zasluzilo besmrtnost. Za onu nekolicinu koji se ipak nadu u božjem društvu, nebesa će biti mjesto gdje će svaki dan moći računati na topli obrok.

Broj

Dolazim iz Njemačke, zemlje koju nastanjuje 80 milijuna ljudi, s kojom na jugu i jugoistoku graniče druge dvije zemlje u kojima se govori njemački jezik — ukupno stotinjak milijuna ljudi koji žive u solidno izgrađenim kućama, čija dječa idu u školu, gdje uče čitati i pisati, pa i još pokoju stvar osim tega. Uz nekoliko kobnih zastoja, imamo reputaciju civiliziranog naroda. Svaki Nijemac zna što je to knjiga, mnogi čak posjeduju jednu, a neki ih posjeduju mnogo. One s mnogo knjiga smatraju obrazovanima, iako ne nužno i dobroma. (Ovdje bismo u zagradi mogli napomenuti da su njemački akademici s mnogo knjiga prvi 1933. godine ušli u nacističku stranku.) U Njemačkoj imamo i nekoliko tisuća izdavačkih kuća koje svake godine proizvedu oko 70.000 knjiga. Tu se ubrajuju sve knjige koje nitko ne čita, poput, primjerice, onih u čast nekog političara ili memoara opskurnih političara i sportaša ili priručnika o tome kako očistiti i čime prelisti salatu — knjige koje su zgodne za poklon, ali koje malo tko pročita. Sve te knjige, sve te nezamislive hrpe knjiga, prodaju se u otprilike 3000 knjižara u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. Neproda-

ne knjige završavaju u antikvarijatima, a one koje čak ni onđe ne uspiju nikoga privući, skončaju reciklirane u kaši za papir. Golem je to posao, golema mašinerija i golema prijevara. Malo što je povezuje s obrazovanjem čovječanstva kako su ga svojevremeno zamišljali nje-mački idealisti. Književnost — a na koncu konca, upravo nas ona ovdje najviše zanima — u tom poslu igra tek sporednu ulogu: u izdavačkoj djelatnosti, svi ti romani i kratke priče i pjesme ne prelaze sedam posto ukupnog prihoda. Usprkos toj činjenici, oko tih se sedam posto zametnuo boj koji promatračima sa strane — što će reći, normalnim čitateljima — dјeluje poput svojevrsne borbe gladijatora. Tu se, jasno, radi o gladijatorima iz dvadesetog stoljeća, o borbi koja nema više nikakve veze sa snagom ili hrabrošću, nego samo s novcem. Zahvaljujući sve bržem napretku komunikacijske tehnologije, taj se boj vodi mahom preko telefaksa, elektroničke pošte i Interneta — boj je dakle virtualan, pa poraženi u njemu ostaje nevidljiv. Čak je i pobednikov trofej rijetko kada vidljiv, jer u većini slučajeva knjiga još uopće nije napisana. Izdavači stavljaju oklade na nečiju hvalevrijednu namjeru da napiše knjigu. Moram se nasmijati kada u Londonu, New Yorku ili Münchenu nekog kandidata uvedu u Circus Maximus, u očekivanju najviše ponude: stotinu tisuća dolara za sažetak od deset stranica, za nekakav šturi spis koji bi trebao nabujati do razmjera velikog romantičnog romana. A uvijek postoji netko tko je spreman otkupiti takav spis, neka bogata izdavačka kuća koja si to može priuštiti te koja će tri godine poslije dobiti rukopis, takozvani roman, od 300 stranica. Objave ga i nakon toga nikoga više za nj nije briga. Sedamdeset posto takvih knjiga nakon tri mjeseca nestaje bez traga. Meni se pak čini da postoje i ugodniji načini da čovjek izgubi novce. Mislim da je glavni razlog što toliki nakladnici diljem planeta izdaju loše knjige to što ih ne moraju čitati. To bi stvarno bilo previše da moraju još i pročitati sve te jezive romane kojima šopaju čitateljsku publiku. Uostalom, većina menadžera ionako ništa ne čita.

Čitanje

Moja je teza dakle ova: izdavačka djelatnost i dalje postoji samo zato što oni koji proizvode većinu knjiga iste ne čitaju. Vjerujem čak da su u stanovitim direktorskim uredima knjige načelno zabranjene, jer bi poslu ionako samo smetale. Jednako tako, djeci je zabranjen pristup u naša ministarstva školstva da ne bi slučajno ometala birokrate koji izraduju školske programe. Što zapravo znači da s rastom obujma poslovanja raste i vjerojatnost da knjige na tržište dolaze ne-pročitane. Mislim da je tu riječ o krajnje nesretnoj i nezdravoj situaciji. Da ne govorimo o tome da to s književnošću nema nikakve veze. Prema jednoj staroj, a s današnjem točke gledišta možda i prilično prašnjavoj i idealističnoj ideji, književnost je tu da obrazuje — a to se podjednako odnosi kako na razvoj čovjekovih perceptivnih i emocionalnih sposobnosti tako i na konvencionalniji oblik obrazovanja. Na primjer, sve što znamo o ruskom društvu u 19. stoljeću naučili smo od Dostojevskog i Turgenjeva, od Aleksandra Hercena i Puškina te mnogih drugih. Bez obzira na to da li ju je izrekao filozof ili trgovac, svaka se tvrdnja o Rusiji svojevremeno morala pozivati na njihovu književnost. Ako pak danas političar uopće citira pisca, to čini zato da mu održi bukvicu jer se osjeća napadnutim. Još nisam čuo političara koji bi rekao: pročitajte romane Pelevina ili Bitova ili

Popova, pa će vam biti daleko ja-snije što se zapravo zbiva u Rusiji. Isto vrijedi i za sljedeću situaciju: odete li na neku grčku plažu i po-kušate li vidjeti što čitaju tamošnje nage ljepotice, nećete, dakako, uočiti Homera ili Vassilisa Vassilikosa niti Seferisa ili Ritsosa, već Toma Clancyja i Danielle Steel. Dakle, ljudi ono što žele znati o Grčkoj — ako uopće išta žele znati — dobivaju iz drugih izvora. Često sam pomisljao: oh, kad bi svi vi osunčani golači pročitali barem Williama Gaddisa, Dona DeLilla, Davida Grossmana ili Richarda Forda. Čitanje nas tjeru da slušamo druga jastva, napisao je Nietzsche, a tko je bolje od njega znao da je za postizanje sklada između neobičnog i običnog potrebna selekcija. Upravo ta ravnoteža i stvara dojam ponovnog odigravanja povijesti civilizacije svaki put kad čitamo i tim se činom iznova pronalazimo na krajevima povijesti. Čitatelj postaje karika u kulturnom lancu i ujedno ga čitanjem produžuje. Bilo kako bilo, taj lanac, koji je nekako uspio opstati 250 godina, danas je na rubu pucanja — ili točnije, neće biti produljen. Nego će, ako je vjerojati statistici, naprsto biti napušten.

Otkrića

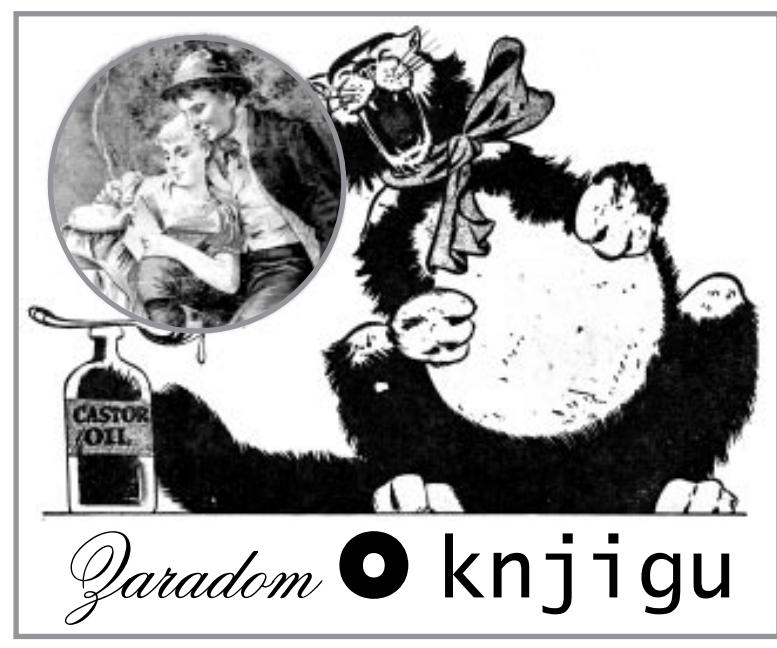
Čin čitanja tako više neće biti održavanje kontinuiteta povijesti, već samo slabasa pljusak vode, puka razbribriga. Napuštanjem književnosti doista bismo stigli do kraja povijesti: a prošlost i budućnost mogće bi se sažeti u nekoliko nečitljivih slika. Govor bi zakržljao, jer ga je oblikovala povijest; narativna sposobnost stvaranja reda bi izumrla. Zauvijek ušutkani, bili bismo prisiljeni komunicirati uz pomoć pokoje prazne fraze. Duga rasprava o istini, smislu, relevantnosti, zakonu i redu time bi bila privredna kraj. No porazgovaramo još malo o osjećaju blaženstva koje obuzima čitatelje knjiga — što nije pretjerano teško, jer knjige koje izazivaju obrnute osjećaje obično ostavljamo po strani. »Što se dogada kad čitamo?«, pita se švedski pisac Olof Lagerkrantz. »Oko stalno iznova slijedi crna slova na bijelom papiru, slijeva nadeno [ili u ovoj zemlji — obrnuto]. A stvorena, krajolici i misli koje je oblikovao netko drugi, nedavno ili tisućama godina prije, oživljavaju opet u nasoj mašti. Čudo je to veće od nicanja sjemena u grobnicama faraona. A dogada se svakog trenutka.« Ono što je važno jest element osobnog otkrića. Kad dijete pronade neku knjigu i ona ga očara, nemojte mu, za boga miloga, reći »ovo je trećerazredno, samo gubiš vrijeme«. Često knjige koje imaju najsnažniji utjecaj na nas uopće ne pripadaju kanonu visoke umjetnosti, niti čovjek mora biti zagovornik diskurzivne analize ili pragmatičar, a da bi volio takozvane drugorazredne knjige. No kad se stvari gledaju s te točke, hijerarhija književnih dijela se posve raspada. Za pragmatičara je posve izuzorna diferencijacija između interpretacije i korisnosti — između razumijevanja koje cilja na smisao riječi i asimilacije do koje možda dolazi iz najbanalnijih razloga. Pragmatizam ne zna za izvanrelacijsku obilježju. Sve što uopće otkrivamo, otkrivamo u svjetlu vlastitih uvjerenja, stavova i prohtjeva. U tom smislu, bit teksta nije ništa drugo doli platonistička himera. Tekst sam po sebi ne govori ništa. Mi govorimo jedno ili drugo. Ispod takvog teorijskog obzora praktički je nebitno da li, kako je to Enzensberger jednom rekao, čitamo Dantea ili Paju Patku. A ja se sve bojim da je ta teorija tek kratkovidna fiksacija na kulturne uvjete koji su stvarnim ponašanjem čitatelja nemaju nikakve veze. Jer mi zapravo želimo znati što to čitamo!

Sustvaralaštvvo

Knjižni proždriljavac koji nemirno luta i nastoji prožvakati policu za policom knjiga rijetko kada doživi onaj osjećaj blaženstva tako dobro poznat strpljivu čitatelju, koji često čita bez cilja ili bez prave svijesti o tome što čita. *Mnogi misle da knjige postoje zato da se nad njima zabrinjavamo*, zamijetio je, teško uzdahnuvši, Ludwig Hohl, a njegov stariji brat u duhu, Lichtenberg, rekao je: *Mnogi ljudi čitaju samo zato da izbjegnu obavezu razmišljanja*. I naposjetku, da rezimiramo, Goethe: *Postoje tri vrste čitatelja. Onaj koji uživa, ali ne sudi, onaj koji sudi, ali ne uživa, i onaj na pola puta između njih, koji sudi s radošću, a uživa prosudjujući; čitatelji posljednje vrste oni su koji doista udabnjuju novi život umjetničkom djelu*. Evo nečega oko čega se i danas možemo složiti: iskusni je čitatelj sutvorac djela. A što je složenost nekog umjetničkog djela veća, to više učimo kroz način na koji ga usvajamo. Učenjem čitanja ujedno učimo kako živjeti. Možda je i to jedan od razloga zbog kojih nas plaši mogućnost da bi se sposobnost čitanja mogla umanjiti ili čak nestati: to bi nas dovelo do drugačije razine civilizacije, a sigurno je da ta razina ne bi bila viša od sadašnje. Čitanjem se stalno iznova uspinjemo civilizirajućom ljestvicom kulture utemeljene na pismu, obnavljajući tako svoju kulturnu imovinu. Nijekanje književnosti koja reaktivira povijest prenoseći je u sadašnjost tu bi imovinu pretvorilo u prah. Kao rezultat bismo imali neodredivu, praznu prisutnost znakova: niz simbola otvorenih za sva moguća tumačenja. Riječima Siegfrieda Giedeona: *Društvo koje je izgubilo pamćenje o stvarima koje su oblikovale njegovo postojanje više ne zna ni na čemu je, a kamoli što želi*. Sve to dokazuje da je i čitanje rad. Nema ničeg apsurdnijeg od histerične propagande čitanja koja cilja isključivo na njegovu zabavljačku vrijednost, na beskrajnu razonodu koju knjige na vodno omogućuju. I sreću treba zasluti. Oni koji padaju u ekstazu zbog iskustva čitanja Musilovog Čovjeka bez svojstava ili Melvilleovog Moby Dicksa vjerojatno su malo što u njima shvatili ili su pak previdjeli najvažnije dijelove tih knjiga. Konačno, čak je i Goethe, u svojoj osamdesetoj godini, priznao Eckermannu da je vještinu čitanja izučavao čitav svoj život, no da još uvjek nije bio siguran da ju je savladao.

Slikovnost

Usvajanje književnih ili filozofskih djela može biti strahovito težak posao, pa se opravданo postavlja i pitanje zašto se uopće i dalje toliko trudimo. U prisilnom nadmetanju s drugim medijima knjiga je izgubila svoj dugu čuvani monopol na zabavu, informaciju i znanje. Na njeno je mjesto zasjeo novi član medijske obitelji, a trenutačno možemo tek nagadati koji je pravi smisao tog prevrata. Puknuće koje mi doživljavamo kao spor proces raspadanja povjesničari budućnosti možda će definirati kao početak nove epohe. Ponovno otkriće pisane riječi u vremenu je računala i televizije osudeno na propast. Čini se da je tiranija slike koja svoj objekt prikriva (umjesto da ga pokaze) danas fascinantnija od proučavanja teksta. Stoga je još tragičnije što autoriteti, koji bi na škola-ma i fakultetima mogli pružiti neku vrstu korektiva slikovnoj dominaciji, danas više nisu u stanju definirati vlastitu funkciju. Jean Starobinski, povjesničar iz Ženeve, najnovije je raspre oko kraja kulture knjige usporedio sa svadom oko načina postavljanja stola dok su tanjurji prazni. *Narodi ove Zemlje*, piše on, *dužni su, u dobru i u zлу, zajednički stvarati budućnost te tu budućnost iskoristiti kao početak novog razdoblja*.

Zaradom knjigu

niti izdavač niti čitatelj, nego samo tržište.

Divovi

Jedini način da razvijemo sposobnost ocjenjivanja književnog djela jest da svake noći čitamo neko remek-djelo književne povijesti. Bolje je deset puta pročitati *Gospodu Bovary*, Čarobni brijež ili *Olivera Twista* nego jednom pročitati deset osrednjih knjiga. Kvalitetna književnost izrasta na ramenima divova, ne patuljaka. Divovi nas uče što jezik može. Ako tekst na ovitku neke knjige izvikuje da se radi o mješavini Márquezova i Calvina, to ne znači da je zato moramo pročitati. Márquez i Calvino će nam zbog toga biti vječno zahvalni. Izdavač bi morao voljeti knjige koje objavljuje. Ciničan stav prema vlastitim knjigama prije će ili poslije dovesti do neuspjeha. Izjave poput »Naravno da je to grozno napisano, ali vjerujem da će biti izuzetno uspješno« nemoralne su. Dobar izdavač loših knjiga voli loše knjige koje objavljuje. Ništa tako ne deprimira kao dobar izdavač koji tvrdi da ima toliko loših knjiga da on nema izbora, nego objavljuvati te loše knjige. Izdavač koji se jadaju da su u stara vremena ljudi bolje pisali, loši su izdavači. Čovjek bi se trebao držati podalje od njih. Jer, iako znamo da je ljubav slijepa, ljubav za knjige koje izdajemo trebao bi biti preduvjet našeg posla. Gde ćemo naći dobre knjige? Prvo, u školi. Osim toga bismo trebali savladati nekoliko jezika: engleski, francuski, talijanski i španjolski — takvi su jezici vrijedni zaljubljivanja. Izdavač koji namjerava ući u nekoliko brakova — jedan za drugim, jasno — neka nađe slavenskog ili skandinavskog partnera, jer tamo ljudi obično savladaju nekoliko jezika. No čak i oni koji se uvijek zaljubljuju u Fince, Madare ili Grke, ne moraju padati u očaj, jer književnosti tih naroda nisu manje bogate od naše, a čovjek može doseći i besmrtnost prevođeći to zadivljujuće obilje na svoj jezik. Kolicića slijepih točaka na književnim mapama zapadnjaka upravo zapanjuje, a tu ne mislim samo na Afriku i Aziju, već i na Grčku, Tursku ili pak arapske zemlje, čije su nam zalihe naftne obično neu-spredivo zanimljivije od njihove kulture. Drugim riječima: izdavač se ne bi smjeli ponašati kao prikriveni imperialisti koje zanima jedino izvoz, nego bi se trebalo baviti i uvozom. A ako u ljubavi uopće nemate sreće, smijete se čak zaljubiti i u nekog Nijemca koji će vam pomoći da shvatite njemačku književnost, jer je ona boљa od vlastite reputacije. I na kraju: nikad ne očajavajte što postoje veći, bogatiji i uspješniji izdavači od vas. Uvijek se sjetite, i to ne samo ovdje, u Jeruzalemu, borbe između Davida i Golijata i njezina završetka. □

S engleskog prevela: Dubravka Petrović

Vieweghomanija

O zavodenju, kuhanju i čitanju

Zavodenje kao jedan od osnovnih motiva Vieweghovih knjiga postaje i metafora njegova shvaćanja književnosti i načina komuniciranja pisca i čitatelja

Katarina Luketić

P rošlo ljetu u jednim je hrvatskim novinama objavljena fotografija slavnoga pisca i slavnoga režisera kako se zajedno odmaraju na plaži dubrovačkog hotela *Excelsior*. Obojica su bila ugodno zavaljena u ležaljkama i obojici je u krilu sjedila po jedna djevojka. Premda su doputovali iz iste zemlje, pisac i režiser sprijateljili su se tek na dubrovačkom odmoru. Jedan je u grad došao kako bi režirao Moliereovu komediju *Nemoćnik u pameti*, dok je drugome Hrvatska turistička zajednica darovala nagradno putovanje zbog njegovih zasluga u promicanju hrvatskog turizma u inozemstvu, a koje se sastoje u tome što je na nekoj književnoj večeri publiki pročitao odlomak iz svojega novoga romana u kojem se spominje Dubrovnik. Već po fotografiji bilo je očito da se slavni mladi pisac s okruglim naočalama (koji neodoljivo podsjeća na Hugh Granta u filmu *Cetiri vjenčanja i sprovod*) i slavni ostariji režiser s kubom u ustima (koji pak neodoljivo podsjeća na Jacka Nikolsona u *Vješticom iz Eastwicka*) odlično slažu, štoviše da su jedan u drugome našli svoju — dvadesetak godina stariju ili pak dvadesetak godina mlađu — slike i priliku. Ono što ih je izgleda najviše zbljilo upravo su one dvije cure u njihovu krilu, zatim i ostale cure koje su to ljetu šetale po Stradunu te uopće sve zamislive cure koje su u životu pobliže upoznali. Navodno zbljila ih je još i umjetnost, potom želja da u svojim djelima zabavlja ljude, optimizam i zajednički smisao za humor, onaj specifični češki humor.

Naravno, riječ je o piscu Michalu Vieweghu i režiseru Jiří Menzelu, a sve ovo ispričala sam vam zato što mi se čini da se ta njihova satirska sklonost, prvenstveno ona Vieweghova, jer on nas u ovome tekstu zanima, u dobroj mjeri proteže i na njihova djela. Odnosno da je Viewegh kao osoba i kao pisac vrlo blizak likovima iz svojih knjiga te da se njegov postmodernističko-ludičko-zabavljajući način pisanja između ostaloga može shvatiti i kao pokusaj zavodenja čitatelja i, što je još važnije, čitateljica.

Zašto baš on?

Michal Viewegh bez sumnje je glavna spisateljska zvijezda postkomunističke češke literature i jedan od najpopularnijih europskih autora čije se knjige prodaju u nakladama od stotinu tisuća primjeraka. S jedne strane, o njemu se govori kao o Kunderinu nastavljaču i piscu koji zanatski izvanredno spremno objedinjuje visoku i intelektualiziranu prozu s trivijalnim i popularističkim elementima. S druge pak, on se naziva tek jeftinim bitmakerom koji svoj uspjeh temelji na tome što je široj publici u paket-aranžmanu ponudio češki humor (tipa *Vojnik Švejk*) i češku propoznosc (koju gotovo arhetipski predočava prizor iz *Strogo kon-*

troliranih vlakova u kojemu upravitelj željezničke stanice isprobava pećate na stražnjici svoje sekretarice) začinivši to s dozom lako probavljive češke stvarnosti (jer njegovi likovi neće doživjeti ništa slično onome što je doživio lik iz Kunderine *Sale* nakon što je svojoj dragoj poslao razglednicu s duhovitim sadržajem). Ipak, zašto baš Viewegh uživa toliku slavu, a ne neki drugi istočnoeuropski pisac, pitanje je na koje je teško dati potpun odgovor.

Naime zbog nedostatka istraživanja fenomena popularnosti te u znanosti o književnosti zanemarene teorije recepcijiskih mehanizama svako nedvosmisleno utvrđivanje razloga neće čitanosti uistinu je raskorno. Dodamo li k tome vrlo skitske definicije zabavne i trivijalne književnosti i kompleksnost pojmove visokoga i niskoga u literaturi, vidjet ćemo da ocjena neće popularnosti može biti jedino paušalna. Jer, to što je neki pisac postao megazvijezda, koja onda pola života provodi na turnejama potpisujući svoje knjige po svim mogućim zabitima svijeta, donekle je stvar literarnog sbor biznisa, znači marketinške spremnosti, manekenskog samoproduciranja te osobito sposobnosti manipulacije čitateljima. Kad smo kod posljednjega, treba reći da je, za razliku od nekih autora bestseleru, kao što su Paulo Coelho i Richard Bach, Viewegh pisac sa čistim namjerama i još k tome pristojnog spisateljskog talenta. Naime Coelhova literarna manipulacija jasno je vidljiva već u njegovim knjigama koje su u prvom redu pisane kao svojevrsni popularni psihoterapijski priručnici za izbjavljenje današnjeg posrnulog čovjeka. U njima se propagira neka nova vjera koja je komplikacija poznatih religijskih objava, svetih mitskih priča, instant misticizma, New ega, euforičnog optimizma nadolazeće ere Vodenjaka i slično. U svakom slučaju riječ je o ideološki determiniranoj literaturi u kojoj se određeni pogled na svijet predstavlja kao jedinovrijedan i spasiteljski, a upravo taj ideološko-moralistički aspekt pouzdani je znak šunda te je kao takav nespojiv s, uvjetno rečeno, dobrom književnošću. Međutim, što se može, »tržišna logika nipošto nije

skrušenog i smušenog pohotljivca izaziva komican efekt i osjećaj naklonosti publike vrlo slično kao što to radi i Woody Allen glumeći najčešće sebe u svojim filmovima.

Tako su gotovo svi Vieweghovi romani izrazito autobiografski, pa shodno tome možemo očekivati da će i zgode s odmora u Dubrovniku biti negdje zapisane, tim više što je ona djevojka u Vieweghovu krilu našla svoje mjesto u završnoj *Priči o braku i seksu* kao Terezka koja je pisca privukla prije svega zato što još ne vjeruje u sretne završetke. Ono pak što je Viewegh izmislio i zatim zapisao u svojim knjigama, nerijetko mu se kao bumerang kasnije vratilo u životu. Na primjer, nakon što je objavio priču *Odgoj djevojaka u Češkoj*, i sam je počeo predavati kreativno pisanje, kao i lik iz tog romana, zaljubivši se uskoro u svoju mladahnu učenicu (onu istu Terezku) s kojom je onda utekao od svoje žene, ponovno u dlaku isto kao što je opisao u knjizi. Ili, nešto bezboljniji slučaj, nedugo nakon objavljujuća *Sjajnih zeznutih godina* u kojima se pojavljuje velik i vrlo neposluzan pas, njegova je obitelj kupila mladog erdelterijera koji je isto kao njegov romaneski dvojnik »uništavao vrt i platio poštaricu«. Osveta književnosti ili, kako bi rekla jedna ovdješnja urednica, *stvarnost uzvraća udara!*

Na takav način, čini mi se, Viewegh dobrim dijelom i osvaja svoje čitatelje/ice, pružajući im naime svoju ogoljenu intimnost, svoju sentimentaliziranu isповijed, pričemu je ponegdje i sam fasciniran vlastitom zbumjenošću i simpatičnom poročnošću. Istovremeno, pišući posredno o sebi ponegdje je — što dobrim dijelom i spašava te romanе — vrlo samoinočan priznajući svoje mane i slabosti (na početku *Priča o braku i seksu* čak »pokajnički« navodi rečenicu Ludvika Vaculika koja glasi »napiši koliko možeš dobro ono što si učinio loše i dobit ćeš oprost«). Ta melodramska poza omogućuje ovom piscu uspostavljanje ili, ako hoćete, fingiranje prisnog odnosa s publikom, odnosno omogućuje mu — da tako kažem — čitateljevu identifikaciju i čitateljčinu fascinaciju. A upravo u tome valja i tražiti razloge njegova tržišnog uspjeha.

Zavedi me pričom

Uspostavljeni isповijedno-pričovjedački diskurs Viewegh je u svojim knjigama nadopunio stalnim referiranjem na vlastito pisanje, pa važan podtekst njegovih knjiga čine metajezični pasaži, odnosno razmišljanja o naravi književnosti. Uz to likovi njegovih romana nerijetko su profesori kreativnog pisanja, pisci ili pak samo zapisivači koji nailaze na cenzuru urednika (u *Sjajnim zeznutim godinama*), glupost kritičara (u *Zapisivacima očiske ljubavi* jednom od likova *pukne film*, pa ubije kritičara, a njegovo tijelo sakrije u podrumu) te hrpu predrasuda o lijepoj književnosti (kao što je ona da se svi ozbiljni pisi nakon ručka obavezno povlače u svoju sobu i u miru rade). Jednoga od njih, prijavljenočiću u *Pričama o braku i seksu* pak jako opterećuje vlastiti književni uspjeh

koji ga je, između ostalog, kako kaže, »pretvorio u emocionalnog bogalja«.

Ipak, od brojnih autoreferencijskih dijelova u Vieweghovim knjigama, čini mi se da jedna gotovo usput izgovorena rečenica jako dobro ocrtava njegov postupak pišanja nadovezujući se i na već spomenut odnos prisnosti koji pisac uspostavlja sa svojim čitateljima/čitateljama. Ta rečenica glasi »motor-pokretač svakoga zapisivača u mnogim je slučajevima uistinu libido, priznao on to sebi ili ne. Tek iznimno nailazimo na neke druge motive, u pravilu samoljubje i novac. Libido, prisnost i osvajanje čitateljeve pažnje? Izgleda da Viewegh na metajezičnoj razini ponavlja, duplira ono o čemu na sintaktičkoj razini govore njegovi romani. Preciznije rečeno, zavodenje kao jedan od osnovnih motiva njegovih knjiga (uz još dominantne motive odrastanja, očinstva, bračnih problema i slično) postaje i metafora njegova shvaćanja književnosti i načina komuniciranja pisca i čitatelja. Tako, jednako kao što se u srednjem vijeku sastavljanje književnih djela metaforički usporedjivalo s plovdbom ili pak pripravljanjem jela, ovakav način pisanja može se, isto tako metaforički, odrediti kao igra zavodenja čitatelja/ice. Pri tome mislim da ta metafora, bez obzira na prvotnu dopadljivost, puno govori i o postmoderničkom konceptu pisanja; o potrebi vrijednosnoga izjednačavanja svih postojećih diskursa, miješanja trivijalnoga i ozbiljnoga, *lakog i teškoga* u književnosti; i o svijesti nekih pisaca današnjice da je nužno iznova osvojiti pažnju čitatelja. Uostalom, istu će metaforu vrlo jasno izraziti i Italo Calvino u svojoj knjizi *Ako jedne zimske noći jedan putnik*. Naime u jednom poglavljajućem romanu pojavljuju se dva pisca koji svakodnevno sa zavišću kroz prozore svojih kuća promatraju jedan drugoga kako pišu (pri tome jedan »piše lako«, a drugi pak »piše teško«). Jednoga dana obojica ugledaju djevojku koja se vani sunča i lista neku knjigu, pa istovremeno požele osvojiti njezinu pažnju i napisati djelo koje će ona s užitkom čitati. No kada djevojka dobije njihove rukopise sa čudenjem ustanovi da su oni potpuno identični. O tome da književnost uistinu može biti jako zavodljiva, govori nam i *happy end* istoga romana u kojemu Čitatelj i Čitateljica, koji su se zaljubili čitajući istu knjigu, napokon postaju muž i žena.

Spomenimo još da, za razliku od Vieweghova zavodenja ispisivanja-pričevanja, metaforu o pisanju kao pripremanju hrane nalazimo kod nekih današnjih hit-autorica, kao što je primjerice meksička spisateljica Laura Esquivel koja u svome besittelju *Kao voda za čokoladu* osnovnu ljubavnu priču koncipira oko nekoliko recepta po kojima glavna junakinja spravlja jela. No na početku »književnost kao kuhanje« i »književnost kao šveljanje uokolo« zasada čemo se zaustaviti i daljnje zaključke o mogućim smicalicama ženskih i muških slavnih pisaca prepustiti vama, dragi čitatelji. Pa, tko što voli... Z

Tko je najčitaniji hrvatski pisac?

Što bi se dogodilo s Jergovićem da je Oprah svome čitateljstvu preporučila Sarajevski Marlboro?

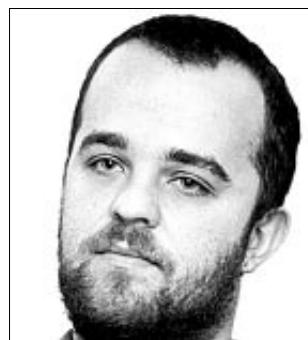
Dušanka Profeta

Top-listama čitanosti ne vjerujem, ali ih svejedno svaki put proučim kad na njih naiđem. Razlog za moje nevjerovanje ima više, ali je najvažniji taj da mi je teško povjerovati da je riječ o književnim top-listama kada na popisu *fiction* naletim na Viewegha, a na popisu *non-fictiona* na Montignacovo *Jedem, dakle mršavim*. Te liste nisu objavljene u nekom biltenu koji služi kao, recimo, ekonomski orijentir izdavačima, nego u jednoj od emisija posvećenih kulturi. Pa me sve to ponovo podsjeti da smo siromašna zemlja u kojoj je kriterij za književnu top-listu jedino format knjige i kultura u kojoj je moguće da autor knjige o mršavljenju preša političku publicistiku umirovljenog generala, kojega sustiže američki guru indijskog podrijetla sa savjetima o odmornom spavanju. Kada bismo skupili top-liste devedesetih, upitali bismo se postaje li u ovoj zemlji uopće pjesnici, eseisti i publicisti koji nisu generali, bivši ministri

ili predsjednici? U utrci s kuharicama i memoarima bivših generala, nautičkim vodičima i uvezanim Čehom, jeftinim izdanjima Márquezia i Austera, Miljenko Jergović se uspio izboriti za čitanost, iako ga drugi, nešto slabiji kriterij popularnosti — nagrade — više-manje uspješno zaobilaze na domaćem terenu.

Književni uspjeh

U zemlji u kojoj je standardna naklada *bestseller*a dvije tisuće primjera nužno je prilagoditi i kriterije kojima bi se neki pisac smatrao čitanim. Stoga bismo o Jergovićevim prozama, *Sarajevski Marlboro* (1994), *Kari-vani* (1995) i *Mama Leone* (1999) mogli govoriti kao o superčitanima jer su sve objavljene u ponovljenim izdanjima. (Točnije: *Sarajevski Marlboro* šest izdanja, *Kari-vani* tri, *Mama Leone* dva). Dodatni su argumenti i knjižničarske liste: popisi čekanja na nekog od Jergovića prelaze ponekad i više od jednog arka trgovačkog papira, no to je sasvim druga priča. Pitanje je stoga — što je publika koja guta Viewegha i Coelha našla u Jergovićevim knjigama koje nisu žanrovsко pismo, koje čak nisu niti romani, a roman je, znamo, kralj proze? Pitanje je umjesno tim više što nije riječ o širokoj recepciji samo

jedne njegove objavljene knjige. *Sarajevski Marlboro* pojavio se 1994. godine kada je Sarajevo bilo najaktualnija tema. Knjiga priča pisca iz opkoljenog grada bila je zanimljiva i kao ratni dokument, prvi impuls za čitanje dolazio je iz konteksta. No posljednje izdanje *Sarajevskog Marlboro* 1999. godine jak je argument protiv teze da je čitateljstvo privukao isključivo ratni kontekst. Razlog je puno jednostavniji — riječ je o dobroj prozi, vještosti pripovjedaču i pričama s kojima se lako može saživjeti čitateljstvo različitih dobi i afiniteta. *Kari-vani* i zbirkom *Mama Leone* njegova pozicija najčitanijeg pripovjedača samo je potvrđena. Potvrđuju je i brojni prijevodi na evropske jezike, među kojima je svakako važno podsjetiti na uvrštanje u prestižnu *Penguinovu* biblioteku. Jergovićev književni uspjeh nije novost čitateljima, no čudno je to što se, usprkos brojnim izdanjima njegovih knjiga, o njemu rijetko govoriti kao o *bitmakeru*. Razlog tome leži možda u činjenici što se *bitmakerima* nekako uvijek smatraju tvorci žanrovskega romana, poput Tribusona i Pavličića, ili to

što Jergović baš i nije čisto hrvatski pisac, prije autor kojeg ćemo proučavati u okviru bosanske književnosti. Jergović je kao grad u kojem živi i radi izabroa Zagreb, knjige objavljuje kod hrvatskog izdavača, radi kao novinar u splitskom listu, listu koji je usamljen branio ostatke ostataka demokracije na ovim prostorima. U hrvatskoj periodici mogu se naći brojne njegove kritike, politički komentari, eseji. Javni prostor u kojem djeluje hrvatski je medijski prostor, što je, barem autorici ovoga teksta, i više nego dovoljno da ga tretira kao hrvatskog pisca. No Jergovićev rođeno Sarajevo dovoljno je jak argument pri dodjeli nagrada za prozu, na primjer, da ga se tretira kao pisac koji će se možda *tamo i vratiti, a mi mu ovdje dali na-gradu za hrvatsku prozu*. Pa možda se i vrati, ali će ostati činjenica da je ovdje objavio tri izvrsne prozne zbirke.

Popularnost hitmakeru

Drugi argument kojim se o Jergoviću ne govori kao o *bitmakeru* jest taj da ne piše žanrovsku prozu. Razlog tome jest to što su se dva naša najpoznatija *bitmakeri*, Pavličić i Tribuson, afirmirala u osamdesetima upravo žanrovskom prozom, kriminalističkim i fantastičnim romanima. No Pavličić je početkom devedesetih objavio nekoliko knjiga s autobiografskim elementima, nazvanih kasnije *vukovarski ciklus*, dok je Tribuson elemente autobiografskog utkao u proze *Povijest pornografije*,

Paradom knjigu

Rani dani i Trava i korov. I tu se knjige čitale u devedesetima, premda nisu žanrovske romani. Razlog za Jergovićev izostanak s popisa *bitmakeri* treba tražiti, možda, u biografiji. Sarajlija koji je došao soliti pamet naprednim Hrvatima, najviše na stranicama *Ferali*, nije bio dobrodošla pojava u medijima, a još manje u cehovskim udružama. Stoga se njegovo prisustvo na top-listama najprodavanijih knjiga još i moglo tolerirati, ali na *dalekovidnicu* i u državne novine nije imao pristupa. U trenutku kada se počeo nazirati kraj bivše vlasti i početak borbe za očuvanje pozicija pojavi se nekoliko puta u debatnom emisiju HTV-a, ali i to više u funkciji novinara ili osobe nadležne za *bosanska* pitanja, a manje kao čitan pišac.

Prošla dekada ostat će mi u sjećanju, između ostalog, kao vrijeme u kojem se uspjeh bilo kojeg Hrvata, na bilo kojem polju, tumačio

nacionalnim uspjehom, ne bili se stvorio privid važnosti naše male zemlje u svijetu. Bio je važan svaki Šukerov gol, svako Ivaniševićev četvrt-finale, svaka misica u neznam kojem krugu izbora. Od pustih sportskih i *ljepotnih* uspjeha promaklo nam je da, osim čistog mora i pitke vode iz slavine, imamo i savsini neobičnog *najčitanijeg* pisca. Na primjeru Jergovića moglo se dokazati da nismo baš toliko ksenofobični kao što svijet misli, i da nam ne smeta da najčitaniji nacionalni pisac nije rođen u Hrvatskoj, da u nedostatku domaćih pisaca poput Grishama i Daniele Steel čitamo dobru prozu (*štrukle, a ne fast-food*). Mnogo se toga moglo pokazati na primjeru Jergovića, a mene zanima što bi se s popularnošću toga pisca u nas dogodilo da ga je megapopularna Oprah, na primjer, preporučila svome čitateljstvu? Rekli bismo, naravno, da je to još jedan uspjeh *Hrvatske u svijetu*. □

Bodljikavo prase

>>Církus Coelho<< gostovao i u na- sem malom gradu

Javna pozicija uključuje i svijest o svojim implicitnim vrijednosnim porukama

Giga Gračan

Aktualni ministar kulture RH, dr. Antun Vujić, u svojih je dva i kurus mjeseca obnašanja dužnosti naslagao, kada, gafova raznih dimenzija čestotom *jedan u dva tjedna*. Prema medijskom (a o usmenom, rode, da ti i ne pojem!) odjeku — u kojem lavovski participira (i) suslijedna zna-se-kako-rezultirajuća pet-šest lapi-darnih rečenica, *ausgerechnet* u glasili koje je, ne tako davno, prvoborački lansiralo nepotpisane *investigativne* denuncijacije, neke dapače u nastavcima, niza tada nepočudnih (dakako!) žena. Pak su g. ministar ozbiljniji format mogli/trebali zahtijevati; no kanda su se malkice uspavali...

kudikamo više od pet-šest lapi-darnih rečenica, *ausgerechnet* u glasili koje je, ne tako davno, prvoborački lansiralo nepotpisane *investigativne* denuncijacije, neke dapače u nastavcima, niza tada nepočudnih (dakako!) žena. Pak su g. ministar ozbiljniji format mogli/trebali zahtijevati; no kanda su se malkice uspavali...

Megjuto: nije mi poznato da je itko kao gaf — duduše, profesionalno-protokolarni a ne ideološki, te stoga očito niti zanimljiv niti ne-daj-bože relevantan — registrirao udio tzv. izvršne vlasti RH na najvišoj ra-

zini u recentnoj temi *Cirkus Coelho gostuje u našem malom gradu*.

Siddharta i galeb

Tko živi relativno dugo i čita relativno mnogo, morao je kada lati naletjeti na *Siddharta* Hermanna Hessea i/ili *Jonathana Livingstone Galeba* Richarda Bacha, te ih iščitati vascijele ili parcijalno. Unatoč razlikama i pisalačke geste i žanra, ta dva

E pa, 1980-90ih u istoj je ku-hinji svoj *menu* krenuo proizvo-diti Brazilac Paolo Coelho. Ma-dakako da su literarni ukusi pluralistični baš kao i oni ga-stronomski, dakako da neki knjižuljci odzvone (i budu pro-davani!) baš nepredvidljivo — možda se i rečeni au(k)tor tu i tamо intimno začudi vlastitom *boomu* — no *javna služba/pozicija* baš posvuda ima neka svoja sura pravila: što viša, to surija — osobito s obzirom na tzv. im-plicitne vrijednosne poruke javnosti.

Tito i Böll

U tom je kontekstu npr. bilo nezamislivo da bi republičkog sekretara za kulturu u doba *mrakače* alias ex-Yuge (saveznih funkcionara za kulturu tada nije bilo) itko natocilja da se javno pokaže s npr. Richardom Bachom — makar dotičnik prodavao milijarde primjera, i makar ga poisthiha čitale i drugarica Hruščov i gospoda Kennedy. No way. Josip Broz Tito jest svojedobno primio Heinricha Bölla — tada već Nobelova laureata — jer to nije *smio* ne uči-niti; konverzacija bje sve samo ne kurtoazna, s obzirom na kolicištu utamničenih CRO pisaca početkom 1970ih koju je Herr Böll bez dlake na jeziku servirao tadašnjem suverenu te, štovi-še, zahtijevao *mjere*.

U priredbi »Coelho mišlu i personom u metropoli svih Hrvata« bojim se da bî gadno po-brkana *komercijalna i alternativna* kultura. Pritom u ovoj napa-ćenoj (post)tranzicijskoj ...ebni

nije bilo preteško doznati gdje u sferi profesionalnoj, neko-mercijalnoj, stoji rečeni slovo-tvorac: katedra za luzitanistiku uredno postoji (*ne* na stomatologiji!), a postoje i strukovno društvo književnih prevodilaca.

Osobito me, i osobno, živci-ja bojazan da bi grimizni tepih, pušionički prostrt rečenom B ili C piscu, mogao više ili manje suptilno eksplorirati njegov (većinom naslovā) hrvatski na-kladnik, poduzeće VBZ. To su vam oni koji u impresumu na-vode naobrazbeni stupanj ko-rektora, a kao urednik u zadnje se vrijeme potpisuje uvaženi di-rektor firme, do 1990. *boljšoj bu-dožnik* u stališu tzv. akvizitera. (Rečeni se građanin proslavio među npr. davaocima književ-noprijevodnih autorskih usluga vrlo osebujnom interpretacijom kategorije *autorska kartica* — navodno mu je prevodilac X nedavno isporučio uradak bez i jednog razmaka, i među riječi-ma i među pasusima: uvažena firma, naime, na planu honora-ra ne priznaje razmake, pak — poručuje kolega X — neka si ih izvole rasporediti... I sama sam imala čast biti zakinuta za ho-norarsku naknadu cca 18% ukupne količine grafičkih znakova prilikom isporuke prijevoda koji je VBZ izričito tražio, a jer je posrijedi bila svota od cca 900 kn neto, gubitak sam uknji-žila pod panonskom parolom *Nažderi se tude muke*.) Pak s takvim nakladničkim *grandseigne-urom*, te njegovim — Krleža bi rekao — *talmi* literarnim im-portom državni protokol maću-hice sadi... □

Zlatna ribica i milijunska naklada

Slasti čitanja u eri Oprah Winfrey i Paola Coelha

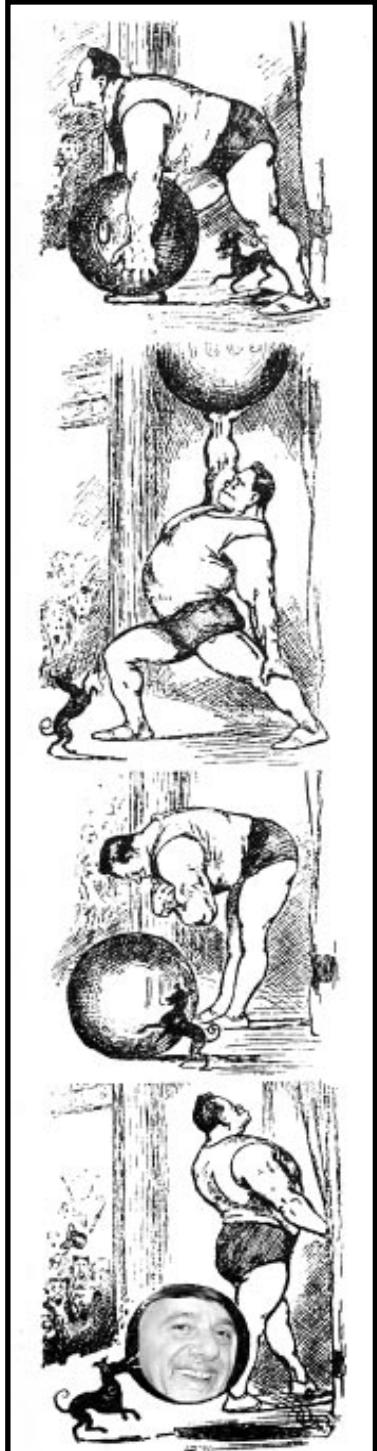
Nataša Govedić

Test za književni snobovluk od 1996. godine na globalnom tržištu obavlja jedna žena bez marketinškog ili književnog doktorata, ali s gotovo genijalnim komunikacijskim sposobnostima: Oprah Winfrey. Ikona TV utopije takozvanih *self-help* metoda uporno dokazuje da popularan televizijski voditelj, ako poželi, može prodati i nešto tako »opskurno« (to jest tradicionalno smatrano nekomercijalnim) kao što su književni naslovi. Prva knjiga s njezinom preporukom (*The Deep End of the Ocean* autorice Jacqueline Mitchard) skočila je s prvočitne naklade od 68.000 (prije Oprahine preporuke) na 750.000 (neposredno nakon Oprahine preporuke), da bi u kratkom roku dosegla i milijunsku nakladu te stalno mjesto na listi bestsella. Istu povijest postizanja velikih brojeva tiraže iz mjeseca u mjesec ponavlja svaka od knjiga po Oprahinom izboru. Snobovi iz redova književnih kritičara, ali i menadžera tzv. popularne književnosti, s užasom promatraju stvaranje jedne potpuno neplanirane i brojne književne javnosti, koja je, k tome, izmakla klasičnoj »kontroli« postojećih časopisa i njihovih recenzija, sveučilišnih institucija i zaklada. Oprah krši prvu predrasudu snobokracije: *Citanje je povlastica*. Ne; čitanje je svima dostupno (i finansijski i psihološki); samo za njega treba ljudi i zainteresirati. Oprah to čini tvrdeći da čitanje ljudima spašava život. Dakle žena ne laže. Ono što dodatno uznemiruje književni establishment tiče se njezina izbora većinom *nepriznatih* autora (iznimka je nobelovka Toni Morrison), a s nelagodom se komentira i preferirajuće spisateljice, koje, štoviše, pišu o »egzotičnim« temama poput abortusa, obiteljskog zlostavljanja, nevjere, nezaposlenosti. Kako se još itko usuduje razmatrati tzv. »običan život« ne vukući pri tom reference prema Homeru tj. ne apsolvirajući usput stilsko-obrašce Joyceova *Ulixa*?! Možda, strašno je to i pomisliti, ali možda književnost ni ne mora odgovarati teorijama postmodernista. Možda književnost nije »iscrpljena«, a ni osudena na autoreferencijalnost (laički rečeno: bavljenje samom sobom). Možda je ljudi čitaju jer im i dalje trebaju

PRIČE, a ne dekonstrukcije priča.

Alkemija i kemija

Paolo Coelho moju je pažnju privukao kao kulturni fenomen; ne kao autor čije bi me djelo naprečac osvojilo u knjižari ili knjižnici. Ako već imate iskustvo zaljubljenog čitanja Platona, Shakespearea i Bulgakova, teško da vas može privući Coelhova rečenica, koja jedva da je svaldala »pravilan« poredak subjekta i predikata, dok o stilskim eksperimentima (da ne velim: »višo«) jezičnoj svijesti razularene retoričnosti nema ni govora. Pojednostavniću: ako ste ikada gledali virtuoznost atletike na Olimpijskim igrama, teško da ćete osjetiti divljenje prema sportskom dostignuću učenika osnove škole koji vježba raznošku. Ulazak u Coelhov prevedeni opus otkrio mi je, međutim, da Coelhova književnost (pisana sa ili bez navodnika) nije slučajno popularna. Poput priča koje odabire Oprah, Coelho sigurnom rukom plagijatora poseže za tradicijom »spiritualne samopomoći«. Kraće izričice zen priča, bajki, Gibranova opusa, od Richarda Bacha, Saint-Exupéryja, ohrabrujuće poštапalice preuzima od same Oprah, teorijsku antipsihijatrije od Ronald Lainga, narrativna rješenja »izlaska iz krize« prepisuje iz repertoara znanstvenog self help-a. U Alkemičaru vam poručuje da morate pronaći »osobnu legendu« (sviju ambiciju; vokaciju; identitet) i slijediti je pod svaku cijenu; *Peta gora* bavi se temom moramo li ustati protiv pogrešnog poretka pa i onda kad to izaziva bijes bogova (Coelhov odgovor: da, bogovi poštuju pobunjenike i pomazu im); *Veronica je odlučila umrijeti* dokazuje kako su »ludaci« u gradskoj ludnici neusporedivo »normalniji« od bezvoljnih i gorkih ljudi izvan ludnice. Drugim riječima, Coelho je namijenjen onoj publici koja strahovito treba »dozvolu« da bi živila u skladu sa *svojom osobnošću* te mimo konvencija koje joj propisuje reklamna industrija ili mazohistička tradicija zapadnog kršćanstva. Očito postoji velik broj ljudi koji čeznu za »mijenjanjem« svog života u smjeru veće samouverenosti i veće samostalnosti, a naročito veće drske izricanja i ostvarivanja vlastitih snova. Coelho ima funkciju ribice iz bajkovne predaje: prvo će vas pitati što želite, potom će vam objasniti da imate pravo to i ostvariti. U tome nema ničeg alkemijskog;

prije bih rekla da se radi o apeliranju na zdrav razum. Za razliku od promotora »mistične literature« osamdesetih godina, Carlosa Castañede, Coelho ne piše o *vratima percepcije* koja se otvaraju posredstvom droge, nego o psihološkoj činjenici da priča koju ste stvorili o vlastitu životu duboko utječe na njegovo odvijanje (i to bez pomoći ikakvih halucinogenih). Ako promjenite priču, promjenit ćete i život.

Shema

Coelho stoga izdašno plagira i biblijske proroke, ali ne pokazuje nikavu sklonost crkvi kao zagovaraču poslušnosti. Naprotiv, sklon je »heretičkom« individualizmu. Ako u ista vjeruje dogmaticno, to je »čist um«; um patološki nesvjestan onih čimbenika koji nemaju veze s pojedinačnom svijetu. Coelho se tako ne obazire na postojanje represivne države, ratova, trgovine, pa čak ni autobusa. Svet koji okružuje njegova Junaka uvijek je arhetipski neutralan, prepun usamljenih čarobnjaka i izoliranih oaza. Kada i spominje neko konkretno mjesto radnje, primjerice Ljubljani u romanu *Veronica je odlučila umrijeti*, Coelho radnju ipak smješta na »ničiju zemlju« ludnice, a ne na konkretne gradske ulice. Svet ne smije uzemiravati heroja; svjet treba »ukinuti«. Na isti način na koji pornografija ne postavlja ma kakve prepreke trenutnoj pe-

netraciji ili na koji kriminalistički roman nema vremena ulaziti u ništa izvan horizonta odgometke o motivu, načinu ili počinitelju nečije smrti. S druge strane, ako pročitate Krležine romane i povjerujete ondje propagiranoj predrasudi o vladavini zlog društva nad nemoćnim čovjekom, osjećat ćete se mnogo gore nego nakon čitanja Coelhove predrasude o svemoći pojedinca. Čime zapravo želim reći da za opasno *sužavanje perspektive* ne treba kriviti samo kič, nego i književnost. Govoreći posve iskreno, nisam sigurna da kič treba »kriviti« za išta osim bijede konfekcijskog jezika na kojem je napisan, ali i tu postoje nezanemarive iznimke: duhovita profinenost i etičnost stila Ursule Le Guin nikako nije prispoljiva praznim frazetinama Jackie Collins. Ipak, obje autorice nekoga obogačuju za mogući svijet tzv. fikcije, dakle nije ih fer minorizirati.

Što je književni kič?

Broch je kič definirao kao intelektualni otrov, Moles kao klišej, Calinescu kao falsifikat i plagiјat tzv. »visoke umjetnosti«, Morin kao »minimum napora, maksimum zabave«. U svim ovim pristupima čujete neskriveno škruganje Zubima onih koji znaju što je to *književnost drugoga reda*; još malo i kiču će u areni svremenog društva umjesto mješta biti rezervirana jedino električna stolica. No prema je grijev ozbiljnih teoretičara i argumentiran i motiviran, nijedna od navedenih definicija ne objašnjava činjenicu zašto se ponekoj podvrsti trivijalne književnosti iliti kiča (krimiću, ljubiču, porniću, hororu, westernu, SF-u) okreće i oni čitatelji koji su posve svjesni toksične repetitivnosti i klišejiziranosti svog omiljenog kiča, baš kao što spomenute definicije ne objašnjavaju ni zašto se unutar tobože »rigidnih« kič-žanrova povremeno radaju i remek-djelca pismenosti, to jest zašto se djela Ruth Rendell ne ubrajaju samo u krimić (već i u tragedije), niti zašto djela Williama Gibsona nisu »puki SF« (nego i učeni postmodernistički romani). Očito postoji razlika ne samo između kiča i književnosti, nego i između kiča i kiča. U tom bih se smislu najradije oslonila na mišljenje C. S. Lewisa, koji je predložio da »kič«, baš kao i djela s pretenzijama da budu shvaćena kao »književna«, procjenjujemo kriterijem da li se pročitanoj knjizi želimo vratiti još jednom. Ako želimo, knjiga je *dobra*. Ako ne želimo, knjiga nije samo kič, nego je i *loša*. Time je uspostavljena i razlika između kiča Mire Gavrane te kiča Paola Coelha: Gavranove su kvazibioografske reciklaže doista za jednokratnu upotrebu (nitko nema potrebu pet puta spoznati da je George Washington imao ljubavnicu); Coelho pak ima publiku koja se njegovim djelima mitskog osnaživanja krvkog »ja« vraća ponovno i ponovno. No C. S. Lewis bio je u pravu i što se tiče načina određivanja onog što čini književnog, za razliku od kič-čitatelja: ako ste *Rat i mir* uredno pročitali, ali pročitali ste ga *samo jednom*, to znači da niste čitatelj nego konzument. Čitateljem se postaje tek kad više puta pomno proučite (a ne progutate) određeni tekst. Makar to bio i Tolkienov *Gospodar prstenova* ili *Bajke Hansa Christiana Andersena*.

Tijelo

Coelhov opus, što se mene tiče, ne pada na ispitu jadnog zapešta i tanke metafizike (na toj bi stavci popadalo i pola »velikih književnika«), koliko pada na implicitnim, u tekstu utkanim, ali neosviještenim autorovim fobijama. Dominira homofobija: strah ju-

Pravo vama, lova nama

Najuspješniji roman Johna Grishama zapravo je njegova biografija

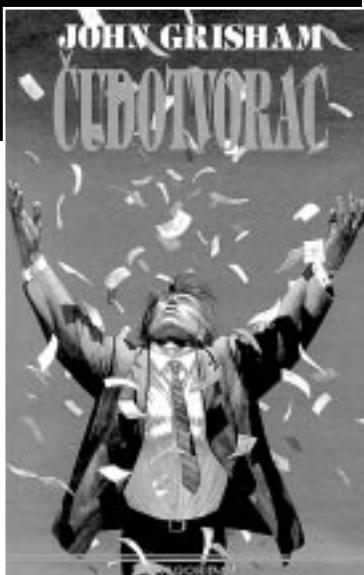
Boris Beck

Amerikanci su izumili detektor spolne laži — mjerni instrument priključe muškarcu na Johnsona i potom mu projiciraju razne erotsko-pornografske prizore. Potom se motri produžavanje i skupljanje dotičnog organa pri motrenju dječaka, djevojčica, muškaraca, žena, parova, trija, kvarteta, kvinteta te svih mogućih radnji i kombinacija koje bolesni um istražitelja može smisliti. (Ne znam na što prikopaju perverzijomjer ženama, ali uvjeren sam da politehnički odjeli ženskih studija ubrzano rade na rodno/spolno nediskriminirajućoj spravi.) Po svojoj naivnosti ta praksa podsjeća na diagnosticanje ljubavne bolesti opisano u *Imenu ruže*: oboljelom se nabrajaju sva moguća ženska imena i mjeri mu se puls. Ono ime na koje srce brže zakuca krije se za bljedilo, uzdahe i opću slabost pacijenta. Iako ih dijele stoljeća, obje metode polaze od istoga — u svima nama čuči neka tajna sklonost, jača od nas samih. A takva je i strast čitatelja prema sudskim trilerima Johna Grishama.

Grishamov gambit

Čudotvorac (*Rainmaker*, 1995) tiskan u tri milijuna primjeraka već u prvom izdanju, onom u tvrdim koricama, rekord je američkog nakladništva. Otvorimo ga sada zajedno, ako već niste to učinili prije, i pogledajmo zašto čitateljima srce brže zakuca. Najuočljivija je osobina Grishamovih romana, inače smještenih na američki Jug, da u njima nema nikakve dvojbe oko zločina. Zločin se, naime, u pravilu zbio pred čitateljevim očima na samom početku. U *Vremenu ubijanja* dvojica bijelaca okrutno siluju jedanaestogodišnju tamnoputu djevojčici, u *Oporuci* sebična rodbina želi oteti zakonito naslijedeno bogatstvo liječnici koja nesobično radi u brazilskoj prašumi i o dobitku još nema pojma, a u *Klijentu* odvjetnica brani interes dječaka, slučajnog svjedoka naručenog ubojstva. Dobri su jasno razlučeni od zlih. Stvar se zapliće oko toga kako provesti zakon, tko će ga provesti i hoće li sve to imati ikakve veze s pravdom.

Sjećate li se Toma Cruisea iz *Tvrte*? Student prava, dupe-glavu. To je prototip Grishamova junaka — mlad i neiskusan odvjetnik koji je tek završio studij, bahat i pun sebe, a ne želi ništa drugo nego zaposliti se u uglednoj odvjetničkoj firmi, postati za nekoliko godina u njoj kompanjon i mlatiti grdnou lov. Taj se američki san za Cruisea već u prvim poglavljima pretvara u moru pošto je užasnut otkrio da je nje-

ne odvjetničke tvrtke. Budući da u nas i najugledniji odvjetnici rade sami, pod svojim imenom i prezimenom, morate čitati Grishama da se uvjerite koliko je neravnopravan sraz *street lawyer* i bogatih, moćnih i pokvarenih koji sebi mogu priuštiti timove pravnih umova što će sudove zapisati tisućama stranica podnesaka, primjedbi, presedana, protuprijedloga, prigovora i svjedočenja. No Grishamovi fiškali, koji ne mogu pomoći ni samima sebi, na koncu prokrće put kroz šumu propisa i, za razliku od Josefa K., dobiju proces. Ali samo proces.

Nikad se neću vratiti

Grishamove knjige obilježuju i ogorčeno nepovjerenje u efikansnost zakona. Mafijini odvjetnici iz *Tvrte* bit će, doduše, osuđeni, ali za minorne prekršaje (malo su zakidali stranke za honorare, a kako su račune slali poštom, učinili su to federalnim prekršajem zbog kojega ih je pokupio FBI), no glavna će kriminalna djelatnost ostati nedokazana i nedokaziva. *Dječak iz Klijenta* uspijeva za svoje svjedočenje protiv mafije ishoditi uključivanje svoje nesretne obitelji u program zaštite svjedoka i tako joj omogućuje novi početak, ali mafija zbog njegova svjedočenja neće nestati s lica zemlje. Ta temeljna neuspjehost zakona očituje se i u *Čudotvorcu*. Rudy Baylor uspijeva dokazati da je osiguravajuće društvo sustavno varalo svoje klijente i dobiva golem novac za Donnya Raya Blacka. No, on je do tada već umro i sve je bilo užalud. Zakon pobjeduje, ali krivci su ruci pravde iscurili kroz prste.

Čudotvorac ima i drugu paralelnu radnju. Rudy Baylor upoznaje mladu ženu Kelly koju njen suprug Cliff mlati baseball-palicom. Žrtvi obiteljskog nasilja Rudy nudi odvjetničke usluge, ali i svoje srce. To što Kelly nije spremna ni na razvod ni na nevjero ništa ne znači patološki ljubomornom mužu. Kada taj pomahnitali ludak n-ti put nasrne na Kelly, Rudy mu u hrvanju preotme palicu i ubije ga njome. Pravda se uzima u ruke i drugdje. Budući da je policija uhitala silovatelje u *Vremenu ubijanja*, žrtvin otac, Carl Lee Hailey, ubija zločince, sve u pol bijela dana i još u zgradili suda. Dobili su što su zasluzili? Naravno, ali baš je u tome štos. Na njih nije ruku stvao zakon, nego pojedinac osvetnik, vigilant, još jedna romantična figura Divljega zapada. Porota u *Vremenu ubijanja* ima nemoguć izbor: oslobođiti ubojicu ili kazniti žrtvu, sve u istoj osobi Carla Leje. No simpatični neće nastradati. Njegov branitelj Jack Briggance (još jedan mladi *ulični odvjetnik*) ipak uspijeva uvjeriti porotu da oslobodi Haileya. Rudy Baylor nagovara Kelly da se ona prijavi policiji. Zajedno zločin prikazuju kao ženinu sa moobranom, a kako krhka Kelly ima podeblju dokumentiranu povijest zlostavljanja, okružni je tužitelj pušta bez podizanja optužnice. Pravda se, očito, ne može konzumirati u sudnici. S jedne je strane ugrožavaju lopovi s kravatama, korumpirane odvjetničke tvrtke koje su u stanju pravnim manevrima bilo koju presudu na štetu banaka, korporacija ili osiguravajućih društava odgoditi praktički zauvijek. S druge su strane barikada *ulični odvjetnici* čiji je partizanski pohod na divo-

ve romantičan i etičan, ali u kojačnici neuspješan. Zakon se zato mora uzeti u svoje ruke, koliko god to bilo problematično s moralne strane. Mit o jednakosti svih pred američkim sudom prokazan je.

Na kraju *Čudotvorca* Rudy i Kelly napuštaju Memphis. Pada noć, a oni kreću na zapad — da, doslovce u zalazak sunca. Kič-zavrišetak nakon katarze. Naime, nekad nadobudni pravnik planira pronaći za njih mali grad s koledžom koji bi Kelly mogla pohađati, a na kojem bi on mogao predavati povijest. »Nikada, ni u kojim okolnostima, neću se baviti pravom. Pustit ću da mi istekne dozvola za rad. Neću se upisati u birački popis, pa me neće moći natjerati da sjedim u poroti. Neću nikada dobrovoljno ući u sudnicu. Smijemo se i hihoćemo dok zemlja postaje sve ravnija, a promet slabiji. Memphis je trideset kilometara iza nas. Zaklinjem se da se više neću vratiti.« tako završava *Čudotvorac*.

Predstavnik ljudi

Pravo je napustio i John Grisham. Diplomirao je 1981, a već je 1984. počeo pisati prvi roman *Vrijeme ubijanja*. Budući da ga je prihvatio šesnaesti agent (ja bih se ubio da sam neki od petnaestorice što je odbio Grishama) roman je izašao 1989, iste godine kada je Grisham dovršio *Tvrku*. Odonda se posve posvetio pisanju i svake godine uredno ispručuje roman za koji se optimaju holivudski studiji, a višak novca i vremena troši dobrotvorno radeći u brazilskoj prašumi. Nikada nije zaboravio svoje izvore, »gubljenje sna zbog stranaka« i »povraćanje u zahodima sudnica«. Tijekom deset godina, naime, i Grisham je bio *street lawyer* — »predstavlja sam ljudi, nikad banke, osiguravajuća društva ili velike korporacije«.

Više je nego uspješno utjelovio (i unovčio) romantičnog junaka s dna, opterećena raznim manama i nevoljama, koji se, podjednako herojski i uzaludno, boriti protiv bezličnih kapitalističkih monstruma. Tu shemu, miljama udaljenu od naših života, pokreću bezbrojni autentični detalji sudskog miljea koji je Grisham podrobno upoznao. Pregledna i jasna radnja upravo je ono što rastreseni čitatelj treba, a duboki pesimizam ono je što i sami osjećamo kad nema nikoga u sobi. Ta svi smo mi klijenti u potrazi za vječnom pravdom i okrivljenici u nebuloznim procesima, pa tko ne bi tu i tamo poželio nestati poput Rudyja ili uzeti pušku poput Carla Leja? Grishamove su knjige debele, ali brzo se čitaju, pravničke su začkoljice brojne, ali popraćene cool humorom činičnog privatnog detektiva. Spoznaja da je viza za zemlju američkih snova odvratni kompromis, da smo svi ulovljeni u mreže finansijskih niti, da je pravda duža riječ od prava — sve je tu složeno u zabavnom obliku, a na godinu će doći redizajnirano. S druge strane, evo ljudi koji su uzeli svoje živote u svoje ruke, koji pokazuju dugi nos šerifu iz Nottinham, koji pomažu malenima i nemoćnima, poniženima i uvrijeđenima s konca milenija: bolesnicima, djeci, beskućnicima, lijećnicama u prašumi, crncima, pa čak i pelikanima. O, kako je utješno znati da i takvih ima.

»Oduvijek sam bio fasciniran sudnicama — i još sam uvijek.

Ljudi pred sudom raspravljaju o stvarima koje se ne bi usudili spomenuti izvan svojih domova. Najveće drame ne odvijaju se na ekranima ili pozornicama, nego u bezbrojnim sudnicama po čitavoj ovoj zemlji», kaže Grisham u predgovoru svojem prvom romanu. Grishamovi čitatelji, kao i djeca, hoće *pravu*, a ne *izmišljene* priče. A kako stoji s dramom u tim suvremenim bajkama? Drama je prošla test samo ako razbijje neki od oraha u našoj nutriti. Grishamov alat po njima, istina, kucka, ali ih ne otvara. Što je možda i bolje — što ako u njima nema one gorke jezgre, nego samo prasine i čade? Slično je prazno i obećanje love. Svi koji su jednom bili mladi i nadobudni, a to su svi, poželjeli su da budu »čudotvorac« — *instant rainmaker* — onaj koji ni iz čega stvara kišu novca, naravno, kao što je na ovitku hrvatskog izdanja *Čudotvorac* nacrtao Igor Kordej (Algoritam, Zagreb 1996, prevela Željka Markić). Međutim, sline što naviru na usta morale su se progutati, i to čak dvaput. Rudiju Bayloru na početku romana dolazi osamdesetogodišnja Miss Birdie sa željom da joj sastavi oporuku za 20 milijuna dolara — koji nisu postojali nigdje osim u njezinu senilnoj glavi. Drugi je put novac ispario na kraju — Great Benefit Life prijavljuje stečaj, novac nestaje u financijskim malverzacijama. Nitko od brojnih prevarenih nikada neće ništa dobiti. Zaradit će jedino Grisham, ali neka — najuspješniji Grishamov roman upravo je njegova biografija.

Stari bestseleri

Vjerujem da će do 2084. znanost preciznije ustanoviti koji se to organ u nama širi i skuplja (osim zjenica) pri čitanju književnosti. *Detektor književne laži* ovačko zamišljaj: ispitanik se kreće u virtualnom prostoru Ureda za književno zdravlje i susreće se s raznim imenima visoke i niske, gnjavatorske i zabavne, čitljive i pišljive književnosti. Test će biti obvezan za književne profesionale — kritičare, teoretičare, profesore — slično kao što je i psihanaliza obvezna za buduće psihijatre. Rezultate će testa klijent (možda i Grishamov) sam očitati te nastaviti s njima živjeti kako zna i umije. Prvi su korak u tom smjeru napravili prošle godine slovenski performer *Eclipse*, samo je u *Venerinom testu* mjerac bio *veseljko*. Goli muškarac, naime, zatvorenih očiju sluša imena slovenskih umjetnica, a publike mjeri (i mjerka) njegovu reakciju na njihovu umjetnost.

Venerin test jeka je Hugoove maksime da je kreativnost intelektualna plus potencija. Grisham je svakako pametniji od svojih romana, a *casus* su mu doista domišljati. A potencija? Na celuloidnog Grishama trza(m), ali me pred papirnatim obuzima splasnulost i mlohatost. Žalim, jer mi je Grisham vrlo simpatičan, ali definitivno nije moja vrsta perversije. Međutim, da me samo vidite u nekom maglenom gradskom kutku, u sitne sate, s podignutim ovratnikom i kapom nabijenom do obrva kako naslonjen na kandelabar strasno opipavam debelu, podatnu knjigu o Don Camillu, u tako mekim koricama... No, riječ je o bestseleru starom četrdeset godina, a tko još, osim mene, guta stare bestsellere?

Jedan od lanjskih kinohitova bio je film *The Matrix*. Islo ga je gledati nekoliko pametnih i budnih ne-takomladih ljudi koje poznajem; vratili su se impresionirani. Kad smo popričali o razlozima njihove impresioniranosti, ispostavilo se da je jedne fascinirala ideja o prožimanju dviju stvarnosti, mogućnost da je život koji svakodnevno živimo visokotehnološki privid. Drugi su čak imali *poteškoću* u razumijevanju filma; nekako im se učinilo da scena kad se Keanu Reeves budi u »stvarnoj stvarnosti«, kao ljudska baterija za pogon inteligentnih strojeva, znači da je glavni junak *umro* ili tako nešto.

Vidljivost privida

Svjet privida ispod kojeg postoji »prava stvarnost«, svijet čije su granice isključivo u umovima onih koji tamo žive? Moj prvi komentar: *been there, done that*. Iako nisam ni budist ni vizionar ni samouki filozof, ovi su koncepti dio moje svakodnevne maštve već od moje dvanaest godine. Pritom sam tek jedan od mnogih; jer na identičan će način *The Matrix* moći ocijeniti svatko tko je u životu čitao znanstvenu fantastiku. SF kao stroj za razmišljanje? Tehnoigračka za prestrašene adolescentne muškarce? Ili — pazi sad, pedagože! — bezbolan ulaz u moć, rat, ljubav i književnost za one malo senzitivnije među spomenutim adolescentima? (Književnost: kad bih htio tupiti, mogao bih navesti pristojan niz književnih tehnika i stilova koje sam prije nego kod Borgesa, Joycea, Dos Passosa ili Cvetajeve susreo kod Pohla, Farmera, Zamjatina; za osobni razvoj malo znači što je anamneza tih postupaka u »velikoj povijesti« išla upravo obrnutim slijedom.) Ali ne pišem sad apologiju SF-u ni njegovu osudu; pišem o njegovim proturječnostima i kontrakulturalnim potencijalima. SF je simptom pop-kulture: egzistira prvenstveno u obliku šarenih *paperbacks*, SF-časopisi prodaju se na kioscima, megaizdavaštvo je ugodeno na štanjanje bestselera i njihovih beskončnih nastavaka; SF, kako lijepo kaže Darko Suvin, *opskrbuje slikama* stripove, filmove, televiziju.

No u doba moje ne-tako-davne adolescencije pop-kultura izražena u SF-u nije bila *naša* (već dio opisanih fenomena i dalje nije *naš*, ali o tom potom). Naše bilo je jugoslavensko, a ne (njavećim dijelom) anglo-američko, i onaj tko bi procitao sve dostupne naslove biblioteke *Kentaur* (BIGZ, Beograd), vrlo brzo bi se u svojoj gladi morao okrenuti izvorima na engleskom — tako bi jugoslavenski ljubitelji SF-a, slično rockerima, umjesto da izgraduju svoj nacionalni ili socijalistički identitet, uplovili u nekakav poluosviješteni-poloslijepjeni kozmopolitizam. Čitaoci SF-a egzistirali su istovremeno barem na *tri* razine, od kojih su dvije bile virtualne: bili su i tinejdžeri bez moći (bez obzira na dob) — i putnici kroz galaktički kontinuum prostora/vremena — i potrošači obrazaca američke/globalne pop-kulture; oni potrošači koji su korporacijama i *content providerima* zasigurno bili na pameti koliko i čitalačka publika Obale Slonovače. Posljedice su, naravno, bile neobične.

CRO-belisk

Prije nego što se ovo pretvori u jergovičevsko sentimentaliziranje, moram podsjetiti da je 98% SF-a bilo i ostalo kriptofašističko ili otvoreno-seksističko potrošno smeće. Istovremeno, SF čak i u odurnoj *macho*-postapokaliptičnoj droga-me-je-zela *kibernetičkoj* krije sjeme opasne ideje, tude vesternu ili ljubiču (krimiće možda treba izuzeti). Otkud? Prikazat će to kroz anegdotu. Časopis uz koji je od rastala SF publike jugoslavenskih osamdesetih zvao se *Sirius* (Vjesnik, Zagreb). Vjerovali ili ne, *Sirius* je imao *književnu radionicu*, sitno tiskani podlistak u kojem su anonimni recenzenti komentirali ponudene priče domaćih autora, kako one primljene tako i odbijene. Tema sama po sebi vrijedna sociološkog promišljanja; nisam siguran da ijedan od današnjih naših *književnih* časopisa ima takvu rubriku — ali, eto, ovaj niski žanr imao je taj mali samoregulacijski mehanizam. Dakle, jedna od želja koje su recenzenti u tom workshopu iskazivali glasila je otprikljike ovako: »američki pisci u svojim su pričama na bezbroj načina uništili New York, čitave Sjedinjene Države... kad ćemo pročitati

priču u kojoj se tako nešto dogada sa Zagrebom?« Dok danas, nakon dvadesetak godina, gledam ovu rečenicu, subverzija iz nje viri na upravo komičan način (što bi tek bilo da je onda pisalo *sa Zagrebom i Beogradom*, kao što možda i jest?). Onda mi je to, dame i gospodo, bilo posve normalno. Živio sam unutar žanra megametafore, žanra u kojem su metafore veličine romana i citavih svjetova: tko izmisli efektnu metaforu, uspijeva; efektna je metafora ona koja drugima nešto znači. I ljudi su se pokoravali onome što im je tržište jasno dalo do znanja: uništavali su Zagreb tada, a, što je još zanimljivije, uništavaju *ga i danas*.

starijeva tako da u njemu ostaje samo bolna istina o duhu vremena: američki SF pisci pedesetih pisali su npr. o nuklearnoj tjeskobbi i svijetu poslije apokalipse; šezdesetih su stvarali anarhističke utopije, distopije i *mješavine* obojega, ili su nadogradivali spoznajne dvojbe relativističke fizike, prevodeći ih u mašti razumljive slike i sustave (svakom čitaocu SF-a na prozoru prede Schrödingerov mačak); opet, ruski autori, poput braće Strugackih u *Golaču na urvini*, pokazivali su svakom zainteresiranom da krajnja posljedica totalitarizma nije samo orvelovska represija, već i absurd unutar apsurga, itd.

Dalje od nosa

Obaveza razgradnje, ili propitivanja postojećeg donekle je ugrađena u same principe SF-žanra. Recimo, želimo li napisati priču o tzv. alternativnoj povijesti i smjestiti tu priču u Hrvatsku, Hrvatska *mora* biti drugačija od ove kakvu poznajemo. Što ćemo promijeniti? Ovo pitanje vrlo brzo dovodi do sljedećeg: kakvu Hrvatsku poznajemo? S druge strane, efektnost propitivanja očito ovisi o hrabrosti konkretnog autora. Što se nas tiče, ovde jedan nedostatak stvara vrlinu; ovde do izražaja dolaze riječi fizičara Rutherforda koje ste pročitali u naslovu ovog članka. SF u Hrvatskoj nije ni industrija ni kanonizirana pojava, već krajnja margina. SF u Hrvatskoj ne obrće pare, ne donosi slavu, ne potiče komentare ovjenčane blagoslovom *academe*, ovisi o privatnoj inicijativi, zanima relativno uzak krug ljudi. Hrabrost je biljka koja dobro uspijeva na zaprekama (zapravo, uspijeva *jedino ondje*): *margina će se usuditi na ono što centar ne smije*, upravo zato što je margina. Pratom marginalnost ne garantira slobodu i kreativnost. Veliki dio spomenutog uskog kruga SF-a još uvijek čine *Star Track* i njegovi fanatični fanovi, slično kao što veliki dio pristalica alternativne medicine ili okultrih znanosti čine šarlatani i bjelodano neozbiljne face. No poput alternativne medicine i okultrih znanosti, i SF živi dobrim dijelom izvan ograničenja službene kulture, kulture koja mnogo živahnije *isključuje* nego što uključuje. Zato je u Hrvatskoj *lakše* biti kreativan i slobodan pišući i čitajući SF nego pišući i čitajući tzv. *mainstream*. Stjecajem povijesnih okolnosti, SF pruža i mnogo prilike da razmišljate o *drugom*, i da *budete drugi*, i da postanete *svjesni* drugosti tude ili vlastite. Nekoliko dodatnih specifičnosti. Postojeći na margini, SF u Hrvatskoj i dalje *posjeduje* neku vrstu samoregulacijskog mehanizma; iz davno pokojnog *Siriusa* pojava se preselila na Internet.

Alteritet recenzija

U komentarima *newsgroup* »hr.rec.sf« glas uzimaju čitaoci (još jedna sociološka zanimljivost), i pokazuju, naravno, da vrlo dobro znaju što im se sviđa, a što ne, a ponекad su voljni i izraziti *zašto* im se nešto sviđa. Možda komentiraju uglavnom američke knjige i bolje znaju opisati *negative* karakteristike, a često su vrlo škrtni na riječima i ne argumentiraju, ali u kratkom pregledu diskusije našao sam zanimljive bljeskove o autorima i tekstovima: »pitak i plitak«, »dobra ideja, ali grozno napisano«, »prva knjiga je dobra, a ostale ne moraš ni čitati«. Netko je svjestan i problema ponavljanja kod Tolkiena: što početi s pasusima ovog pisca koji su isti od riječi do riječi? Je li to autor zabušavao ili ponavljanja nešto znaće? Nadalje, hrvatski SF ne uklapa se posve u predodžbu o SF-u kao »tvrdom«, muškom žanru; i u *Krbotinama svjetova* i na »hr.rec.sf« javljaju se i žene (drugo je pitanje koliko se one javljaju *kao* žene, a koliko dominira muški govor). Napokon: koliko je potencijal SF-a prepoznala društveno ovjerenja teorija? Domovina pop-kulture uvela je SF u vidokrug akademске discipline. Američki kritičari — među njima je i gore spomenuti Darko Suvin, kao davno *odliveni* mozak — promišljaju ono najbolje i ono najgore u žanru, radikalnost i subverzivnost SF-a kao i njegovo pripitomljavanje u kandžama kapitalizma. Nasuprot tome, u Hrvatskoj možete čitati teoretsko promišljanje letećih tanjura kao mita (na tragu Junga), a SF se smatra dijelom fenomenologije *pulpa*, dakle — ne-autorskim, ne-individualnim područjem književnosti, nekom vrstom *književnoga nesvjesnog*. Iako znanost o književnosti ima svoj alibi u onom davnom broju *Književne smotre* s izborom stranih teoretskih radova o SF-u: pokazaće put, svi vidješe da je dobar i zanimljiv, i gle! nji me nitko ne pode. Za razliku od Akademije, ja osobno smatram prilično spoznajno provokativnim npr. ovakav program istraživanja: (1) *Fantasy* serijal o Harryju Potteru, čarobnjakovu učeniku, prodao se u milijunskoj nakladi; (2) Taj serijal očito zadovoljava neku potrebu publike. (3) Koja je to potreba? Posebno je zgodno što je prvi korak tog istraživanja: *procitati knjige o Harryju Potteru!*

Zaradom o knjigu Nestašica novca i na mišljenje natjera

SF ne mora govoriti o totalu zapadne civilizacije, on je jednako dojmljiv — spoznajno zabavan — kad suočava čitaoca s razgradnjom njima *najbliže* kulture

Neven Jovanović

Khotine

Uzmite li u ruke knjižicu *Khotine svjetova: zbirka hrvatskog SF-a* (Zagreb, 1999), naći ćete ondje priču o zamršenom odnosu Hrvata Ivice i Srbina Dejana (pardon) koji na teritoriju Republike Srpske Krajine, uz obilje *flashbackova*, traže i nadu srušeni NLO; drugu, o zagrebačkom dileru Internet-pornografije koji krišom snima na djelu uspješnu zagrebačku *call-girl* čija su klijentela vanzemaljci; treću, skup sirenskih glasova upućenih mjestu »daleko od blistavih megapolisa gdje svoj siguran, skup i zidinama omeden život provode na vrijeme odlični mozgovci«. Takvi tekstovi imaju i SF-ikonografiju i odnos prema stvarnosti; zbroj jednog i drugog ispada nekako veći od pribrojnika. S vremenske distance SF za-

sf postoji da zabavi ljudi. No srž je ove vrste zabave susret s Drugim. Ova igra tako postaje posebno otvorena za izražavanje traumi modernosti (npr. načina na koji svijet biva izmijenjen zbog kompjutora, ekologije, droge, globalnosti, preobrazbi kapitalizma i totalitarizma), ali i za obnavljanje mitskih i religijskih predodžbi (pogotovo u tzv. *fantasyju*, čija su okosnica numinozne sile), ali i za gledanje iz očista tude kulture (svjetovi u kojima je Zapad preoblikovan pod utjecajem Japana, Indije, Kine). Uza sve to, kao što možemo vidjeti u *Krbotinama svjetova*, SF ne mora govoriti o totalu zapadne civilizacije; on je jednako dojmljiv — spoznajno-zabavan — kad suočava čitaoca s razgradnjom njima *najbliže* kul-

Znanost i visoko obrazovanje

Zaostajati u znanosti ne znači tek biti nesuvremen, već i zaostajati u gotovo svim područjima života

Gvozden Flego

I. Svijet

Znanje je neodvojivo od ljudskoga roda i odvajkada je, napose u mediteransko-zapadnoj kulturi, znalce pratio atribut posebnosti i izvrsnosti. Značaj znanja u tom kulturnom krugu pregnatno iskazuje izreka »znanje je moć«, koja se danas ponajčešće re(pro)ducira kao »know how«.

Moderno doba bitno je obilježeno razvojem znanosti i kulture u najširem smislu riječi. Suvremeni način života (ponajviše odreden industrijskom proizvodnjom i tehnički posredovanom svakodnevicom) počiva na znanstvenim spoznajama i njihovim primjenama. Stoga je u naše vrijeme razvitak znanosti temelj svakog društvenog (prije svega privrednog) razvijata, pa svaka razvijena ljudska zajednica posebno brine o unapredavanju znanstvenog istraživanja. Globaliziranost ljudske egzistencije ne dopušta ignoriranje te činjenice: zaostajati u znanosti ne znači tek biti nesuvremen, već i zaostajati u gotovo svim područjima života.

Ilustracije radi, nekoliko primjera o ulozi znanja i znanosti:

U prvoj polovici 19. stoljeća Švicarska i Albanija bile su oprilike na jednakom stupnju priredivanja, no kako je Albanija obilovala komparativnim prednostima, kao što su geografski položaj i prirodni resursi, očekivalo se njezin brži razvitak. Obrazovanje i kultura su, posvemu sudeći, pridonijeli razvijetu novih znanja i vještina u Švicarskoj kao i njezinu naglu razvitku početkom ovog stoljeća.

Tridesetih godina ovog stoljeća Grčka i Finska bile su približno jednako ekonomski razvijene. Zahvaljujući promociji obrazovanja i uporabi znanja, Finska danas ima dvostruko veći BND.

Prosperitet ekonomski najravnenije zemlje svijeta počiva na znalačkom korištenju vlastitih resursa, prije svega znanstvenih. Brinući za tu nosivu djelatnost 'američkog načina života', Kongres SAD-a 24. 9. 98. donosi deklaraciju »Unlocking Our Future« [Otključavanje naše budućnosti], u kojoj se iznose razlozi o nužnosti još snažnijeg državnog stimuliranja znanosti.

U obrazloženju se kaže i sljedeće: »Od početka industrijske revolucije ekonomije diljem svijeta vodene su stalnim tehnološkim inovacijama koje su slijedile iz znanstvenog razumijevanja i primjene inženjerijskih rješenja. Amerika je bila posebno uspješna u korištenju dobro-

biti znanstvenog i inženjerijskog poduhvata i nastaviti će ulagati u taj poduhvat ako se nadamo ostati ispred naših ekonomskih takmaca iz ostatka svijeta...«

i dalje:

»Sjedinjene Američke Države moraju održavati i unapredicati svoj pre-eminentni položaj u znanosti i tehnologiji da bi mogle unapredicati ljudsko razumijevanje svemira i sve što on sadržava, da bi mogle unapredicati živote, zdravlje i slobodu svih ljudi.«

Hrvatska nema ni srednjoročnu ni dugoročnu strategiju ni razvoja zemlje ni znanstvenog razvijata, a kratkoročna 'znanstvena politika' teško je providna, pa svako planiranje razvoja znanosti postaje nemogućim

Stalni napredak znanstvenog poduhvata središnja je sastavica za dostizanje te vizije.«

Ovi navodi potvrđuju neke dobro znane činjenice, ali i obznanjuju način na koji se SAD odnose prema znanosti. Znanost

- svojom kognitivnom snagom pridonosi razumijevanju svega što jest,
- time unapreduje međuljudske odnose,
- ima široke društvene implikacije i time što poboljšava živote, zdravlje i slobodu svih ljudi,
- biva poimana kao vodeća razvojna snaga društva,
- pokreće razvoj tehnike, odnosno unapreduje suvremenu proizvodnju.

Nakon ove Deklaracije Kongresa, državna izdvajanja za znanost u SAD-u, zemljji-uzoru privatnog poduzetništva, gotovo su udvostručena.

Sama pak Deklaracija i njeome otvoreće posljedice daleko-sezne su i poučne:

- najviše zakonodavno tijelo u državi donosi Deklaraciju na 50 gusto pisanih stranica o znanstvenoj politici, ističući nedvosmisleni prioritet znanstvenog razvijata;
- isto tijelo drži ključnim osigurati saveznu finansijsku potporu svim znanstvenim disciplinama;
- Kongres ograničava vlastitu ulogu jer osigurava novac za znanstvena istraživanja, ali odustaje od njegove raspodjele. Tako što djeluje kao fi-

- (c) veza znanosti i kulture, u užem smislu riječi;
- (d) 'jeftine' društvene i humanističke znanosti.

Ulazak u školu najčešće se doživljava kao oprost od djetinstva. Kao mjesto stjecanja pismenosti, znanja i vještina, ta je institucija temelj ljudskosti (upravo kulture: *cultivare* znači

ja, a objedinitelsku ulogu razumijevanja svijeta od teologije preuzima filozofija. U 20. stoljeću, kada se *universum*, odnosno svjetonazorski kanon uglavnom raspao, a znanje raspoređilo po uposebljenim disciplinama, univerziteti postaju mnogo- ili sveučilišta.

Škole, naročito visoke, od samog svog nastanka nisu smatrane tek institucijom puke diseminacije znanja. *Poimanjem znanja kao mogućnosti za drugačije, škole bivaju rasadišta dobroti za lokalnu zajednicu ili pak za cijelokupno čovječanstvo.* Tako je već Platon bio uvjeren da će novoosnovana akademija pridonositi dobroj vlasti (a time i 'dobrom životu') jer će obrazovati narod i njegove vođe. Toj općoj dobrobiti Aristotel pridodaje političku dimenziju škole: mlade treba pripremiti za odgovarajući sistem vladavine da budu dobri državljanini. Na tu se misiju znatno kasnije nastavlja prosvjetiteljska nakana da se cijelovitim znanjem (enciklopedijom) mijenja ljudska priroda, a njome, gotovo automatizmom, i tip vladavine, odnosno ljudsko društvo.

Prosvjetiteljski napor nije puko kognitivan. Znanje služi ovlađavanju prirodom (o čemu govore i F. Bacon i Descartes), odnosno iznalaženju oruđa za tu svrhu. Od tada obrazovanje dobiva dvojaku ulogu: obrazovanje za državljanina (opće obrazovanje) i obrazovanje za rad (profesionalno obrazovanje).

S obzirom na središnji značaj specijaliziranih znanja u industrijskom dobu, tek se u njemu pokazuje višedimenzionalni značaj sveučilišta za okolinu: suvremenim način života bio bi posve nemoguć bez znanosti i bez na njoj izgrađene tehnike. *Sveučilišta su mjesto proizvodnja i širenja novih spoznaja, stoga i uvećavanja ljudskih mogućnosti, a kao*

Stoga bi posebnu i sistematsku pažnju, u sljedećih desetak godina, trebalo posvetiti pomlađivanju sveučilišta, u kombinaciji sa sistematskom brigom o doškolovanju mladih znanstvenika na prestižnim svjetskim institucijama

takva središta su dobrobiti i lokomotive promjene.

I stoga zavreduju posebnu brigu cijelokupnog društva.

II. Hrvatska

Mala i ne posebno bogata Hrvatska stekla je od sredine šezdesetih do kraja sedamdesetih godina visoku znanstvenu reputaciju.

Aktualna Hrvatska na žalost bilježi teške dane u znanosti, što se očituje na nekoliko razina.

Loše (zapravo katastrofalno) materijalno stanje znanstvenog pogona postaje preprekom svakom intenzivnom znanstvenom

radu. Stope materijalnih izdvajanja za znanost u Hrvatskoj su među najnižima u Evropi (prema analizama Sindikata znanosti one su manje od 0,5% BND-a u odnosu na 1,6-2% u zemljama Europske unije), a dugovi Ministarstva znanosti, kako javnim znanstvenim institutima tako i visokoškolskim ustanovama, imaju duge repove. Financijska neimaština u području znanosti Hrvatske uzrokuje,

- nemogućnost kako odgovarajućeg održavanja postojeće, već uvelike zastarjele, tako i nabave nove znanstvene opreme;
- sve osjetljiviji manjak znanstvene i stručne literature;
- zabrinjavajuće nisku razinu međunarodne znanstvene suradnje, uključujući i količinski zanemarivo usavršavanje znanstvenog podmјatka Hrvatske na prestižnim institucijama u svijetu;
- odugovlačenja s odobravanjem cijelovitih postdiplomskih (napose pak doktorskih) studija koji su i dalje, uz časne izuzetke, na razini jednoli dvotjednih tečajeva po semestru.

Loše upravljanje znanosću i sveučilištem također je prepreka intenzivnom znanstvenom radu. Hrvatska nema ni srednjoročnu ni dugoročnu strategiju ni razvoja zemlje ni znanstvenog razvijatka, a kratkoročna 'znanstvena politika' teško je providna, pa svako planiranje razvoja znanosti postaje nemogućim. No zato su političke intervencije u znanstvene institucije počinile velike štete među kojima se istiću:

- promašena (u najmanju ruku upitna) kadrovska politika u imenovanju ravnatelja javnih znanstvenih instituta i brojnih sveučilišnih tijela, prema načelu podobnosti, a ne sposobnosti;
- promašene (u najmanju ruku upitne) velike investicije u Institut za mozak;
- upravno i finansijsko narušavanje Ustavom garantirane autonomije sveučilišta: Zakon o visokim učilištima značan dio Ustavom zajamčenih autonomnih prava prenosi na Ministarstvo znanosti, koje na taj način postaje direktno suodgovorno za zbivanja na sveučilišnim ustanovama;
- način financiranja sveučilišta diktira kadrovska politiku te tako posredno i neposredno prijeći kako autonomni razvijat sveučilišta tako i same znanosti;
- znanstveno rastakanje nekada renomiranih znanstvenih instituta te gubitak njihove povezanosti sa sveučilišnom nastavom;
- nesudjelovanje najrenomiranih znanstvenika u tijelima Ministarstva znanosti;
- politički (a ne stručno) motivirano osnivanje nekih institucija na području humaniora (Hrvatski studiji);
- zlorabe službene dužnosti (bivši rektor Zagrebačkog sveučilišta i predsjednik Hr-

vatske rektorske konferencije kao potpredsjednik vladajuće stranke, visoki dužnosnici MZT-a pokatkad, umjesto da sprečavaju kršenje zakona, sami postupaju protiv zakona i internih propisa);

- neka tijela spomenutog Ministarstva raspodjeljuju ionako skromna financijska sredstva za znanstvene (istraživačke i izdavačke) projekte mimo proklamiranih načela.
- To su neki od razloga zaostajanja hrvatske znanstvene produkcije za svjetskim projekom. To zaostajanje se produbljuje do razine teške nadoknadivosti. Stoga smatram da je krajnji trenutak za korjenitu promjenu odnosa prema znanosti u RH: prije svega odnosa hrvatskih vlasti prema znanosti i znanstvenicima, ali i samih znanstvenika prema vlastitome djelovanju.

III. Prijedlozi promjena

Prijedlozi se oslanjaju na tri dokumenta 'inicijativne grupe', u kojoj s radošću sudjelujem preko dvije godine. To su:

- »Inicijativa za promjenu položaja znanosti u RH«, koju su u rano proljeće 1998. g. pokrenuli Gvozden Flego, Sibila Jelaska, Boris Kamenar, Velimir Pravdić, Vesna Pusić, Vlatko Silobrčić, Dionis Sunko, Zvonimir Šikić i Ivo Šlaus a koju je do travnja 1998. g. potpisalo preko 200 znanstvenika i sveučilišnih nastavnika iz cijele države;
- »Inicijativa za promjenu položaja znanosti u Hrvatskoj« 30-stranična je zbirka autorskih analiza (Gvozdena Flega, Sibile Jelasku i Zvonimira Šikića, Vlatka Silobrčića, Velimira Pravdića te Borisa Kamenara i Dionisa Sunka) koja je prošlog svibnja pobudila znatno zanimanje na skupu u HAZU *Znanost u Hrvatskoj na pragu trećeg tisućljeća*. Prilozi sa skupa objavljeni su u istoimenoj knjižici u izdanju HAZU, Zagreb, 2000.
- »Inicijativa za novu strategiju znanosti u Hrvatskoj« (koju su početkom siječnja potaknuli Gvozden Flego, Sibila Jelaska, Boris Kamenar, Velimir Pravdić, Vlatko Silobrčić, Dionis Sunko, Nada Švob-Dokić i Zvonimir Šikić) objavljena je prije četiri tjedna u *Zarezu*.

Prijedlozi promjena nemaju pretenciju ni sveobuhvatnosti ni sistematičnosti već tek provokacije za raspravu. Valja ih čitati i kao katalog osobno videnih otvorenih pitanja koja se sažimaju u tri skupine:

- A. Zakonske
- B. Finansijske
- C. Organizacijske

Da bi bile efikasne, trebale bi se odigravati istovremeno i djelovati sinergički.

A. Zakonske promjene

1. U Hrvatskoj je autonomija sveučilišta zajamčena Ustavom (čl. 67). Stoga *Zakon o visokim učilištima (ZVU)* treba tako preuređiti da omogući autonomiju sveučilišta i akademsku samoupravu. U tom poslu treba slijediti odluku Ustavnog suda od 26.1.2000. g. kojom su ponistišeni članci ZVU-a

koji derogiraju autonomiju sveučilišta.

2. Hrvatski Ustav jamči i slobodu znanstvenog, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva (čl. 68). Da bi ta sloboda bila ostvariva, potrebna je, analogno autonomiji sveučilišta, i autonomiji znanstvenih, kulturnih i umjetničkih ustanova. Stoga treba preuređiti i Zakon o znanstvenoistraživačkoj djelatnosti prema čijim odredbama ministar za znanost i tehnologiju posredno upravlja javnim znanstvenim institutima i donosi konačnu odluku o svakom pojedinom znanstvenom projektu.

3. *Osnovna načela novih zakona treba ustanoviti pažljivim razmatranjem argumenata iznesenih u širokoj javnoj raspravi zainteresiranih institucija i pojedinaca kao i selektivnim pristupom inozemnim iskustvima.*

4. Neke od temeljnih zadaća novih zakona:

- (a) uređenje odnosa između države s jedne te sveučilišta i znanstvenih ustanova s druge strane;
- (b) definiranje i tijela i načina dogovaranja tih dviju 'strana' (v. t. 15);
- (c) promjena načina financiranja: MZT visokoškolskim i znanstvenim ustanovama ne bi odredivao proračun specificiran po stavkama, već odobravao odredene iznose za njihove djelatnosti, odnosno projekte;
- (d) promjena načina financiranja: državni proračun ne bi bio jedini izvor financiranja visokoškolskih i znanstvenih ustanova. Za izvanproračunsko sufinciranje potrebno je donijeti zakon o donacijama za institucije od javnog interesa s odredbama o poreznom rastrećenju donatora;
- (e) smanjenje prevelikih ovlasti dekanata fakulteta;
- (f) vraćanje instituta žalbe u sveučilišne i znanstvene ustanove.

5. Različiti segmenti obrazovanja, od predškolskog preko postdiplomskog do cijeloživotnog, tvore cjelinu. Stoga bi bilo sversishodno objediniti cjelokupni sistem obrazovanja, ako ne jedinstvenim ministarstvom, kao što je slučaj u velikoj većini razvijenih zemalja, tada nekim koordinacijskim tijelom na razini Vlade. Utopliko više što se nadam da predoje velike promjene u svim segmentima obrazovanja, a promjene u svakom segmentu donose promjene u svima ostalim.

6. Korjenite promjene potrebne su i MZT-u. Treba reorganizirati službe Ministarstva prema redefiniranim ciljevima njegovog djelovanja.

U dosljedno provođenju autonomiji sveučilišta i znanstvenih ustanova značno se smanjuju ovlasti MZT-a, pa bi taj organ izvršne vlasti trebalo refokusirati na to da

- (a) zastupa specifične interese visokoškolskih i znanstvenih ustanova u Vladi i u društvu;
- (b) nadzire zakonitost rada visokoškolskih i znanstvenih ustanova;
- (c) potiče i unapređuje njihov razvitak, napose kvalitetu i učinkovitost;
- (d) potiče i unapređuje međunarodnu suradnju;
- (e) u ime države brine za njihovu dobrobit i skrbi za njihove financije.

7. Preispitati da li je Hrvatskoj potreban Zakon o studentskom zboru. Nije li nedosljedno da u državi u kojoj Vlada poziva nevladine organizacije na partnerstvo, studentske djelatnosti propisuje zakon?

B. Finansijske promjene

8. Autonomija i akademska samouprava prepostavljaju odgovarajuće materijalne uvjete. S obzirom na katastrofalnost postojećeg materijalnog stanja, treba bitno i bitno počevati stopu BND-a izdvajanju za znanost te racionalizirati i učiniti transparentnim način korištenja raspoloživog novca. Hrvatska se u zadnjih osam-devet godina znatno sporije razvijala od ostalih, pa taj zaostatak treba nastojati što prije nadoknaditi većim finansijskim angažmanom.

9. Promijeniti način financiranja visokoškolskih i znanstvenih institucija (v. t. 4c i 4d).

C. Organizacijske promjene

10. U Hrvatskoj se studira u projektu sedam godina, a u roku od 12 godina svega 21% studenata uspije diplomirati. Takav način studiranja je neučinkovit i skup, pa ga treba mijenjati.

11. U Hrvatskoj postoje četiri sveučilišta čija je temeljna zadaća osposobljavanje stručnjaka za inovacije i istraživanja. Stoga posebnu pažnju sveučilišta trebaju posvećivati postdiplomskim studijima. U Hrvatskoj se većina postdiplomskih studija odvija u jedno- ili dvotjednim tečajevima po semestru i tu praksu mora zamijeniti redovita, brižno pripremana, fleksibilna postdiplomska nastava, u kombinaciji s mentorstvom i stalnim radom studenata.

12. U Hrvatskoj su nedavno osnovana veleučilišta za čije djelovanje nisu osigurane prepostavke. Potrebno je:

- (a) pomjivo analizirati inozemna iskustva s takvim tipovima viših i visokih škola,
- (b) pomjivo analizirati hrvatske potrebe za takvim kadrovima,
- (c) sačiniti studiju o izvedivosti veleučilišnih programa,
- (d) te odgovorno donijeti konačnu odluku o budžetu veleučilišta.

Bude li odluka o opstanku i daljnjem razvitku veleučilišta pozitivna, treba:

- (e) jasno definirati svrhu i djelokrug tih ustanova,
- (f) osigurati finansijske pretpostavke,
- (g) osigurati infrastrukturu i opremu,
- (h) osigurati nastavne kadrove,
- (i) donijeti odgovarajuće nastavne programe.

Shvati li je se ozbiljno, definicija veleučilišta nužno implicira redefiniciju sveučilišta — kako u svrhama tako i u kvantitetima, što temeljito restrukturira sistem visokog obrazovanja u Hrvatskoj.

13. U svemu što se radi valjalo bi voditi računa o inozemnim iskustvima i domaćim potrebama. Nije moguće puko presadivanje ikojeg inozemnog visokoškolskog sustava u drugu sredinu, ali je u znanstvenoj djelatnosti svake sredine neizbjegljivo voditi računa o iskustvima i dostignućima drugih.

14. U svemu što se radi valjalo bi voditi računa i o dosadašnjim domaćim iskustvima, kako pozitivnim tako i negativnim. Znanost i sveučilište treba osloboditi državnog paternalizma te političkih — a napose stranačkih — kriterija i ključeva jer oni vrše nasilje nad znanosću i tako guše slobodu neophodnu za znanstvena istraživanja.

Znanstvena istraživanja su kreativna i nepredviđiva te najbolje izrastaju iz slobode znanstvenika. Prepostavke slobode utemeljuje tek autonomiju djelovanja i na taj način omogućava odgovornost znanstvenika za njihov rad te potiče njihovu kreativnost.

15. Autonomija sveučilišta i znanstvenih ustanova međutim ne znači apsolutnu samovolju. Znanstveno djelovanje i sveučilišta suodređeni su kako globalnim razvijtkom znanosti tako i strateškim interesima njihovih vlasnika — u Europi je to ponajčešće država. Stoga bi autonomiju trebalo smatrati pravom na slobodno uređivanje unutarsveučilišnih i unutarinstitutskih odnosa u objektivno zadanim okolnostima, ali i kao mogućnost kreativnog nadilaženja, a ne apriornog zaobilježenja tih zadanosti. Prihvati li se ta teza, potrebno je osnovati tijelo koordinacije, instituciju u kojoj će se koordinirati strateški interesi države s mogućnostima, željama i potrebama znanstvenika (v. t. 4b).
16. Iz samoupravne je prakse preostala tradicija svojevrsne autonomije fakulteta: fakulteti su uživali pravnu osobnost, samostalno su donosili nastavne programe i birali nastavnike, sa SIZ-ovima dogovarali vlastite proračune i za njih odgovarali. Hrvatski Ustav pak jamči autonomiju sveučilišta.

Premda uvelike podudarne, autonomija sveučilišta i autonomija fakulteta — i organizacijski i finansijski — počinju na različitim pretpostavkama i ne vode uvijek kompatibilnim posljedicama. Stoga bi trebalo trezveno prosuditi o prednostima jedne od ovih opcija.

17. Visokoškolsko poučavanje neodvojivo je od znanstveno-istraživačkoga rada. Stoga je 'znanstvena komponenta' sam temelj visokoškolske nastave. U njoj bi sve veću ulogu trebali dobivati javni znanstveni instituti ili barem neki njihovi dijelovi, odnosno članovi. Prava je šteta takve koncentracije istraživača i znanstvenih stvaralaca ne koristiti za rad sa studentima. Tim prije što je Hrvatska mala i ne prebogata zemlja da bi si mogla dopustiti nekoristenje svih ljudskih resursa.

18. Visokoškolsko poučavanje onoliko je uspješno koliko barata znanstveno provjereno, ali i najnovijim spoznajama, koristi suvremene metode poučavanja te onoliko koliko se susreće s razvojnim i kadrovskim potrebama šire ili uže okoline. Prva dva elementa su imenitno školski, treći je kontekstualan: prvi se element

ZNANOST

gradi na znanstvenoj ažurnosti znanstvenika-nastavnika, drugi na njihovoj umještosti da studente pretvore u neposredne su-djelatnike u procesu učenja i istraživanja; zadovoljenje trećeg određeno je društvenim kontekstom. No sva tri ovise prvenstveno o obučenosti i kreativnosti nastavnoga kadra.

Nastavnici na hrvatskim sveučilištima u prosjeku su poodmakle dobi. Stoga bi posebnu i sistematsku pažnju, u sljedećih desetak godina, trebalo posvetiti pomladivanju sveučilišta, u kombinaciji sa sistematskom brigom o doškolovanju mladih znanstvenika na prestižnim svjetskim institucijama. Na taj bi način u ne-punih desetak godina bilo moguće steći stručno vrlo sposobljene nastavnike i znanstvenike, dakle kadrovski obnoviti i tematski osvremeniti hrvatska sveučilišta i ostale znanstvene ustanove.

19. Ispunjavanje gore spomenutih imanentno školskih elemenata uvelike ovisi o poticajnim uvjetima rada znanstvenika i o općedruštvenoj atmosferi.

Pod poticajnim uvjetima rada prvenstveno mislim na to

(a) da znanstvene institucije osiguravaju materijalna sredstva za uobičajen rad svojih članova, što zasigurno nije moguće u situaciji u kojoj za 'materijalne troškove' preostaje 20-ak ili manje postotaka od cijelog upornog instituta proračuna;

(b) da osobni dohoci osiguravaju sigurnu i bezbjedu egzistenciju znanstvenika, čime im se omogućava da se u potpunosti posvete znanstvenoistraživačkom stvaralaštvu.

Antiintelektualistička atmosfera, iskazana znamenitim sloganom »kila mozga za 2 DEM«, te stalne političke intervencije u logiku znanstvenoga rada navode na zaključak o nepotrebnosti, pa i štetnosti znanosti te ozbiljno *destimuliraju znanstveno stvaralaštvo*.

20. 'Centri izvrsnosti' pravi su generatori novih ideja i rodilišta novih mogućnosti kao i dokaz društvene brige za znanost.

(a) Analogno Institutu Ruder Bošković i društvene znanosti te humanističke discipline potrebuju svoj centar izvrsnosti. On bi mogao funkcionirati u formi regionalnog/međunarodnog centra za napredna istraživanja (institute for advanced studies) ili pak javnog istraživačkog i edukativnog centra (po uzoru na Collège de France, Maison des sciences de l'homme). U realizaciji nekih od tih ideja bila bi moguća suradnja sa spomenutim francuskim institucijama kao i s kolegijem Wissenschaftskolleg zu Berlin.

(b) U takvoj instituciji treba predvidjeti mogućnost tutorskog rada s najdarovitijim (postdiplomskim) studen-tima.

(c) Centar izvrsnosti bio bi pogodno mjesto za formiranje grupe za strateške analize, think tank.

21. Znanost se treba autonomno razvijati prema imanentnoj logici istraživanja svoga predmeta. No znanstvenici su vjerojatno najopremljeniji za sagledavanje složenih pitanja suvremenoga društva.

Da bi mogli odgovoriti tom izazovu, i znanstvenici u Hrvatskoj moraju *izići iz svojih disciplinarnih zabrana te početi razmišljati na multi-*

disciplinaran odnosno inter-disciplinaran način. Suradnja znanstvenika iz područja prava, ekonomije, političkih znanosti, sociologije, filozofije, povijesti... ili pak prirodnih i društvenih znanosti u različitim kombinacijama prakticira se u razvijenome svijetu barem stotinjak godina, kako na razini istraživačkih projekata tako i na razini (visoko)školskog poučavanja.

22. Zadovoljenje studentskih interesa za što individualnijim profiliranjem vlastitih studija moguće je postići podjelom studijskih programa na obavezne i izborne predmete, odnosno uvođenjem studiranja po sistemu kreditnih bodova. ZVU je propisao takav sistem studiranja prije više od šest godina pa se valja nadati da je došlo vrijeme kada će visokoškolska tijela početi poštovati te zakonske obaveze.

23. Javni znanstveni instituti trebali bi biti osposobljeni da budu centri izvrsnosti kao i mjesa za razvijati multi- i interdisciplinarnih programa u znanostima te u primjeni znanstvenih dostignuća izvan znanosti, prije svega u gospodarskoj sferi i društvenim odnosima.

24. Znanost u službi razvoja ne zahtijeva nove megainstitucije i ogromna sredstva jer se takav cilj lakše i efikasnije postiže 'virtualnim institutima'. U njima se, privremeno i na bazi projekata, angažiraju stručnjaci da timskim radom iznađu optimalna rješenja za neke projektne zadatke.

Procese i u obrazovanju i u znanosti također bi trebao pratiti neki 'virtualni institut', multidisciplinarni projekt koji bi kritički izvješta-

vao o postignutim promjenama.

25. Bezgraničnost znanstvenih inovacija pokazuje se i u metodskom i u sadržajnom smislu. Nova znanstvena otkrića najčešće potiru stara, pa tako iskazana *kritičnost znanosti postaje paradigmom načina mišljenja*. Napose u društvenim istraživanjima kritičnost prema postojećem najbolji je pokazatelj stanja stvari jednakog kao i mogućnosti i tendencija kojima je ono bremenito.

26. Znanstvena istraživanja imaju smisla ako se objavljuju njihovi rezultati. Stoga svaka briga za znanost implicira i stimuliranje znanstvenih edicija, kako tradicionalnih tako i elektronskih, kako knjiga tako i specijalizirane znanstvene periodike.

27. S druge je strane znanstveno istraživanje kao i svaki oblik poučavanja moguće jedino uz pomoć osnovnih pomagala: odgovarajućih knjižnica te odgovarajuće didaktičke i laboratorijske opreme.

U najvećem broju hrvatskih knjižnica knjižni fond, naročito recentne literature, nedostatan je za ozbiljna istraživanja.

Laboratorijska i didaktička oprema traži hitna i velika ulaganja. Kompletну opremu treba obnoviti u sljedećih 5-6 godina te osigurati njezino redovito održavanje.

28. Kako je znanost globalna, intenzivna međunarodna suradnja pretpostavka je svake intenzivne znanstvene djelatnosti. Stoga međunarodna sveučilišna i znanstvena suradnja zaslužuje prioritetni status, u finansijskom i organizacijskom pogledu.

Bilo bi uputno u tome se osloniti o hrvatske državljane

ne koji djeluju na inozemnim sveučilištima i znanstvenim institutima.

29. Kako je znanost globalna, i sveučilišta i znanost treba preuređiti prema europskim standardima i vrednovati europskim i svjetskim mjerilima.

30. Hrvatska je među vrlo rijetkim 'tranzicijskim' zemljama koja nema privatna sveučilišta i u kojima djeluje samo jedna ispostava nekog inozemnog sveučilišta. Od nove vlasti treba očekivati ne samo bitno drugaćiju politiku, već i konkretnu stimulaciju takvim oblicima međunarodne suradnje.

31. Sveučilišni i znanstveni život u Hrvatskoj u zadnjih 8-9 godina stalno je nazadovao u odnosu na svijet: stopom BND-a izdvajanom za znanost Hrvatska je na europskom začelju, znanstvena produkcija pala je ispod svjetskog prosjeka, efikasnost studiranja zabrinjavajuće je niska, a nezadovoljstvo i gorčina među sveučilišnom i znanstvenom populacijom zabrinjavajuća.

Rezultati izbora u mnogima su pobudili nade u promjene. Koncentracija pozitivne energije trebala bi postati osnovom za novi ciklus razvoja. *Ne otpočnu li promjene vrlo skoro, ne budu li one bitne i bitne, moglo bi se dogoditi da pozitivna energija preraste u novo nezadovoljstvo. Ali još dublje i još gorče.* □

Mijenjajmo naše škole
Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola
LOUISE STOLL i DEAN FINK

EDUCA

Nakladno društvo, d.o.o. Božidara Magovca 9, 10010 Zagreb

Louise Stoll i Dean Fink: *Mijenjajmo naše škole, Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola, 2000, 272 str., ISBN 953-6101-36-X, meki uvez u boji, format 16x23 cm, s engleskog prevela Božica Jakovlev*

O knjizi

Pitanje unapređenja djelotvornosti i kvalitete škola danas se nalazi u središtu zanimanja prosvjetnjaka širom svijeta. Svi se autori slažu u tome da je prijeko potrebno unaprijediti djelotvornost i poboljšati kvalitetu škola. Ali kako to u praksi ostvariti — pitanje je na koje tek rijetki mogu primjereni odgovoriti na temelju osobnog iskustva. U knjizi *Mijenjajmo naše škole*, autori L. Stoll i D. Fink daju čitatelju vodič za planiranje, izvođenje i vrednovanje promjena ponajprije na razini pojedinačnih škola, odnosno odgojno-obrazovnih ustanova.

O autorima

Louise Stoll je ravnateljica Međunarodnog centra za unapređivanje djelotvornosti i kvalitete škola na Institutu za obrazovanje Sveučilišta u Londonu.

Dean Fink je suradnik Međunarodnog centra za pedagoško predvodništvo (leadership) i menadžment pri Sveučilištu Humberside, Kanada.

Namjena knjige

Knjiga *Mijenjajmo naše škole* namijenjena je svima koji vode odgojno-obrazovne ustanove, a najprije ravnateljicama i ravnateljima osnovnih i srednjih škola i dječjih vrtića. Knjiga će biti koristan priručnik pedagozima i drugim stručnim suradnicima koji — zajedno s učiteljima i profesorima — djeluju na unapređivanju odgojno-obrazovnog rada i poboljšanju njegove kvalitete. *Prije nego što se i sami upustite u takav potroat, svakako pročitajte ovu knjigu!*

Narudžbenica

Ovime neopozivo naručujem _____ primjerak(a) knjige *Mijenjajmo naše škole* po cijeni od 140,00 kn po primjerku.

Ime i prezime, odnosno naziv ustanove _____

Adresa _____

Mjesto i datum _____

Matični broj poreznog obveznika ili JMBG kupca _____

Potpis _____

Način plaćanja:
virmanom — pouzećem
Narudžbe slati na adresu:
ZAREZ, Hebrangova 21,
10000 Zagreb
tel: 48.55.449, 48.55.451,
fax: 48.56.459

Peruško Bogdanić, predsjednik Hrvatskog društva likovnih umjetnika

Tražimo dijalog!

Paralelno sa čudom hrvatske naive koje je ovih godina dobivalo medijski prostor i financijsku potporu, HDLU je kroz izložbenu djelatnost uspio ostvariti jedno drukčije čudo

Sabina Sabolović

»Ja sam ovdje jedini deklarirani anarhist, ali ne želim da se sve pretvori u anarhiju. Ne želim da HDLU bude poligon za antialente niti da se Skupština, umjesto za konstruktivni dogovor i zajednički istup prema državnim organima, koristi za međusobne obraćune!« glasi u posljednjih desetak dana višestruko citirana izjava Vladimira Dodiga Trokuta koju je izrekao na godišnjoj skupštini Hrvatskog društva likovnih umjetnika. U njoj je čini se ponajbolje sumirana atmosfera koja je vladala 24. veljače u domu HDLU-a. Konstruktivnost i efektivnost se, barem s pozicije konzumenata likovne produkcije, HDLU-u zasigurno ne može osporiti budući da u posljednjih nekoliko godina osigurava jedan od ponajboljih izložbenih programa. Međutim drugačijeg su mišljenja bili neki članovi društva koji su se bunili zbog — kako smatraju ti autori — nepravdednog neizlaganja njihovih radova, prigovarali zbog podrške pružene Zvonku Makoviću, optuživali za nedovoljnu brigu oko članova ili pak izvikivali »Ovdje je već izlagala razna mladarija, pa zašto ne bih i ja. Uostalom, što mladi imaju tražiti u ovom prostoru. Neka najprije žvaču gumu, pa kad ispeku zanat, nek' se onda jave!«

Budući da su se detaljni izvještaji sa Skupštine našli u većini dnevnih novina, odlučili smo ih više ne prepričavati, već za njihov komentar te razgovor o samoj djelatnosti HDLU-a zamoliti Perušku Bogdanića, predsjednika društva.

Na posljednjoj godišnjoj skupštini HDLU-a javili su se raznoliki prigovori na njegovo djelovanje. Vi ste predsjednik od 1996. godine, koje su po vašem mišljenju bitne aktivnosti društva?

— Tijekom prvog mandata od 1996. do 1998. godine bilo mi je najvažnije nastaviti konsolidirati društvo te se truditi da ono opstane u teškim uvjetima. Naime političkim manipulacijama HDLU je bilo izmješteno iz Starčevićeva doma. Napokon je na korištenje dobilo Meštirovićev paviljon pod vrlo nepovoljnim ugovorom sklopljenim s gradom Zagrebom: ne plaćamo najamnini, ali ne dobivamo ni sredstva za održavanje zgrade. Sredstva za realizaciju izložbenih projekata, kao i 80 posto sredstava za plaće djelatnika HDLU dobiva od Gradskog ureda za kulturu i Ministarstva kulture. Ostali izvori financiranja su članarina i vlastiti prihodi od kojih se podmrije preostali dio za plaće i materi-

jalni troškovi neophodni za finansiranje društva.

Što se pak tiče njegove djelatnosti mišljenja o tome čime se bavi HDLU, a čime bi se trebalo baviti

der najaviti skoro gostovanje britanskog umjetnika Martina Creed-a i izložbu novog engleskog videa.

HDLU tradicionalno organizira i Salon mladih, no nakon ratnih

da će imati daleko više sluha za te probleme.

Moram ovdje spomenuti da HDLU ima ravnateljicu, tajnicu, dvoje ljudi koji rade u računovodstvu i jednu osobu koja obavlja tehničke poslove. Radi se o vrlo malom broju ljudi koji realiziraju čitav izložbeni program. Posljednje dvije godine tu je i Antun Mačačić koji kao voditelj Galerije proširenih medija pridonosi kvaliteti programa. Logistički gledano situacija nam nije nimalo laka, jer osim realizacije izložbenog programa isti ljudi obavljaju i niz poslova vezanih za funkciranje naše strukovne udruge. Raspon problema koje pokušavamo riješiti je širok, naravno u okviru naših mogućnosti: od zastupanja prava svojih članova u HZSU, brizi o zaštiti socijalnih prava članova, potpore u rješavanju stambenih problema i problema atelijerskih prostora, do konkretne novčane potpore bolesnici i socijalno najugroženijih članova društva.

Medutim ne mislim da dio aktivnosti HDLU-a, povezan uz prava i položaj članova, treba usko gledati, treba znati prepoznati što su bitni i temeljni interesi umjetnika: od načelnih pitanja poput obveznog prisustva struke na svakom javnom natječaju, pa do obrane prava djelovanja svakog pojedinca. Uvijek smo uistinu široko branili struku, pisali peticije — što nam se paradoksalno na skupštini čak i zamjerilo. HDLU se trudi reagirati na sve takve slučajeve, njegovih članova se sve to tiče, posredno na ovaj ili onaj način.

Jesu li kritike iznesene na godišnjoj skupštini nudile plan restrukturiranja ikoje od ovih djelatnosti?

— Ta kritika koju čujemo svake godine nikad nije ni artikulirana ni konstruktivna. To se potvrdilo i ove godine. Možda je tako jer HDLU funkcioniра shodno stanju u našoj kulturi danas, reflektira sve njene slabosti i ne može biti ni bolje ni drugačije od opće situacije. Problem kritike posebno je bolan za hrvatsku kulturu uopće. Ona se uglavnom svodi na osobne animozitete, privatne obraćune s ljudima, na koje se još pridodaje neprestano bavljenje dnevnom politikom kroz raznolika etiketiranja. To je već doslovno smiješno. Jedan dan ste prozvani kao boljševici, kao ostatci ruskog birokratskog shvaćanja dirigiranja umjetnosti (Edo Murtić, *Jutarnji list*, 7. ožujak 2000. op. a.) A onda ste sutradan hadezevac, znači konzervativac, fašist, nacionalist... To je kritika na razini jeftinog skandala, kritika koja uvijek više govori o onima koji je daju nego o onima koji je primaju. Nitko nije bezgrešan i svako javno djelovanje podrazumjeva javnu reakciju, ali nismo nikad čuli prijedloge nekog tko bi zapazio slabost, a onda i konkretno predložio kako da se ta slabost ispravi. Nitko nije došao i rekao:

»Previše se bavite izložbama, a pre malo članovima, razgovarajmo o tome. Vi mislite da izložbenom djelatnošću privlačite i usmjerujete pažnju na HDLU olakšavajući komunikacije s nekim relevantnim tijelima i dajete dignitet društvu. Nama to nije važno. Želimo da izdajete potvrde i preporuke te se bavite isključivo članovima.« To su sve legitimna mišljenja. Ako netko dode s takvim prijedlozima te ih suvislo i argumentirano izloži, o njima se može razgovarati. Ali takvi pristupi ne postoje. A vjerojatno će se svi složiti da bi se, tražeći neke opće promjene, moralno bar moći izdici iznad trenutnih osobnih interesa.

Dio problema je u tome što je možda danas potrebno redefinirati aktivnosti umjetničkog društva. Sigurno je naime da se samim time što se kultura redefinirala u posljednjih desetak godina promjenila i pozicija HDLU-a. Međutim mi tražimo dijalog, pokušaj sa gledavanja onog što svi zajedno želimo, što nam je svima u interesu. Pokušavamo pronaći smjer kojim bismo trebali ići da budemo do-

bro, pametno, suvremeno umjetničko društvo koje odgovara potrebama svojih članova. No razgovor o tome još nije ni započeo, još uviđamo samo kako daleko od zrelog promišljanja tog problema.

Uvijek postoji deset zakinutih

Na skupštini su se mogle čuti i izjave poput »Želim izložbu u HDLU-u u roku od godinu dana«, a čini se da slične misli stope zapravo u pozadini motivacije većeg dijela nezadovoljnika. Kako izgleda proces odlučivanja o izložbenom programu i što je s godišnjom izložbom recentnih radova članova?

— Sukladno raspisu natječaja Ministarstva kulture i grada HDLU predlaže program izložbi u našim galerijskim prostorima. Svaki član koji drži da ima nešto vrijedno pokazati, može podnijeti molbu za izlaganje. Svi prijedlozi dolaze pred Umjetnički savjet koji je formiran od Upravnog odbora. Umjetnički savjet čine Radovan Ivančević, Igor Zidić, Ivo Šimat Banov, Nada Beroš i Zvonko Maković kao povjesničari umjetnosti iz različitih institucija te članovi HDLU-a Ante Kuduz, Šime Vuščić, Đuro Seder i ja po funkciji. Takav Umjetnički savjet, kao savjetodavno tijelo, predlaže izložbeni program, a Upravni odbor konačno odobrava sve predložene projekte.

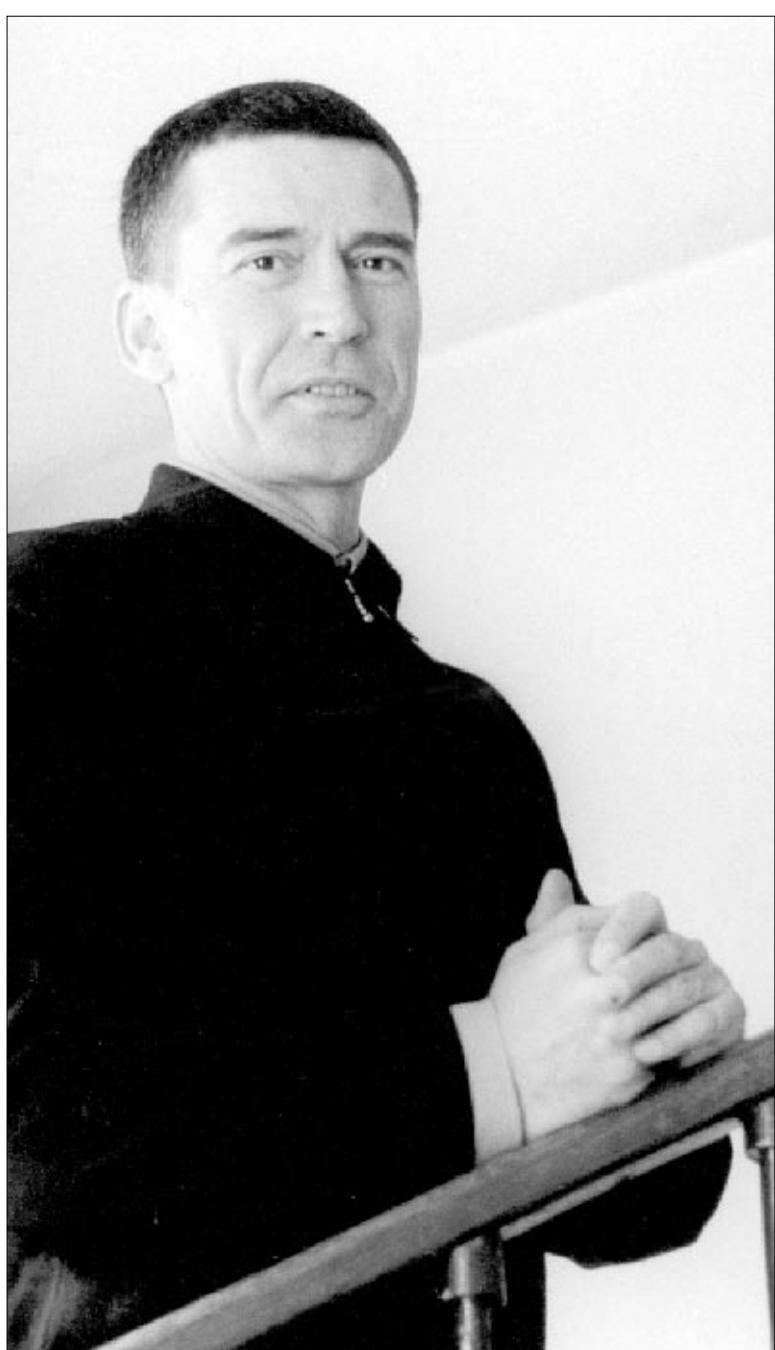
Takav način odlučivanja neki članovi ne mogu prihvati jer od 1.200 umjetnika uvijek postoji bar njih deset koji misle da su nepravedno zakinuti i zanemareni te da su baš oni ti koji sada i odmah moraju imati izložbu. Naknadno nepriznavanje autoriteta i poricanje kompetencije savjeta, koji odlučuje o određenom izložbenom programu, bespredmetno je i komentirati.

Problem recentnih izložbi povezan je uz prije spomenuto programu uloge HDLU-a. Društvo 50-ih, 60-ih, 70-ih ne samo što je brojalo dvostruku manje članova, već je imalo i drugačije zadaće i drugačiju fisionomiju. Insistiranje na nekoj bivšoj ulozi danas je uistinu pomalo anakrono. Naime ta godišnja izložba povezana je s pitanjem statusa umjetnika. Riječ je naime o umjetnicima koji rijetko izlažu i kojima ta godišnja izložba predstavlja jedinu pojavljivanja u javnosti. Pitanje je medutim koliko je to opravdano. Postoji mnogo izložbi — trijenala, bijenala, grafičke, crtež, skulpture, a u Hrvatskoj postoji i preko osamdeset galerija koje imaju status priznatih galerijskih prostora. Može se pretpostaviti da svatko može u takо širokom rasponu pronaći profil galerije u kojoj će izložiti svoje radove.

Što je na kraju donijela ova skupština?

— Skupština je ipak regularno privredena kraj, istina oko 11 sati navečer. Ona nije donijela ništa drastično novo, osim jedne bitne promjene u biranju Upravnog odbora i predsjednika HDLU-a. Predloženo je i skupština je to prihvati da se na idućoj izbornoj skupštini predlože najmanje dvije liste s već istaknutim kandidatima za predsjednika i članove Upravnog odbora. Liste osim imena moraju sadržavati konkretan plan i program rada društva u iduće dvije godine. U njima moraju biti i odgovori na sva pitanja o kojima smo do sada i govorili.

Veseli me što sam zamjetio da su na skupštini prisustvovali brojni članovi mlađe i srednje generacije. Njima ovo društvo pripada i očekujem da ga preuzmu i artikuliraju po svojim potrebama. No kako se rad skupštine odvija s povijenim emocijama i bez minimuma kulture dijaloga, mnogi su napustili skupštinu u prvoj pauzi. Bojim se da mnogi od njih neće ni doći na sljedeću skupštinu, što je veliki gubitak za cijelo društvo. □

Peroško Bogdanić rođen je 1949. godine u Starom Gradu na otoku Hvaru. Godine 1976. završio je Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, odjel kiparstva, u klasi profesora Vjekoslava Rukljača. Izlagao je na brojnim samostalnim i grupnim izložbama te prisustvovao mnogim kiparskim simpozijima. Docent je na Akademiji likovnih umjetnosti i predsjednik Hrvatskog društva likovnih umjetnika. Živi i radi u Zagrebu.

Dimitrije Pašalić

U dječjoj sobi

Realizacija u privatnom prostoru za uzak krug osoba zacrtava kriju objektivnog opravdanja umjetničke prakse u situaciji u kojoj službena ideologija više ne tvori podlogu

Nataša Ilić

Vadim Fishkin, *Vatrogaf*, u stanu umjetnika Vlaste Delimar i Vlade Marteka, 23. 2-25. 2. 2000.

Moskovski umjetnik Vadim Fishkin do sada je u Hrvatskoj predstavljan samo u umjetničkoj galeriji *Dante*, a izložba *Vatrogaf* održana koncem veljače u stanu umjetnika Vlaste Delimar i Vlade Marteka, uz predavanje naslovljeno *Postutopiske igračke* kojim Fishkin prezentira vlastite novije projekte, njegovo je prvo predstavljanje u Zagrebu. *Vatrogaf*, instaliran u dječjoj sobi, uredaj je pričvršćen o strop, koji proizvodi vatrene kapljice različitog intenziteta i boje, a Fishkin ga uspoređuje s automatskim glasovirom koji se može napuniti različitim partiturasima. U *Vatrogafu* je fascinacija svjetlom motivirana teorijom entropije i asimetričnosti vremena, no postavom u dječjoj sobi ispred staklene stijene, vatrene kapljice postaju zvijezde padalice koje ispunjavaju sve želje.

Opisujući praksu postsovjetskih umjetnika kao što su Alexander Brener, Yuri Leiderman, Oleg Kulik ili Vadim Fishkin, moskovska kritičarka Ekaterina Dyogot upotrebljava izraz *idiotizam* kao ključnu figuru nji-

hove likovne geste. Naime, za razliku od figura kritičara (filozofa ili teoretičara) koja u sovjetskom razdoblju bila univerzalni model umjetnika, u postsovjetskom razdoblju ključna je figura *amatera* čiji kreativni impul-

si ne potječu iz spoznaje ili kritičnosti, već (kao što to sugerira latinski korijen riječi) iz ljubavi — iz beskrajne pozitivnosti koja se čini apsurdom i *idiotismom*. Tako shvaćen blagonakloni amaterizam *Vatrogaf* afirmira i na razini izvedbe, koju umjetnik kontrolira fizičkim prisustvom i nadzorom za vrijeme dok je djelo izloženo publici, i načinom prezentacije u privatnom stanu.

Komunikacija, umjetnost i privatnost

Fishkin već nekoliko godina živi u Ljubljani sa slovenskom putovnicom, što nije tek irelevantan biografski podatak, već činjenica koja njegovu umjetničku praksu situira u specifični kontekst promišljanja umjetničkog sustava u zemljama tranzicije razvijen na liniji Moskva-Ljubljana. Polazeci od stava da je Zapad jedini umjetnički sustav, dok je Istok europska umjetnička realnost koja nije uključena u taj sustav (aako i jest, ne na pravdanim osnovama), činjenica da se dinamika sustava održava upravo zbog vlastite sposobnosti kritičkog samopromišljanja ne prijeći propitivanje strategija mobilizacije resursa kritičkog mišljenja. Kretanje u zoni kritičke afirmacije raspoloživih resursa umjetničke infrastrukture, shvaćene u najširem smislu, potvrđuje se činjenicom da se zagrebačka izložba održava u dječjoj sobi privatnog stanu umjetničkog para. Umjetničko stvaranje i izlaganje u privatnim stanovima moskovskog umjetničkog *undergrounda*, nazvano *Apt-Art*, odnosno *Apartment Art*, omogućava preživljavanje umjetnika i avangarde u Sovjetskom Savezu prije *perestrojke* i *glasnosti*.

Projekt *Apt-Art*, koji je počeo 80-ih godina, predstavljao je pokušaj utvrđivanja političkih, osobnih i umjetničkih putova paralelnih oficijalnim institucijama. Moskovski *Apt-Art* naglašavao je status privatnog prostora i mijenjao ga u središte komunikacije kroz samoorganizaciju isključenih. Kao jedan od najvećih fenomena istočnoeuropske umjetnosti *Apt-Art* internacionalizira skupinu IRWIN, koja 1992. godine otvara NSK-ambasadu u privatnom stanu u Moskvi. U to legendarno vrijeme historijskog kolapsa režima, upravo na raspravama vodenim u NSK-ambasadi osvještava se nova generacija umjetnika kojih pripada i Vadim Fishkin. U zagrebačkom kontekstu proklamirane tranzicije prema tržišnom sustavu *Apt-Art* kao galerijska gesta pokušaj je prema stvaranju paralelnog sustava. Realizacija u privatnom prostoru za uzak krug osoba zacrtava kriju objektivnog opravdanja umjetničke prakse u situaciji u kojoj službena ideologija više ne tvori podlogu. Komunikacija kao križom zahvaćeno područje, u kojem kreativni čin gubi vlastiti kontekst zbog kolapsa simboličnog poretka, uvjetuje da komunikacijski kontekst postaje glavna tema umjetničkog rada. Umjetnik koji je fizički prisutan za vrijeme izložbe podešava djelovanje stroja i otvara mogućnost izravne komunikacije. Ista motivacija investira i u Fishkinov projekt na kontroverznoj izložbi *Interpol* održanoj u Stockholmu 1996. godine, kada je Fishkin svim sudionicima izložbe podijelio mobilne telefone spojene s telefonima pokraj svakog izloženog rada, a koji omogućavaju izravan razgovor s umjetnikom.

Prijateljstvo kao posljednje utočište kulture

Pišući o svojevrsnoj zajednici umjetnika iz Moskve i Ljubljane, čiji su glavni protagonisti slovenska skupina IRWIN te ruski umjetnici Alexander Brener, Yuri Leiderman i Vadim Fishkin, moskovski kritičar Victor Misiano govori o *institutionalizaciji prijateljstva*. Projekti bazirani na prijateljstvu razvijaju se kao pokušaj kreiranja strukture

Vadim Fishkin, *Vatrogaf*, instalacija u stanu umjetnika Delimar-Martek

za kolektivnu umjetničku praksu u situaciji u kojoj ne postoji umjetnički sustav. Prijateljstvo — kao jedina vrsta društvene veze koja nije odredena nekim regionalnim ili obiteljskim srodstvom, profesionalnom suradnjom, ideoleskom podudarnošću ili istorijskom privlačnošću, u institucionalnom, ideoleskom i moralnom vakuumu koji karakterizira položaj zemalja u tranziciji — djeluje kao posljednje utočište kulture. Dakako, u zagrebačkom projektu spomenuta herojska ishodišta u određenoj mjeri slave dobivajući svojevrsnu salonsku, *mitteleuropische* crtu, no predstavljanje Vadima Fishkina, kao protagonista specifičnog promišljanja raznorodnih strategija koje problematiziraju *istočnoeuropski* tranzicijski položaj, doteče teme s kojima se hrvatska kultura tek treba uhvatiti u koštar. Z

Usloženi prostori Ksenije Turčić

Tako visoku razinu oblikovne prakse, funkcionalnu ujednačenost jezika, smislenost interpretacije, idejnu zgušnutost i izbrušeni minimalizam rijetko ćemo pronaći u našoj svremenoj umjetničkoj produkciji

Marijan Špoljar

Ksenija Turčić, videoinstalacija *Slow motion*, Galerija proširenih medija, Zagreb

U najnovijem radu Ksenije Turčić videoprojekcijom dvaju sinkroniziranih prizora — dijela autoričina lica s očima u krupnom planu i vrata neke prostorije — uspostavlja se interaktivna veza u prostoru sasvim jasnih značajkih i osjetilnih karakteristika. Time se, na formalnom i medijski ponešto izmijenjenom planu, realiziraju one vrijednosti koje su bile dominantne u prethodnim radovima ove umjetnice, ali se kroz evolucijski razvoj pojavljuju i posve novi problemi odnosi.

Energije prostora i multipliciranii prividi

U uvodu bismo, zaključno, mogli reći da je osnovno pitanje njezinе umjetničke predilekcije sljedeće: kako osvojiti prostor sredstvima kojima se podjednakno utječe na njegovu *fizičnost* koliko i na njego-

vu *psibičnost*? Delikatnost toga problema Ksenija Turčić razrješava na svojim, u pravilnim ritmovima održavanim, izložbama različitim metodama. Ranih devedesetih to

vrijednosti, definirajući načela za novi sistem ili im određujući osnovne gabarite.

U instalaciji *Vrt* (1997), primjerice, unošenjem horizontalno postavljenih ogledala na pod i vertikalnih ogledala u kutove, ona je diskretno ponudila sugestiju razbijenog i multipliciranog galerijskog prostora. Kombinirajući taj privid stvarnom promjenom, istovremeno je sugerirana i ona suptilna atmosfera izmjenjivanja privida s pojavnim, metarealnostima s realnim, dematerijalizacijom s materijalnim. Uz usvajanje zatečenog stanja Ksenije Turčić kao da je htjela prazninu prostornog volumena dodatno potencirati u smjeru neke nove duhovnosti, neke drukčije energije prostora.

Odavde do unošenja kinetičke slike bio je mali korak: u radu *Sunt lacrimae rerum* ogledalo i video su u međusobno uvjetovanoj vezi, nastavljajući ideju prethodnih radova u izmijenjenom kontekstu. Ovaj, možda najmetaproficijniji i najosobniji, rad (dakako, u relacijama Ksenijina shvaćanja subjektivnog iskustva) prizor je u kome se na ekranu do beskonačnosti ponavlja motiv kapanja (suze) u vodu, s refleksijom u obrnutom smjeru na ogledalu ispod ekrana. Umjesto dijaloga stvarnog prostora i privida, ovdje se interferencija odvija u području multipliciranoga privida, ali tako da se dvostruko i trostruko posredovana slika pojavljuje kao duhovni, a ne samo prostorni izvor.

Autokomunikacija i samoidentifikacija

Kao nadgradnja na prethodna iskustva, ali i kao posve autonomni rad u Galeriji proširenih medija bila je, u pretjerano reduciranim terminu, postavljena videoinstalacija *Slow motion*. Ksenija Turčić i do sada je veliku pažnju pridavala

prostoru izlaganja, jer je on bio ili jedini ili jedan od konfiguratora rada: sada je definicija rada pre-

tivna. U trenutku kada se nakon nekoliko uzastopnih otvaranja vrata u njihovom okviru pojavi autora, shvaćamo da je riječ o autokomunikaciji i da se čin samoidentifikacije odvija prvenstveno kao psihološki uvjetovana radnja. Napetost koja struji i kontemplativna opuštenost koja postoji u prostoru podjednako su vezana uz oba pribora. Tamo gdje očekujemo smirenje, javlja se isčekivanje, tenzija i jedva prikriven osjećaj traumatičnosti, tamo gdje su naznake dramatskog naboja, konstruiraju se nježnim osjećajima prožeta atmosfera. Takva ambivalentna pozicija proteže se na sve aspekte njezina rada, pa se teško može razgraničiti gdje završava jedna, a počinje druga situacija, gdje su granice vanjskog i unutrašnjeg prostora, kako se razdjeljuje fizički od psihičkog ili mentalnog prostora, koji se dio referira na osjećajni, a koji na racionalni sklop, u kakvom su odnosu strogo intimne i javne sfere umjetničina života, itd. Posve u suglasju s vremenom, ova autorica traži *sadržaj* prizora, onu puninu u kojoj će se temeljna i globalna iskustva čitati tek kroz optiku duboko osobnih saznanja i osjećaja.

Tako visoku razinu oblikovne prakse, funkcionalnu ujednačenost jezika, smislenost medijske interpretacije, idejnu zgušnutost i izbrušeni minimalizam, koju demonstrira Ksenija Turčić, rijetko ćemo danas pronaći u našoj suvremenoj umjetničkoj produkciji. Premda smo svjesni da te tvrdnje djeluju možda odveć apodiktično izričemo ih unatoč opasnosti od prejudicije. U kritici naše kritike, naime, stalna je tvrdnja o relativizaciji suda: ništa se, osim rijetke prakse montiranih objekcija, ne imenuje u vrijednosnim kategorijama lošeg ili dobrog. Izričuti izrazito pohvalnu ocjenu izložbi i cijelokupnom radu ove umjetnice počušali smo obraniti naš sud argumentima koji pokazuju kako je ona u kontinuitetu samostalnih izlaganja u desetak godina posve uspjela učvrstiti koliko prepoznatljivost jezika toliko i utemeljenost ideja. Z

kritika

K redefiniciji ženske uloge

Ideja o nepostojanju neutralnog diskursa najznačajniji je doprinos feminističke umjetničke teorije suvremenoj povijesti umjetnosti

Rosana Ratković

Feministička likovna kritika i teorija likovnih umjetnosti, izabrani tekstovi, priredila Ljiljana Kolešnik, Centar za ženske studije, Zagreb, 1999.

U izdanju Centra za ženske studije, čije djelovanje se sve više nameće kao nezaobilazan dio domaće kulturne prakse, nedavno je objavljena knjiga *Feministička likovna kritika i teorija likovnih umjetnosti* urednice Ljiljane Kolešnik, povjesničarki umjetnosti i predavačice na Ženskim studijima. Knjiga predstavlja izbor eseja, prvi put prevedenih na hrvatski jezik, koji se danas smatraju klasicima feminističke povijesti umjetnosti i umjetničke teorije i čine nezaobilazne referentne točke većine suvremenih autora/ica koji se bave ovom problematikom. Namjera urednice bila je pokazati razvoj i kontinuitet feminističkog teorijskog djelovanja na području umjetnosti, a ne sadašnje stanje (što bi mogla biti tema sljedećeg sličnog izdanja), tako da su izabrani tekstovi iz sedamdesetih i osamdesetih, uz dva teksta s početka devedesetih godina. Svi odabrani eseji radovi su engleskih i američkih teoretičarki i povjesničarki umjetnosti što je odraz činjenice da je u ovim zemljama ra-

zvoj feminističke umjetnosti i prateće teorije bio najizrazitiji i najdalekosežnijeg utjecaja. Kako je feministička umjetnost danas jedan od najzanimljivijih i najvitalnijih segmenta suvremene umjetničke prakse, a feministička teorija umjetnosti bitno je utjecala na recentnu umjetničku teoriju, tekstovi objavljeni u ovom zborniku zanimljivi su ne samo

uskom krugu feminističkih teoretičarki, već i svakom zainteresiranom za suvremenu umjetnost i prateću teoriju.

Problem koji od prvih tekstova zaokuplja feminističke teoretičarke pitanje je raspravljanja dosta dosta umjetnica unutar tradicionalne metodologije i vrijednosnog sustava zasnovanog na dominaciji muškaraca, što bi predstavljalo samo potvrđivanje postojećeg stanja ili svrstavanje ženske umjetnosti u posebnu kategoriju, što prijeti getoizacijom ženskih dosta dosta. Poticaj za prevladavanje ove dihotomije feminističke teoretičarke umjetnosti nalaze u psihanalitičkoj teoriji Lacana, čija poznata teza da žena ne postoji, već da je ženskost konstruirana temeljem niza predodžbi, otkriva da se žena može oslobođiti fiksiranih uvjeta identiteta prepoznavanjem načina njegove tekstualne proizvodnje. Spoznaja o društvenoj i ideoškoj konstrukciji spolnih razlika navela je feminističke teoretičarke umjetnosti na iznalaženje načina dekonstrukcije postojećeg diskursa. Dekonstrukcija istovremeno znači stvaranje novih modela kojima se feministička umjetnost i teorija upisuje u postojeći diskurs što postepeno dovodi do njegove preobrazbe. Ideja o nepostojanju neutralnog diskursa najznačajniji je doprinos feminističke umjetničke teorije suvremenoj povijesti umjetnosti.

Sedamdesete su bile vrijeme formiranja stavova, strategija i smjerova djelovanja. Feminističke umjetnice, kritičarke i povjesničarke umjetnosti počinju ranih

ficirajućoj oznaci djela, a više o specifičnom »govoru tijela« strukturiranom pojedinačnim djelima.

nizam miruje i rastače se pokušavajući se pomaknuti, a na četvrtom se slika trzajućeg tijela na vratima neke svakodnevne sobe multiplicira u šesnaest windowa koji se nakratko

vraća katodnoj cijevi, a funkcija spektakla slabla. Naglašava se svojstvo videa kao medija koji frustrira svaki napor da se u jedinstvenom fluksu spektakla osigura snažno distiktivno obilježje. Jednodnevna LCD-projekcija pretvara se u digitalni performans videozapisa o tijelu. Iskliznuće *body-arta* u ekskluzivni digitalni zapis ponavlja proceduru koja isto to tijelo, izbezumljeno od repeticije mehanizira, onespobljava za pokret i pretvara u hibridni organizam pokvarenog stroja. Tijelo se tretira kao nešto što se percipira sredstvima reprezentacije, i u tom je smislu tijelo društveni konstrukt čija fizička egzistencija obavezuje. Tijelo je kontrolirano, no istodobno ono i samo vrši kontrolu.

Shizofrene repeticije i polivalentni simbol

Za razliku od česte procedure vizualnih umjetnosti koja izdvojeni trenutak stvarnosti u umjetničkom djelu eksploatira kao minimizirano sjecište značenjskih silnika uzdižući ga u jedinstveni dogadaj kojim se subjekt potvrđuje, Floričić ga strukturira shizofrenom repeticijom kojom se subjekt poništava. Istodobno, to golo tijelo spolnom ambivalentnošću koja nigdje nije eksplizirana, poništava vlastiti rod kao svojstvo tijela, kao nešto prvo postaje u ljudskih bića, iskazujući se kao skup učinaka koje tijela produciraju po-

je koje će pokazati kako podsvjesno strukturira vidjenje i užitak gledanja, te kako je podsvjesno patrijarhalnog društva utjecalo na strukturiranje filmskog izraza.

Dio eseja iz osamdesetih (Judith Barry i Sandy Flitterman-Lewis, *Tekstualne strategije: Politika umjetničkog stvaralaštva*; Mary Kelly, *Osvrt na modernističku kritiku*; Joanna Frueh, *Prema feminističkoj teoriji likovne kritike*) usmjerjen je na precispitivanje tradicionalnih modela i pojmove umjetnosti te umjetničke kritike i uspostavljanje modela feminističke kritike i teorije umjetnosti. Kate Linker u eseju *Prikazivanje spolnosti* iz 1983. godine, ističe značenje prijelaza od analize umjetničkih proizvoda prema razmatranju proizvodnje značenja. Griselda Pollock, feministička teoretičarka koja se općenito smatra najzaslužnijom za afirmaciju ženske perspektive unutar akademiske discipline povijesti umjetnosti, predstavljena je esejom *Modernost i prostori ženskosti* iz 1988. godine, u kojem razmatra mitove modernosti oblikovane u Parizu u odnosu na prostore u kojima je ženskost živjela kao pozicija u diskursu i društvenoj praksi. Esej Whitney Chadwick *Umjetnice i politika prikazivanja* (1990), zapravo uvd knjige *Women, Art and Society* nezaobilazne za proučavanje ženskog doprinosu povijesti umjetnosti Zapada, predstavlja pregled nastojanja i dosta dosta feminističke likovne kritike i povijesti umjetnosti. Christine Battersby u eseju *Položaj estetike: feministička obrana* iz 1990. godine, pokušava obraniti tradicionalni predmet estetike i pokazati kako se ne može pobjeći od nužnosti estetskog vrednovanja i kako nema kritičkog prostora neutralne vrijednosti iz kojeg feministkinje mogu govoriti. Čak i ako se političkim, etičkim ili utilitarističkim prosudbama dâ prednost nad estetskim, to ipak ne znači da se odabire poseban vid estetske vrijednosti. □

Feministička likovna kritika i teorija likovnih umjetnosti

Izabrani tekstovi
Priredila Ljiljana Kolešnik

likovnost

Body-art u digitalnom performansu

Tanja Golić i Alen Floričić izlažu instalacije koje specifičnim naglaskom na tijelu nastavljaju liniju hrvatskog body-arta

Nataša Ilić

Alen Floričić 10.-16. 02. 2000, Tanja Golić 17.-24. 02. 2000, Galerija Miroslav Kraljević

Dvije uzastopne izložbe mladih protagonisti riječke videoscene, Alena Floričića i Tanje Golić, tijekom veljače održane u Galeriji Miroslav Kraljević, potvrđuju dojam izuzetne živosti riječke scene oblikovane u tipičnoj situaciji nedostatka izlagачkog prostora i potpore relevantnih struktura. Tanja Golić i Alen Floričić, oboje nagrađeni na posljednjem Salonu mladih, izlažu videoinstalacije koje specifičnim naglaskom na tijelu kao živom organskom objektu, reduciranjem na elementarne tjelesne funkcije jednostavnog trzajućeg pokreta ili disanja, nastavljaju razvojnu liniju hrvatskog body-arta u kojoj, kako napominje Branka Stipančić pišući o hrvatskom body-artin u katalogu ljubljanske izložbe *Body and the East*, manje možemo govoriti o body-artinu kao o prioritetnoj klasi-

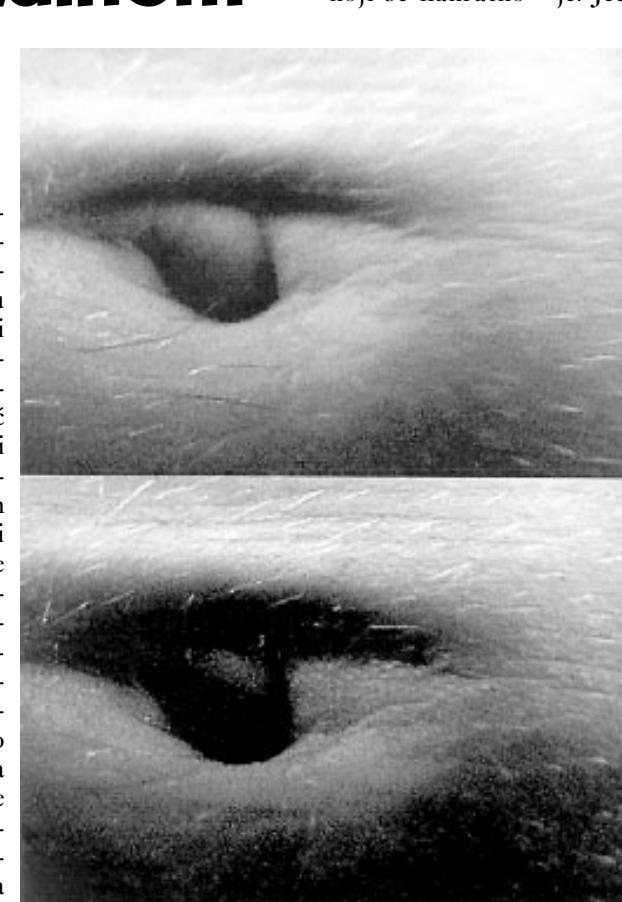
Film i videotehnologija mediji su temeljni na protoku vremena koji omogućuju pristup narativnome i događajima temeljnim na trajanju. Instalacija Tanje Golić ostvaruje se na tri monitora koji izrazitim medusobnom povezanošću ritmički artikuliraju narativne akcente, dok kod Floričića potreba za multipliciranjem monitora izražava repetitorsku strukturu emitirane slike tijela. Video Tanje Golić na dva monitora prikazuje dva pupka koji se ritmički pomiču uz glasan zvuk disanja, da bi se nakon nekoliko

minuta njihova slika zaustavila, a kreće ona na trećem monitoru, na kojem ova pupka u dvostrukojoj eksponiciji tvore jedinstven ritam disanja. Floričić na dva monitora u suženom formatu montira siromašnu sliku vlastite tijela koje ubrzano ponavlja pokret pajaca, treperi na mjestu više kao organizam a manje kao tijelo, na trećem monitoru orga-

nisam miruje i rastače se pokušavajući se pomaknuti, a na četvrtom se slika trzajućeg tijela na vratima neke svakodnevne sobe multiplicira u šesnaest windowa koji se nakratko

vraća katodnoj cijevi, a funkcija spektakla slabla. Naglašava se svojstvo videa kao medija koji frustrira svaki napor da se u jedinstvenom fluksu spektakla osigura snažno distiktivno obilježje. Jednodnevna LCD-projekcija pretvara se u digitalni performans videozapisa o tijelu. Iskliznuće *body-art* u ekskluzivni digitalni zapis ponavlja proceduru koja isto to tijelo, izbezumljeno od repeticije mehanizira, onespobljava za pokret i pretvara u hibridni organizam pokvarenog stroja. Tijelo se tretira kao nešto što se percipira sredstvima reprezentacije, i u tom je smislu tijelo društveni konstrukt čija fizička egzistencija obavezuje. Tijelo je kontrolirano, no istodobno ono i samo vrši kontrolu.

Kod Tanje Golić vrijeme je strukturirano jednokratnim trajanjem ritmički artikuliranih ciklusa. Dva pupka koji »uzvraćaju pogled«, mistična središta svijeta, ritmički se pomicu otvarajući se i zatvarajući pogled. Istodobno, kao tjelesni mehanizmi upisani u konstrukciju roda dekonstruiraju naraciju o traganju za jedinstvenim ritmom svijeta kakvu sugerira preklapanje slike i ritma disanja u trećem činu. Fascinantna pogled na kožu izbliza svojim trajanjem potiče vojersku znatiželju koja ubrzano registrira privatnost kože prekrivene multivalentnim znakovima rastvara se pogledu koji registrira spol, muški, na oba monitora isti. Tako videoinstalacija s pupkom kao polivalentnim simbolom u sferi ženskog principa prestaje biti autobiografski zapis kako se isprva čini. Ukida se traumatična izloženost pogledu u pokušaju upostavljanja subjekta, a lakoća postojanja iz naziva instalacije pretvara se u vlastitu suprotnost. □

Tijelo i kontrola

Film i videotehnologija mediji su temeljni na protoku vremena koji omogućuju pristup narativnome i događajima temeljnim na trajanju. Instalacija Tanje Golić ostvaruje se na tri monitora koji izrazitim medusobnom povezanošću ritmički artikuliraju narativne akcente, dok kod Floričića potreba za multipliciranjem monitora izražava repetitorsku strukturu emitirane slike tijela. Video Tanje Golić na dva monitora prikazuje dva pupka koji se ritmički pomiču uz glasan zvuk disanja, da bi se nakon nekoliko

minuta njihova slika zaustavila, a kreće ona na trećem monitoru, na kojem ova pupka u dvostrukojoj eksponiciji tvore jedinstven ritam disanja. Floričić na dva monitora u suženom formatu montira siromašnu sliku vlastite tijela koje ubrzano ponavlja pokret pajaca, treperi na mjestu više kao organizam a manje kao tijelo, na trećem monitoru orga-

nismam miruje i rastače se pokušavajući se pomaknuti, a na četvrtom se slika trzajućeg tijela na vratima neke svakodnevne sobe multiplicira u šesnaest windowa koji se nakratko

Marija Barbieri, jedna od autorica monografije o Josipu Gostiču

Takvog pjevača danas nema

Gostič je imao sreću da je jezgra njegovih velikih interpretacija ostala zabilježena u hrvatskim i slovenskim radijskim arhivima

Durđa Otržan

U povodu stote obljetnice rođenja tenora Josipa Gostiča (5. 03. 1900.-25. 12. 1963)

Crkva Marijina rođenja u Homcu kod Ljubljane, 5. III. 2000. Svečano misno slavlje predvodi ljubljanski nadbiskup i slovenski metropolit Franc Rode. S kora odjekuju glasovi solista i zbara zagrebačke Opere pod dirigentskim vodstvom maestra Vladimira Kranjčevića. Mozartova misa u čast stote obljetnice rođenja velikog tenora Josipa Gostiča, kojem je Homec bio zavičaj, a Zagreb i zagrebačka Opera drugi dom.

Promocija ploče, dvostrukog CD-a, polaganje vijenca na grob, svečani koncert... to je tek početak bogatog niza dogadanja u čast Josipa Gostiča, koje je započelo uoči njegova rođendana 3. ožujka, u Zagrebu, u Hrvatskom narodnom kazalištu u kojem je Gostič proveo tri desetljeća, premda je njegova karijera znala za sve velike pozornice tadašnjeg opernog svijeta. Te je večeri Gostič bio Zagrepčanin koji je pozvao k sebi svoje Slovence, a na svoj rođendan bio je Slovenac koji je Zagreb doveo u Homec, gradeći most među narodima, kao što je to ove godine toplo i sa srecem činio drugi veliki tenor Janez Lotrič, objedinjavajući dvije operne kuće: ljubljansku i zagrebačku.

Kulturno-umjetničko društvo iz Homeca združilo je na njegov rođendan dva najveća solistička kvarteta: slovenske i hrvatske opere: Antoniju Borošu, Ružu Pospis-Baldani, Vitomira Marofu i proslavljenog Tomislava Neralića, nekadašnjeg Gostičeva partnera na pozornicama. Janez Lotrič je predvodio ljubljanski kvartet uz Anu Pusar-Jerič, Mirjam Kalin i Marka Finka.

Gostič je imao tu sreću da je jezgra njegovih velikih interpretacija ostala zabilježena u hrvatskim

Jože Gostič i Hilda Zadek u *Lohengrinu*, Beč, 1952.

većina Gostičevih interpretacija još uviјek nenadmašna. Monografija o ovom velikom umjetniku 20. stoljeća uskoro izlazi iz tiska na hrvatskom i slovenskom, a rad je dvoju autorica, Marije Barbieri iz Zagreba i Marijane Mrak iz Ljubljane. Uoči promocije, zamolili smo Mariju Barbieri za razgovor.

Radeći monografiju, autor upoznaje sve strane neke ljestnosti, dobije cijelovitu sliku, pogotovo ako ju je osobno poznavao, kao što ste vi Josipa Gostiča. Nakon takvog sintetskog uvida, gospodo Barbieri, što biste rekli, po čemu je Josip Gostič bio velik?

— Po svemu! Imao je sve ono što je potrebno pjevaču: glas, muzikalnost kao i ono što je potrebno scenskom umjetniku: stas. Bio je izvrstan muzičar. Imao je izvrsnu glazbenu naobrazbu, osjećaj za interpretaciju, znao se poistovjetiti s likom, imao je krasnu frazu. Pjevački poslovnično stabilan, praktički nije otkazao nijednu predstavu. Njegova karijera nije poznavala padova. Otpjevao je toliko puno uloga, imao je strahovito puno nastupa, a ništa mu se nije dogodilo s glasom, dakle, znači da je imao i odličnu pjevačku tehniku. Bio je pouzdan partner, i to opet poslovnično pouzdan partner. Dirigenti su ga obožavali, a isto tako i partneri. Pomagao je mladima i bio

im je velika podrška. Bio je kao čovjek vrlo topla i srdaćna osoba.

Koji je njegov značaj za hrvatsku glazbenu scenu?

vo umijeće pjevanja koje je bilo vrhunsko, nego je on uviјek bio iskren. Osjećalo se da daje svoj maksimum. Zabilježeno je već prihvati se da »od trideset i dvije uloge na repertoaru Josip Gostič pjeva dvadeset. Od toga, deset je novih nastudirao, a deset prestudiраo sa slovenskog«. Dobro, on je pjevao glavne uloge po prirodi stvari, ali i unutar tih glavnih uloga — kad mu se ponudila neka uloga koja nije bila glavna, recimo Sokolović u *Zrinjskome* ili Ivec u *Dorica pleše* — nije ni slučajno dolazilo u obzir da ne bi pjevao. I nije dolazilo u obzir da bi neku predstavu, bez obzira bila ona jutarnja, poslijepodnevna ili večernja, a nekad ih je imao i dvije na dan, otjevao »ajde, onako, tek toliko«. Uviјek je pjevao s punim zauzimanjem. I to se osjećalo. I publika je osjećala da je vjeran poslu i da će neće nikad izdati, da će uviјek dati sebe. Usuđujem se reći da je bio najveći miljenik zagrebačke publice.

Što je u povodu proslave godišnjice rođenja učinjeno sa slovenske strane?

— Sa slovenske strane došla je prva inicijativa, premda posredno. Najprije smo mi, koji ga se još sjećamo, došli ljeti i na Božić 1998. godine u Homec. Bili su tu solisti i članovi zbara zagrebačke Opere, održana je svečana misa i stupili smo u kontakt s predstvincima kulturnog društva *Jože Gostič* iz Homeca. Kasnije je uz potporu općine Domžale inicijativu prihvatala zagrebačka Opera, jer je maestro Kranjčević, direktor Opere, jedan od onih za kojeg je Josip Gostič bio i ostao pojam. Zatim Hrvatski radio koji je sudjelovao pri izradi dvostrukog CD-a. Slovenska strana financira monografiju, a nedavno smo dobili potporu Ministarstva kulture Slovenije i Hrvatske. Svemu se priključila i Opera Slovenskega narodnega gledališča iz Ljubljane, tako da je to zbilja jedna, rekla bih, *fifty-fifty* proslava. Kao i monografija, uostalom, koja izlazi na dva jezika. Izravni prijenos svečanog koncerta iz Homeca također je poluhrvatski — poluslovenski, s time da Janez Lotrič sve to povezuje. On je član ljubljanske Opere, ali je isto tako vezan uz zagrebačku Operu.

Možete li komentirati neke od Gostičevih najpoznatijih uloga?

— U hrvatskoj su operi tri kulturna lika. To su, redom nastajanja: Porin, Zrinjski i Ero. Zrinjski je za baritonu, ostaju Porin i Ero. Porina je pjevao mladi Gostič, mlađi relativno, jer je Gostič došao u Zagreb 1937., a Porina je pjevao 1939. godine. Kritike koje prate njegove nastupe, a koje sam ispisivala radeći monografiju, samo u zagrebačkoj periodici iznose sto pedeset godina. Nije to bilo isključivo njegova

— Nemjerljiv i neponovljiv. Nemjerljiv je u tome što je imao sve, zadovoljavao je u umjetničkom smislu sve čemu je trebalo udovoljiti. Kad je slavio tridesetu obljetnicu umjetničkog rada rekao je: »Sva svjetska slava ne može mi nadoknaditi zadovoljstvo nastupa pred zagrebačkom publikom«. Njegovi uspjesi koji su ga odveli i u Bečku državnu operu 1951. godine gdje je postao njegov stalni član, nikada nisu bili na uštrbu Zagrebu. Uviјek su njegovi nastupi bili tako raspoređeni da je za premijere, za važnija gostovanja, uviјek bio na raspolaganju zagrebačkoj Operi.

Nemjerljiv je ne samo po svojoj kvaliteti kao umjetnika, nego i po onome što je značio za izvedbe djela hrvatskih skladatelja. Pjevao je četiri praizvedbe! Osim toga, bio je kulturni interpret, kulturnog lika, Era, i drugog kulturnog lika, Porina. Imao je odnos prema djelima hrvatskih skladatelja kakav bi trebao imati svaki reproduktivni umjetnik, ali to nije uviјek čest slučaj. Bilo je posve normalno da u praizvedbi koja traži herojskoga tenora pjeva Jože Gostič.

Je li Jože bio miljenik publike?

— Apsolutni miljenik. On je uspio stvoriti neraskidive niti s publikom, koje su trajale trideset godina. Nije to bilo isključivo njegova

za Porina kaže, primjerice, da romanu *Zorko moja* toliko već svi pjevaju da je već pomalo *abgadroscht*, ali da treba čuti kako ona zvuči kad je pjeva pravi veliki umjetnik.

Don Josè! Don Josè je uloga koju je on najviše pjevao. Pjevao ju je u Beču, naravno i u Zagrebu. U Zagrebu najčešće s Marijanom Radov, a u Beču i u Zagrebu često i s Ankom Jelačić. Ne znam što bih drugo rekla o toj ulozi osim da je neponovljiva, jer je to naprosto — Don Josè. Onakav kakovog ga se zamislja, od prvog do zadnjeg trenutka.

Otello — Jože Gostič?

— Danas imate pjevača koji pjevaju Otella, ali ne bih rekla da su Otello. Prva predispozicija za Otella jest da mora biti dramski tenor. To što jedan lirska tenor može čak i na ploči snimiti Otella, to ne uzimam kao nešto ozbiljno, recimo, Pavarottijev Otello. Gostič je bio Otello koji je sadržavao ono najbolje od Shakespearea, Boita i Verdija. On je imao herojski sjaj, kad je to trebal, imao je *mezzavoce* kad je to trebal, toplinu, nije bio Otello koji se »derao«. Gostič je bio vrlo pametan pjevač i držao se onoga »pjevaj ono što twoj dobi odgovara«. Dok je bio mlađ pjevao je lirska »fach«, a onda je pomalo ulazio u dramski repertoar i zato nije imao naglih skokova. On je Otella pjevao s pedeset godina.

Dva krunska Gostičeva lika u svijetu: najprije *Lohengrin!* Nova postava 1951. godine u Bečkoj državnoj operi, dirigent Clemens Krauss, režiser Rudolf Hartmann. Kritike su ga poistovjećivale s Leom Slezakom, a ljubitelji opere znaju da kad se kaže *Lohengrin*, onda je to Leo Slezak, kao kad kaže Norma, to je Maria Callas. Kad je pjevao *Lohengrina* u Barceloni, izvjesili su plakat: *Zivio Josip Gostič!* Znao je u *Lohengrinu* datu točnu mjeru ljudskog i božanskog.

Drugo je sudjelovanje u prizvadbi posljednje opere Richarda Straussa *Ljubav Danae* na Salzburškim svečanim igrama, 14. kolovoza 1952. godine, koje ga je uvrstilo u sve priručnike scenske glazbe. Tada je za monolog Midasa dobio aplauz na otvorenoj sceni.

Postoji li danas pjevač s kojim bi ga se dalo osporediti?

— Pričao mi je gospodin Neralić da je Karl Böhm koji je dobro poznavao pjevače jednom za Gostiča rekao *So was gibt es heute nicht*, takvog pjevača danas nema. □

Bogatstvo klavirskog zvuka

Zrinka Matić

Uz koncert Dubravke Tomšić u Zagrebu, 7. ožujka 2000.

Renomirana slovenska pijanistica i ovog je puta mnogo gorjivo slušatelje oduševila iznimno dobrim koncertom. Zahtjevan program, koji iziskuje najveće napore od izvođača, umjetnica je uspjela ne samo svladati, već sa svom zrelošću i studioznošću predočiti slušatelju, u svoj zvukovnoj i misaonoj kompleksnosti kompoziciju.

Prvenstveno se to odnosi na Preludij i fugu u d-duru za orgulje Johanna Sebastiana Bacha, u poznatoj preradbi za klavir Ferruc-

Profinjeni, blago dekadentni neoklasicistički svijet Sergeja Prokofjeva sasvim je drugačiji izazov. U Četvrtoj sonati u c-molu bitno je dostignuće buditi i kod slušatelja svijest o neobičnom spoju iskrivljenih pravila i iskrene glazbene misli. Propovijed Svetoga Franje Asiškoga pticama S. 175, iz Dviju legendi o svetome Franji, kompozicija je u kojoj se očituje sva ljepota i majstorstvo tonskog slikanja. Mir, meditacija, ljepota prirode elementi su iz kojih se gradi zvuk, a preko kojeg se ponovno vraćamo u njihovu izvornu dimenziju. Prvi Mefistov valcer, također Franza Liszta mjesto je borbe klavirista s iznimno bogatim zvukovnim svijetom kompozitora, u kojem treba opstati kroz 760 taktova jednostavne kompozicije. Izdržljivost, kao i osjetljivost za mnoge i neobične transformacije unutar ove zvukovne priče, presudna je u sonati koju je pijanistica cijelovito uspjela dočarati.

Uspješnosti koncerta zasigurno je u jednakoj mjeri pridonio izbor programa koliko i interpretacija Dubravke Tomšić. Ljepota klavirskog zvuka našla je svoje oživovljivanje u tonskim slikanjima i virtuoznom korištenju instrumenta potrebnom za glazbu Franza Liszta. Busoni je u klaviru uspio pronaći bogatstvo gotovo orguljskog zvuka Bachove glazbe, a u Prokofjevijevoj kompoziciji klasični se klavirski slog namjerno mijenja kako bi se otvorili potpuno novi načini pristupa instrumentu.

Nemoguće je zaobići tematsku zaokruženos koncerta. Osebujnost skladbi leži i u njihovu izvenglasbenom značenju. Opterećenost faustovskom problematikom temelj je nastanka mnogih Lisztovih djela. Iz nje i u Sonati u b-molu izvire drama koju nije teško osjetiti. U golemim dimenzijama koje su autoru bile potrebne da izrazi svoju kreativnost ne prepoznajemo samo Goetheovu

prenesenu osnovu: muka, tjeskoba, potraga za izlazom iz labirinta zvuka, izmijene mračnih, gustih zavjesa tonova s prozračnim arabeskama stvaraju živi doživljaj autorove osobe. Drugačija izražajnost baroknog kompozitora ne zaustavlja se na čitkoj i prepoznatljivoj tematičnosti. Ali i kod Bacha je moguće osjetiti dramu u zapletenoj, kompleksnoj kombinaciji savršene polifonije i slobodne glazbene fantazije, a koja izvire iz osjećajnog svijeta kompozitora. Kroz pročišćen i distanciran način kojim se igrat koristeći različite stilove iz svake note, ponekad nesvesno, a ponekad namjerno i naglašeno, izbjiga narav i drama Prokofjeva. U Propovijedi Svetog Franje pticama nemiri se utišavaju u Lisztovu religioznom utočištu, ali se ipak neizbjegljivo bude i nastavljaju u mračku i kolebanju Mefistova valcera, zlokobnog finala ovog odličnog koncerta. □

CEDETEKA

Jazz za svačije uho

Pat Metheny, *Trio 99-00, Metheny Group Productions, Warner Bros., 2000, distributer Continental Megastore*

Tanja Kovačević

Više od dvadeset godina, izdajući album za albumom, eksperimentirajući pri tome s mnogim stilovima i nerijetko suprotstavljajući međusobno oprečne materijale, Pat Metheny se na svom najnovijem CD-u vraća *trio-sessionima* koji su postali sinonimom za najsjetljive trenutke u njegovoj karijeri. U većem ansamblu, poput onoga s kojim je godinama suradivao (Pat Metheny Group), gitarist je preuzeo vodeću ulogu koju inače ima pjevač. U triju pruža mu se mogućnost da iz te uloge naprsto sklizne u prateću dionicu, postane članom ritamske sekcijske ili jednostavno postane dijelom boje, često prolazeći

kroz sve slojeve u vrlo kratkom vremenskom razmaku. U društvu dvojice »teškaša« njujorške jazz-scene, basista Larryja Grenadiera i bubnjara Billia Stewarta, Metheny je pripremio osam originalnih skladbi i tri obrade. Njegova neusiljena, lirska improvizacijska strana, nerijetko obuzdana u većem ansamblu, na ovom CD-u dolazi do punoga izražaja, posebice u skladbama *The Sun in Montreal* i *We had a Sister*. Interakcija i kompaktnost, i inače karakteristična za ovaj ansambl, najbolje dolazi do izražaja u skladbi *Soul Cowboy*. Usporena verzija Coltraneove skladbe *Giant steps* pruža Methenyju mogućnost da se više udubi u ono što je implicirano u pojedinoj akordskoj promjeni. Posljednja skladba na albumu, *Travels*, stara je Methenyjeva skladba u novom rahu i neka vrsta *bommagea* njegovoj dugogodišnjoj uspješnoj koautorskoj suradnji s klavijaturistom Lyleom Maysom. Poniranje u korijene, kombinirano s bezvremenskom transparentnošću, ipak se može smatrati dobrim opravdanjem za već pomalo *ofucanu* brojku u naslovu *99-00*. □

2 X 7"

Air, *Playground Love*, Record Makers; Sigur Ros *Svefn-g-Englar*, Fat Cat

Kornelije Hećimović

Bez konzultacije s urednicima odlučio sam ovo malo teksta, umjesto albumu, posvetiti *singleovima*. Jer *single*-ploča je ipak, uz nogometnu loptu, moj omiljeni predmet. Koliko god ova dva naslova u svojoj savršenosti bili slični, među njima postoji esencijalna razlika. *Air* naime možda i možete pronaći u nekim vrlo dobro opskrbljenim domaćim trgovinama, no ako nemate rodbinu na Islandu, *Sigur Ros* morate potražiti na *Netu*. Ukoliko pak imate kreditnu karticu, ionako vam je svejedno.

Novi *single* francuske senzacije *Air* pojavio se iz pritaje i zatekao me nespremnog. Iako su u svojoj karijeri objavili nekoliko uistinu izvrsnih *singlova*, *Playground Love* ih je sve nadmašio. Pjesma je to koju treba koristiti kao dokazni materijal u nekom potencijalnom sudskom postupku protiv forsiranja izmišljanja novih glazbenih smjerova. Jer, sve dobro već je odsvirano. Čarolija je u reciklaži. Jednostavnost '60-ih, pretjerivanje '70-ih, podilaženje publici '80-ih i bahatost '90-ih u 2000. godini radaju genijalnu *Playground love*. Problematiziram samo činjenicu da se toga nitko ranije nije dosjetio.

Air me dakle iznenadio, ali to se moglo i očekivati (koliko god kontradiktorno zvuči). Za razliku od toga na *Sigur Ros* sam naišao posve slučajno, lutajući *Internetom*. Ukoliko sam ranije nespretno pokušavao reći da su *Air* najbenigniji od svih značajnih svjetskih grupa, onda su *Sigur Ros* potencijalno najbolja grupa koju nikada niste čuli. *Single* te nepoznate, začudne i egzotične četvorke iz Reykjavíka »Svefn-g-Englar« zvuči kao pjesma koju pamtite iz davnih dana djetinjstva. *Sigur Ros* su najavili svoj britanski/europski début za lipanj ove godine kada im se treba pojavititi album *Agé tis Byrjun*. To niti ne pokušavajte izgovoriti. Uostalom poznate li nekoga tko zna islandski (*poznajemo, op. ur.*)? U međuvremenu ako ne vjerujete (a ta mi nevjera poput glijotine visi nad glavom), učinite što i ja: www.sigur-ros.com. Ista me oštirača naravno vraća na početak jer: i glijotina i *Air* francuske su izmišljotine. □

Mirko Dražen Grmek (1924-2000)

Povijest naših bolesti

Nema demokracije bez sposobnosti vlastitoga kritičkog rasuđivanja i osjećaja odgovornosti

Boris Beck

»Mirko Grmek — ne odstupajući nikada od svoje znanstvene beskompromisnosti — ima budno oko za sve što se kod čovjeka ne može svesti u okvir», napisao je Radovan Ivšić o čovjeku koji se ni sam ne može svesti u okvir. A takva su mu i razmišljanja u knjizi *Povijest side* (Pariz, 1989, Zagreb, 1991) u kojoj je upozorio na značajnu koincidenciju — 1977. službeno su iskorijenjene velike boginje, jedan od najstrašnijih ubojica. To što je iduće godine započeo pohod AIDS-a nije slučajno: »Napredak medicine pridonio je tome kako slamanjem ranije patocenoze, tj. bolesti koje su sprečavale bolest side, tako i olakšavanjem prijenosa retrovirusa, napose stvaranjem novih mogućnosti direktnog doticaja s krvlju.«

Grmekovo je kapitalno djelo *Bolesti u osvit zapadne civilizacije* (Pariz, Zagreb, 1983) medicinski odraz Susan Sontag: svako povijesno razdoblje priveličira jednu bolest koja odgovara njegovoj posebnoj senzibilnosti. Metode koje je Grmek koristio pri pisanju *Bolesti u osvit zapadne civilizacije* primjenio je na jednu modernu bolest, AIDS, jer prošlost i sadašnjost rasvjetljuju se međusobno. »Konačno smo je sada dobili, tu bolest metaforu koja, po svojoj povezanosti sa seksualnošću, krv, drogom i informatikom i po rafiniranosti evolucije i parazitarne strategije, u punoj mjeri zrcali našu epohu.«

Svrha čovjekova života

»Svrha je čovjekova života zaboraviti da nema svrhe« moto je Grmekovih *Pjesama nemoći*, ali nije po njemu postupao. Pjesničar znanosti i autor tridesetak knjiga, Mirko Dražen Grmek, rodio se u Krapini 9. siječnja 1924., maturirao je u Zagrebu, a u Torinu i Lucci bio je pitomač talijanske Vojne inženjerske akademije. Kao časnik talijanskog i francuskog pokreta otpora pisao je pjesme u kojima je Radovan Ivšić video »protuotrov za strahotu stvarnosti i svijeta koji će iz nje nastati« (*Mistika riječi*, Ceres, 2000). Jedna od žrtava u toj strahoti bio je Bog djetinjstva: *O vječni Bože mojih djetinjib dana / kome da se molim / kad ni Tebe više nema?* (*Molitva Onom koga nema*). Medicinu je diplomirao u Zagrebu 1951. godine te stekao i dva doktorata: 1958. u Zagrebu iz područja povijesti medicine, a 1971. godine u Parizu iz filozofije.

Pri JAZU je od 1952. do 1960. godine vodio istraživanja povijesti medicine koja su prerasla u Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti što ga je vodio do 1963. godine. U istom je razdoblju predavao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu Uvod u medicinu. Od 1963. do 1973. g. radio je u Nacionalnom centru za znanstvena istraživanja u Parizu (*Centre National de la Recherche Scientifique*), a od 1973. g. držao je na Sorboni nastavu povijesti bioloških znanosti i medicine na Praktičnoj školi visokih studija (*Ecole Pratique des Hautes Etudes*). Kao gost profesor predavao je na sveučilištima u Berkeleyju, Los An-

gelesu, Cambridgeu (Mass), Ženevi, Lausanni i Rimu. Uredivao je u Zagrebu *Liječnički vjesnik* (1954-1958) i Medicinsku enciklopediju (1967-

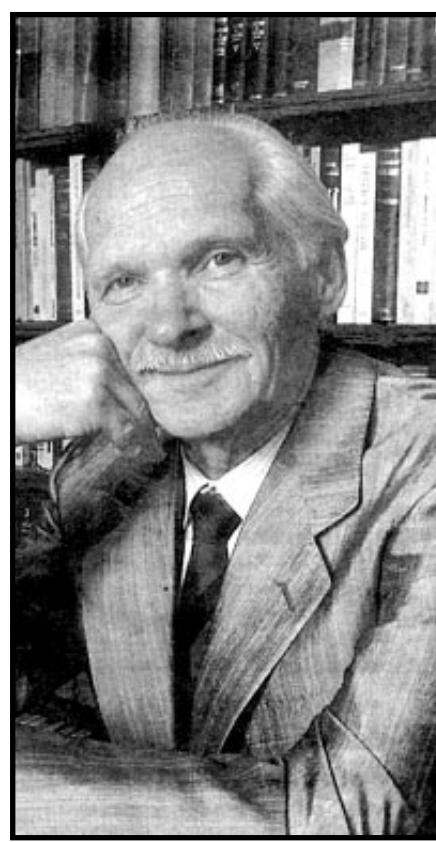
objavio *Le nettoyage ethnique — une idéologie Serbe*, knjigu koja dokumentima pokriva dva veka srpskih etničkih čišćenja, od Garašaninovih *Načertanija* i Čubrilovićevih načrta za protjerivanje Albanaca, do Memoranduma SANU. Pascal Bruckner nazvao je *Etničko čišćenje* »kapitalnim djelom za razumijevanje situacije na Balkanu«, a povjesničar François Fejtó ocijenio je da »knjiga pobija tezu srpske propagande da je ustaški pronacistički režim izmislio praksu etničkoga čišćenja, a ona je starija i potječe sa srpske strane«.

To potonje nije bio cilj knjige, nego »da se upozorava na govore koji promiču mržnju«. A njih je Grmek upoznao još kao dvadesetdvogodišnjak kada je u Zagrebu poželio izdati svoju knjigu pjesama kojoj je u predgovoru napisao: »Mnogi će možda prigovoriti što ja ne obradujem socijalne teme, danas svima tako intimno aktualne. Krivnja nije moja, to je krivnja — slikovito rekavši — moje muze. Harfa je pjesnikova čudan instrument: nekoju žicu uzbiba i najlakši čuh, a druge ne mogu ni najjače bure.« Izdavači su je, dakako, proglašili *nesvremenom*, a Ministarstvo trgovine i opskrbe Narodne vlade Hrvatske uskratilo je dozvolu za tiskanje u vlastitoj nakladi pod univerzalnim komunističkim izgovorom: »uslijed minimalnih zaliha papira.« S. F. — S. N! Knjiga je tiskana tek ove godine, pošto je Grmek, spremajući se na smrt, pronašao njezin požutjeli rukopis.

Onaj kojeg nema

Grmeku je srce gorjelo za Hrvatsku, ali u glavi mu se nije dimilo. Smatrao je da je predsjednički sustav *nesretan* jer vodi u »začaran krug koncentracije vlasti«, da »se ratna situacija korišti kao alibi za neke nedemokratske postupke« te da su »učinjene znatne greške s obzirom na slobodu i nezavisnost medija.« »Gij bi nove hrvatske države morao biti da je svi njezini građani, bez obzira na narodnosno podrijetlo, smatraju svojom i da su je spremni u svakom pogledu braniti i zastupati njezine interese. To je moguće jedino ako je ta država spremna osiguravati i braniti njezine interese«, izjavio je 1993. u razgovoru s Mirkom Galijćem za *Nedjelju Dalmaciju*. Grmek je ta država pripustila tek u dopisno članstvo HAZU-a — Hrvatskom međunarodnom inicijativom nije bila oduševljena, a odbila ju je pod izgovorom da se »hrvatska politika mora voditi samo u Hrvatskoj«. Kako se vodila govore najbolje Grmekove riječi: »Smatram da su teškoće i opasnosti u tome da je došlo do relativizacije svih intelektualnih vrijednosti, obezvrednjanja idealja i vraćanja na arhaične oblike mišljenja, što se odražava kako u naivnoj zanesenosti simbolima, tako i u grubim oblicima borbe za vlast.«

Spoznavši da boluje od neizljječive bolesti, Grmek je odredio datum svoje smrti, oprostio se od prijatelja i suradnika, isključio umjetna pluća i stao pred Onog kojeg nema. *Smrt moja nek bude moj bir!* napisao je mladi pjesnik, a stari se znanstvenik u zadnjoj knjizi usprotivio tvrdoglavoj terapiji, ono koja produljuje život pacijentu bez obzira na kvalitetu preostalog života, muke koje trpi i, napokon, njegovu volju. Zahvaljujući Grmeku znamo da ćemo AIDS prije ili poslije sigurno svladati, ali i da ćemo time otvoriti put novoj, još nepoznatoj bolesti, metafori budućeg društva. Možda je za nju lijek odgoj. »Nema demokracije bez sposobnosti vlastitoga kritičkog rasuđivanja i osjećaja odgovornosti. Potrebno je, dakle, što hitnije naći načina da se raznim vrstama odgoja što većem broju hrvatskih građana učijepi kako moralna odgovornost, tako i spoznaja o važnosti istine kao vrhunskog kriterija filozofije i znanosti, ali i životne prakse.« □

Jesen patrijarha(ta)

Uz premijeru *Fausta* u režiji Ivice Kunčevića

Nataša Govedić

Ovaj tekst polazi od pretpostavke da je *Monsieur Diabol*e u vijeć određen drugorazdanošću — ne toliko genijalnim zlim namjerama, koliko priglupim zlim namjerama. Šlamperjem, lijenosću, indolencijom. Kako veli Márquez: kralj je možda i umro, ali u zemljii je takav *nered* da u neprovjetrenim dvorima bivšeg moćnika neometano i dalje vladaju patrijarhovi dvojnići. Korupcija se nastavlja (podsećamo: za Ivića Pašalića glasala je većina novog Sabora). Ako ste upoznati s kršćanskim mitologijom, konstitutivnom po zapadnu kulturu, onda znate da je zmija ili zlo oduvijek bila i ostala sastavni dio rajskega vrta (iz kojeg su kasnije prognani samo Adam i Eva, ali ne i njihov kušač), a ako k tome pamtite i biblijsku priču o Jobu, onda znate da je Sotona prikazan kao »niže božanstvo«, ali svakako kao dio nebeskog panteona, koje s Dobrim Vladarom kontinuirano biva u vrlo prisnim, katkad doduše i rivalskim, no unatoč svemu sustvaralačkim odnosima. HNK-ovo »gospodarstvo Tame« neobično je nalik »crnoj rupi« zloupotrijebljene moći iz Márquezova romana: sedeći po novcu koji mu se daruje iz državnog proračuna ili s osobnog računa Cire Blaževića, HNK postoji kako bi stvarao *privid* umjetničkog žarišta; *privid* slobode; *privid* repertoara. Odnedavna u HNK-u nastupaju i likovi tradicionalno najvećih iluzionista; trojica Mefista iz Kunčevićeve režije Fausta.

Vrijeme

Kao i svi ostali paklovi himenosti, HNK ne priznaje linearno vrijeme ni nekakve tamno kaledare ili satove; njegovo vrijeme naprosto stoji ili teče u pravilnim krugovima. Koje god da doba sugeriraju uprizorenim komadi, HNK ih automatski prebacuje u devetnaesto stoljeće. Evo, recimo, Goetheov *Faust* u Kunčevićevoj režiji: izvode ga »rojevi« recitatorskih statista na lik ranim produkcijama Henryja Irvinga, Slavko Juraga u naslovnoj ulozi kratko hoda u krug, ostatak predstave provodi stojeći u mjestu. Sva putovanja Kronosovim putanjama iz Goetheove drame (u originalu je posebno zanimljiv skok po grčku ljepoticu Helenu iz doba Trojanskog rata) u Kunčevićevu su predstavi ili eliminirana ili svedena na razliku između sijedog, pročelavog i pogrljenog Fausta naspram pomladnog, tamnokosog i uspravnog Fausta. Dakle ukinuta je dostupnost »vremenima svijeta«, taj toliko primamljiv transgresivni Goetheov san. Faust, nekoč zamislen kao metafora žudnje za znanjem, na HNK-ovo se pozornici ni po čemu ne razlikuje od *bilo kojeg klimakteričara*, koji pomlađivanje prijevljuje jedino iz žudnje za kakvom mlađom ljepoticom (v. *Viagra*). Margaretu u izvedbi Mire Zečević također izlazi iz vremena naših prabaka:

razgrće rukom prani veš, svake nedjelje posjećuje ispojedniku, zna da je ženska uloga zacrtana »uređenošću« doma i reputacije.

strukcije nalik Eiffelovu tornju — u stalnoj vrtnji, ispravljanju i rušenju — valjda bi nas trebala podsjetiti da svaki pakao funkcio-

dostojanstvenim korakom uputio s Margaretom u Raj — ironično se preoblačeći iz crnih kostima u bijeličaste anđelčice s pripadajućim plastičnim aureolama. Kako smo već rekli početkom teksta: Sotona je poznatiji kao *sluga*, a ne *neprijatelj* režima. Sluge su ti koji neometano uniformu »pakla« zamjenjuju za »rajske« nošnje (i obrnuto).

Za *njib* kazne ne postoje. Jer ovi Mefisti ne shvaćaju ozbiljno ni dobro ni zlo; objašnjenje, pak, koje daju gledateljima glasi kako je sve što nam se uopće i može dogoditi *karnevalska farsa*. Semiotičari bi žurno dometnuli: ne samo da je cijeli svijet pozornica, kazalištem je, štoviše, kod Kunčevića određen i prostor onostranosti. Ali kakvim kazalištem? Haenkaovskim; himbenim. Kako reče redatelj u razgovoru za *Vjesnik* (25. 2. 2000): *Demonsko je teatar sam po sebi. Tri Mefistofelisa u programu imaju dodatke svojim imenima. Jedan je pjesnik, drugi ravnatelj, treći lakrdijaš. Sve to skupa kada se zbroji biva kazalište. Demonsko u našoj predstavi ima lice kazališta.* I to ne bilo kojeg kazališta. Upravo onog kazališta u kojem se predstava igra.

Requiem

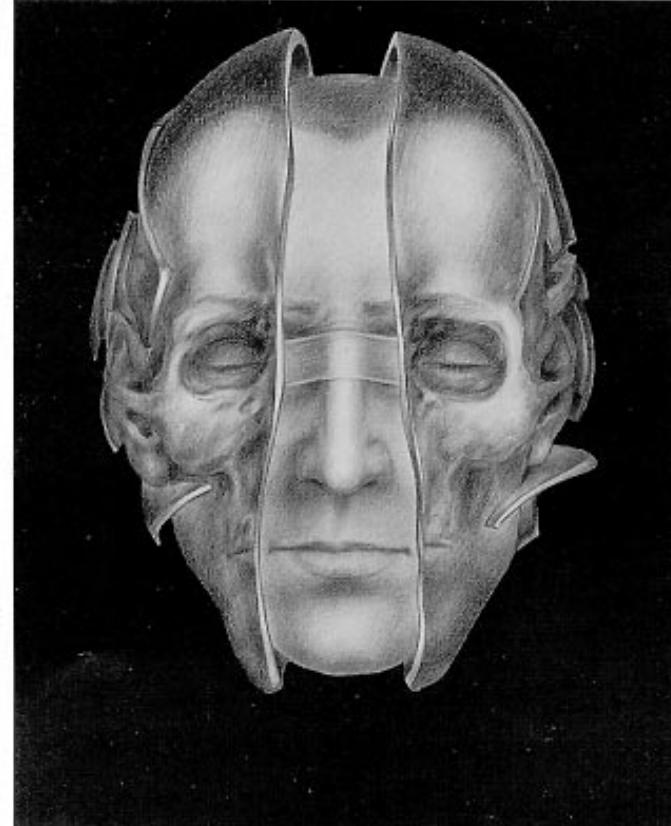
Kome Kunčević i dramaturg Dževad Karahasan prireduju karmine? Faustu zasigurno ne.

nira kao *bijerarhija*; rajevi su, nato, protiv, egalitarističke zone.

Marionete

U HNK-ovoj je hijerarhiji glumcima na žalost dosudeno

JOHANN WOLFGANG GOETHE

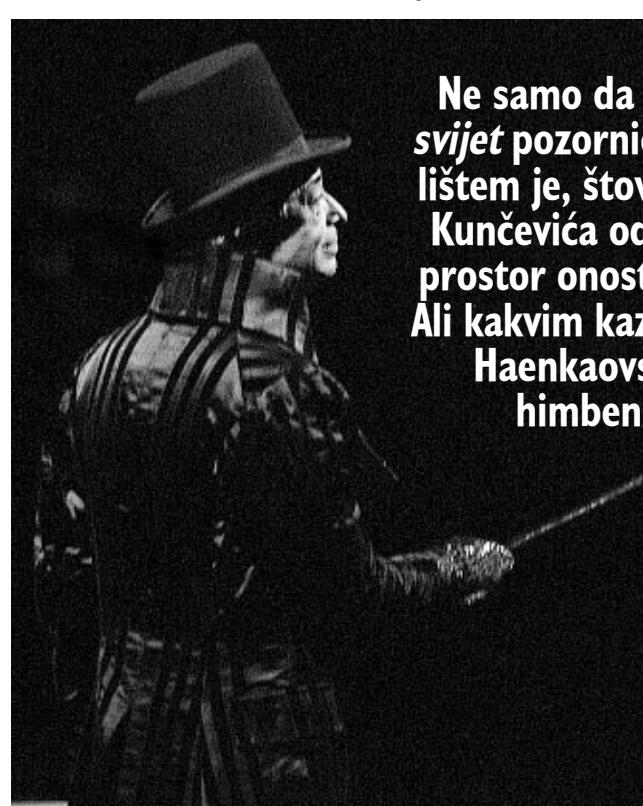
F A U S T

bilo kojeg kazališta. Upravo onog kazališta u kojem se predstava igra.

Marionete

U HNK-ovoj je hijerarhiji glumcima na žalost dosudeno

Ne samo da je cijeli svijet pozornica, kazalištem je, štoviše, kod Kunčevića određen i prostor onostranosti. Ali kakvim kazalištem? Haenkaovskim; himbenim

Umjesto fantastične drame i/ili drame fantastike, hrvatski redatelj Goethea čita kao melodramu plus moralitet, dakle kao priču o zločestom ljubavniku Faustu koga pred svečinjim sudom glatko spašava dobra ljubavnica Margaret. Faust je sporedan lik HNK-ove drame; bitnija su trojica Mefista (Mefisto Pjesnik, Mefisto Lakrdijaš i Mefisto Ravnatelj), koji pokreću sve narativne konce komada, a predstavu završavaju — nakon ispraćaja Fausta koji se

dno. Premda ih u *Faustu* sudjeluje četrdesetak, »otaljavanje« (pasivan boravak na sceni) obilježava njih trideset šest. Iznimke su Slavko Juraga u ulozi Fausta i Mirta Zečević kao Margaret, koji se doista trude, ali ukočena gestika, recitativnost tona i statičnost maske lica ponovno previše podsjećaju na stoljeće iz koga je nastao umaknuti još i modernist Stjepan Miletić. Juraga posjeduje fenomenalan glas,

jedan od onih toplih i tamnih, sugestivnih bas-baritona (poznavace britanske glume podsjetit će na proročku snagu vokala Richarda Burtona), ali njegovo tijelo kao da je Veliki Lutkar naprsto zaboravio pokretati. Mirta Zečević mogla bi pak svojim zapovjednim, reskim i odsječnim glasom ruralnog akcentiranja pjevati s bilo kojim folklornim ansamblom (naročito dijelove zapomaganja i jauka), ali sofistickana uloga Margarete zahtjeva zamišljenost, melankoličnost, pa i znatno suvremeniju doradenost fizičke geste. Trud priznajmo i Ivani Boban u ulozi entuzijastično pokretljive Jabuke (premda niti ne bi škodilo pokoje prevratanje preko glave ili kakva druga akrobacija osim »česanja« o glumačke kolege). Prvakom HNK-ova ansambla predstavio se Žarko Potočnjak: siguran u svoju izrugivalačku neuhvatljivost; okretan i sabran; lascivan i plešan; sposoban skočiti suigraćima u naručje; spreman na ton sarkastično podešene dječje prestrašnosti, kao i na ton ledene naredbe. Neprestano »dvostruk« u smislovima; ironično nasmiješen i ozbiljan; miran i gotov na akciju; servilan i krajnje neukrotiv. Pored Potočnjaka druga su dvojica Mefista, Zvonimir Zorić i Kruso Šarić, izgledali kao umorni i bezidejni glumački amateri. Najjjadnije je u HNK doživjeti tobožnje »ludilo« scena Valpurgine noći, u kojima se niz ljudi izgubljeno i tromo smuca pozornicom (uz zanimljivo škriputave i »lajave« zvukove kompozitora Luke Kunčevića), premda i glazba i predložak sugeriraju da bi na tom mjestu trebalo doći do provale tzv. »dionizijskog«. Ali Dioniz je preživahna persona za boravak u zemlji sjena zagrebačkog HNK.

Hrvatski Faust

Trebate li pohoditi HNK-ova *Fausta*? Ili vam je već dosta drugorazrednosti? Ili čekate nekog

Oleg Moskalov

Ivica Buljan, direktor Drame HNK Split

Stravična povijest provincije

Moja ideja nije nacionalno, već javno kazalište koje radi u svom vremenu, sada i ovde

Agata Juniku

Neposredni povod ovome razgovoru premijera je predstave *Povratak u pustinju* u splitskom HNK-u početkom ovog mjeseca. Premijera predstave *U samoći pamučnih polja* koja se, u režiji Mislava Brečića, priprema u Dramskom kazalištu Gavella, razlog je više za opširniji osvrt na lik i opus francuskog dramatičara Bernarda Marica Koltësa čiji su se tekstovi kod nas prevodili upravo na inicijativu Ivice Buljana. Osim spomenutih dviju, do sada su u našim kazalištima zaživjele još dvije Koltësove drame — *Roberto Zucco i Zapadno pristanište*. Koltësov prvi tekstovi, koje je napisao dok je studirao režiju u Strasbourg, bile su uglavnom parafraze ili adaptacije ruskih romana. Iz te faze najpoznatiji su tekstovi *Nasfjede* (objavljen posthumno) i *Salinger* koji je neka vrsta komplikacije Salingerovih pričevi. U tom razdoblju nastao je monolog *Noć tik pred šumama*. Potom slijede poznati dramski tekstovi *Borba crnaca i pasa*, *Zapadno pristanište*, *U samoći pamučnih polja*, *Povratak u pustinju* i, napisani u posljednjoj godini života, *Roberto Zucco*.

»Ono što je Koltësa izdvojilo od ostalih pisaca jest činjenica da je već za života postao na neki način klasik. Uglavnom je sve prizvedbe njegovih tekstova napravio Patrice Chéreau, osim što je *Roberta Zucca* prvi režirao Peter Stein. Kada je riječ o prepoznavanju nekog suvremenog autora od strane velikih redatelja, događalo se ponekad da netko nešto nanjuši u provinciji, ali ovo je odmah bilo evropskih razmjera. Mislim da se velik pisac prepoznaće po osobnom stilu, po tome što govoriti o trenutku u kojem živi, ali ne govoriti jezikom suvremenika, svojih dramskih lica ili određene društvene skupine. U svim ustima koja ga moraju govoriti prepoznavamo uvijek i samo Koltësa. Pitanje je, naime, što se novo uopće moglo dogoditi u evropskoj dramaturgiji, ako uzmemmo da je posljednja velika revolucija bio Brecht, a da je ona kulminirala Beckettovim revolucionarnim pismom.«

Koltësa, dakle, upravo jezik čini inovatorom?

— Koltës kreira gestu koja se u tom trenutku mogla očitavati kao postmodernistička, ali je zapravo duboko klasična. Njegova je subverzivna gesta u tome što je klasicidao novo mjesto i novo značenje. U svim njegovim tekstovima može se očitati utjecaj lektire, pogotovo francuskog 18. stoljeća, ruskih realista i Faulknera. Osim jezuitske retorike, koju čitamo naročito u *Samoći*, kod njega se uvijek prepoznaće Mariveaux. U posljednjoj fazi, dakle u *Povratku* i u *Zuccu*, čitamo Shakespearea. Pitanje je zapravo što je u tom pismu, koje je toliko nabijeno značenjem i metaforama, toliko novo i subverzivno? Vjerljatno raspored, odnosni znakova, način prekida s uzročno-posljedičnom dramaturgijom. Njegova dramaturgija je radikalna, ali u njoj još uvijek čitamo tragove velike literature. U Koltësovom kazalištu, slično životu, sve pojave i osobe doživljavamo iz svog kuta — vrlo fragmen-

tarno. Stvarnu osobu nikad ne doživljavamo u njezinu totalitetu. Tako su i dramska lica konstruirana u iznenadujućim različitostima. Njegovo čitavo djelo, pa tako i

li govorio *svoju* misao prema Koltësu ili bi prenio izvornu Koltësov misao. Koltësove dugačke rečenice nikad nisu nelogične, već imaju ono što on naziva *izbočnjima, pukotinama, rupama*. Taj jezik je na svakom ugлу zaskočen nekom subverzijom. Zato se, i u originalu i u hrvatskim prijevodima, dobiva dojam jednog neizbrušenog dijamanta. Ali nas on *napada* baš takvom ljepotom, a ne u savršenstvu. Prevoditelji Koltësa se uvijek nadaju u velikim neprilikama — ne znaju da li bi lektorski uglačali tekst, tj. *vratili* ga u hrvatski jezik ili bi poštivali lekturu francuskog,

no ostavilo velikog traga. Ovdje imamo posla s jednom neobičnom fakturom koja počinje na gotovo konvencionalan način salonske drame što se na trenutke preljeva u komediju, da bi nakon toga prešla u tragediju, pa se opet vratila u vodvijl. Koltës zapravo nikada ne dopušta da prevlada jedan žanr. Zanimljivo je da je pritom uzeo fakturnu vlastita djetinjstva. Unutra prepoznamo — i to je naglašavao u intervjuima — Metz početkom šezdesetih, provinciju opuštenu alžirskim ratom koji je stavio Francusku pred moralne dvojbe. Njegova obitelj je živjela u jednom

putanja odražava onu našu vječitu želju: živjeti, otici drugamu. Jer mislimo da se na mjestu gdje jesmo ne događa ništa, da je strašno. A naravno, svako je mjesto na svijetu u odnosu na nešto drugo provinciju. A što kad se dode u New York? Opet čemo završiti u nekoj četvrti, opet će nam se učiniti da je New York negdje u provinciji, a dalje nema. Koltës koji je u jednom kratkom trenutku *svi živio*, nakon fascinacije New Yorkom, prvi put odlazi u Afriku i tek tamo pronalaže *ono izvorno*, tj. barem djelomično ispunjenje žudnje koju nijedan grad nije mogao popuniti.

Kako to da si odlučio Koltësa upravo ovim tekstom uvesti u Split?

— Iako postoje atraktivniji tekstovi koji bi sigurno bili primamljiviji publici, a možda i glumcima, činilo mi se da je ovaj ansambl trebalo suočiti s nečim najtežim, tj. da je uvijek najbolje odabrati najteži zadatak, pa se lomiti na njemu. Bitan je i trenutak u kojem smo izabrali ovaj tekst. To je kraj tudmanizma i simbolički trenutak prekida sa svim onim sa čim smo u deset godina živjeli, zapravo prekid s konzervativno konstruiranim svijetom. Koltësov tekst je subverzivan u tom smislu što pokazuje, ili ga on sam konstruira, heterogeni svijet jedne potpuno raspadnute obitelji. Ali raspadnute u smislu da postoji ljubavni odnos između brata i sestre, da postoje nekakve vrste seksualnih privlačenja između bratića i uopće svih između svih. Rodno mjesto takvih odnosa upravo je provincija, mala sredina koja je jednostavno zbog upućenosti jednih na druge puno više incestuзна od velikog mjesta koje osigurava anonimnost. A provincija se voli urušavati sama u sebe. Koltës na jednom mjestu za nju kaže nešto bi fantastično moglo odgovarati hrvatskoj stvarnosti — *ta tiba, ali ponosna francuska provincija koja uživa u vlastitoj podsvjetlosti!* A povijest provincije je stravična. Ona je uvijek osakaćena ratovima, unakažena, ali i gorda. Zapravo ona predstavlja zemlju. Učinilo mi se bitnim u ovom trenutku suočiti se s takvom istinom, suočiti se zapravo i s tim splitskim sindromom, s tim paradoksom grada koji govoriti *Ča je puta Londra kontra Splitu gradu*, a istovremeno će bilo kojem mladom čovjeku prva ideja biti *Hoču otici u Zagreb*. Kao što Mathieu u tekstu kaže *Želim ići u Pariz*. Bez obzira na svu druskost izjave *Split je najljepši, najveći, najpametniji*, na kraju devešetih u devet posto mladih kaže *U Zagrebu biv imao više šanse, a ovdje propadam*. Za starije bi pak taj tekst na nekoj metaforičkoj razini morao biti bolan jer pokazuje i ono što znači ostati i preživjeti u provinciji. Jer, metaforički, ali i stvarno, provincija je grob svakoj ambiciji. Ovaj tekst propituje što znači suočiti se u jednom trenutku s time da smo doista do kraja života ostali tu, i da nema dalje, i da se moramo realizirati tu.

Pasolinijevska svježina

U predstavi si uz haenkaovske pravake angažirao jednog naturskička i članove benda The Beat Fleet. Koja je bila ideja te interpolacije?

— Oni su ona svježina koja je pasolinijevska. Kad sam bio mali i kad nisam još dovoljno razumio, Pasolinijevi filmovi su me fascinirali nekom drukčijom vrstom glume. Kasnije sam otkrio da su njegovi glumci uglavnom bili naturskiči. On im je u stvari stavljao filozofske rečenice ili nešto što oni prema prirodi stvari nisu razumjeli, ali su bili savršeni tumaci. Tako mi se i ovdje činilo da ovakav tekst savršeno izgovaraju nevinu stvaru. A s druge strane, bio je to i sociološki *bommage* gradu. Ideja je naime bila pokazati da je mladima koji su ostali u Splitu, sviraju u bendovima, rade kao likovnjaci itd. prirodno mjesto u ovom kazalištu. I da moja i ideja Mani Gotovac o ovom kazalištu nije nacionalno kazalište u onom smislu kako se to do sada podrazumijevalo, već je to javno kazalište, ideja koja u Hrvatskoj nikad nije zaživjela. Javno kazalište

9/2008 I. Buljan 2 ph. M. M.

9/2008

I. Buljan 2

ph. M. M.

arapskom kvartu Metza i on se u tekstu prisjeća *eksplozija* kafića, šovinizma, mržnje. Ono što nas je vodilo stvarajući ovu predstavu, bilo je da se vratimo u šezdesete, ali ne u izvorne šezdesete, nego u nešto što bi nama iz današnje perspektive izgledalo kao prisjećanje na te godine. Kao kada sanjamo neke stare prizore u kojima se ne prestano događa konfrontacija između statičnog i dinamičnog. I glazba je ovdje više imala funkciju regresije prema nečemu što se dogodilo nego prema oživljavanju teksta.

Molière, Shakespeare ili Racine pisali su referirajući točno na trenutak u kojem su pisali, a iz naše perspektive ti su tekstovi svedrenmski. Na jednak način ja tretiram i Koltësov dio. Koltës je i sam davao upute o načinima na koji bi glumci trebali izgovarati tu ogromnu količinu teksta. O kojim je modelima riječ?

Jedan brilljantni esej o *Posljednjem zmaju*, u filmu Brucea Læje, najviše me i privukao Koltësa. Nakon što sam pogledao par kung-fu filmova, shvatio sam što me to intuitivno privuklo njemu. On, naime, kaže da bi glumci trebali izgovarati tekstove kao da se bore argumentima. Znači nije riječ o klasičnom dijalogu u kojem dvoje ili više simulirajući život razgovaraju, nego je riječ o tome da se, kao u kung-fuu, argumentom ili vještinskom nekoga napada. Koltësove dijaloške scene zapravo su komponirane po uzoru na borilačke vještine. U jednom pak razgovoru, odgovarajući na pitanje zašto je htio da *Povratak u pustinju* ipak ima notu komedije, rekao je kako ga je užasavalo to što su se prizvedbe njegovih tekstova uvijek postavljale jako ozbiljno, a da ih on nikada nije zamišljao tako ukočeno i beživotno. On je naime zamišljao da glumci govore tekstove kao učenici u nižim razredima škole, koji odgovaraju, hoće dobiti dobru ocjenu, ali im se piški — znači, nekako brzo, ali koncentrirano. Njegova ideja, dakle, nije bila raditi brbljavno kazalište, već nešto što stvarno odgovara borilačkim vještinama.

O kojoj se mjeri tematski Povratak u pustinju izdvaja iz Koltësovog opusa?

On je nastao neposredno nakon što je Koltës prevodio Shakespeareovu *Zimsku priču*, što je sigurno održava onu našu vječitu želju: živjeti, otici drugamu. Jer mislimo da se na mjestu gdje jesmo ne događa ništa, da je strašno. A naravno, svako je mjesto na svijetu u odnosu na nešto drugo provinciju. A što kad se dode u New York? Opet čemo završiti u nekoj četvrti, opet će nam se učiniti da je New York negdje u provinciji, a dalje nema. Koltës koji je u jednom kratkom trenutku *svi živio*, nakon fascinacije New Yorkom, prvi put odlazi u Afriku i tek tamo pronalaže *ono izvorno*, tj. barem djelomično ispunjenje žudnje koju nijedan grad nije mogao popuniti.

znači kazalište koje radi u svom vremenu, sada i ovđje. To znači da je upućeno ljudima koji tu žive, bavi se temama koje su izvorno naše, radi s ljudima koji su na tom mjestu. Ova mlada ekipa zapravo je unijela sveže krv ne samo u ansambl, nego i uopće u grad.

Ta ekipa je već sudjelovala u projekatima HNK. Glumci se polako na to privikavaju. A publika?

— Shvatio sam da se dio tradicionalne publike preplatnika nije izgubio. Oni su možda u jednom dijelu nezadovoljni, ali oni nisu duboko nezadovoljni. Uvijek se sjetim onog Barthesova određenja gradanske publike: *Gradanska pubika dolazi u kazalište da bi bila izazvana i šokirana*. Ta se pubika u startu protivi novom pristupu, ali zapravo dolazi da bude nečim provocirana. Bez obzira na sve promjene, oni vrlo rado dolaze, iako će kasnije komentirati da je to moderno, nerazumljivo. Ali u našem je kazalištu istovremeno došla mlada pubika i najradosniji sam zbog onih ljudi koji nikad ranije nisu bili u kazalištu, a sada nas redovno prate. A njih ima mnogo. Postoji kod mladih strah od ulaska u ovu zgradu jer misle da je kazalište nešto u čemu se izvode njima nezanimljive tradicionalne stvari. Ali siguran sam da će mladi ljudi, koji su gledali *Olovne vojnike* i *Baš beton*, doći i drugi put u kazalište.

Vratimo se još malo Koltèsu. Svojedobno si ga upravo ti uveo u Hrvatsku. Kako komentiraš dosadašnju recepciju njegovih tekstova?

— Kad me Zlatko Wurzberg uputio na Koltèsove tekstove, bio sam toliko osupnut njihovom težinom da sam ih s Tanjom Tadić počeo prevoditi iz vlastita užitka, bez obzira što prijevodi nisu bili naručeni. Kad sam ih ponudio Nenadu Popoviću, on ih je odlučio objaviti. Dakle to je bila posljedica osobnog izbora koji se na kraju pokazao dobrim. Nakon što sam u Francuskoj suradiuo s Christianom Collinom, dogovorili smo se da čemo u Hrvatskoj raditi Roberta Zucca. Ta predstava je imala vrlo nesretnu recepciju — naime pubika je na tu predstavu počela dolaziti u trenutku kad ju je uprava ZKM-a skinula s repertoara, tako da je ona imala neki zakašnjeli echo. Mislim da je problem bio upravo u ovoj Koltèsovoj dramaturgiji. To nije apstraktna dramaturgija šezdesetih koja još koketira s apstrakcijama, već je ona vrlo teatralna — bavi se fikcijom i tretira nešto što bi publika po prirodi stvari voljela gledati. Ali Koltèsova u početku linearna priča vrlo se brzo presijeca nečime u čemu više nema uzročno-posljeđičnih veza i u tome je, čini mi se, bio problem. Istina, to je više zbunilo ljude od teatra nego publiku. *Zapadno pristanište Krzysztofa Warlikowskog u Gavelli opet je, slično Robertu Zuccu, imalo neku nesretnu sudbinu*. Predstava je, ponovno iz istog razloga, primljena vrlo čudno da bi na koncu opet dobila svoje fanove i opet nekim čudnim načinom, kao nesretnim slučajem, nestala s repertoara.

Privlačenje i odbijanje

DK Gavella je pred premijerom najpopularnijeg Koltèsova teksta U samoči pamučnih polja, što će ujedno biti i hrvatska prizvedba. Kako tumačiš činjenicu da se ta predstava nije dogodila ranije?

— U samoči pamučnih polja sigurno je esencija Koltësa, njegov najljepši i stilski najsvršeniji tekst. Ali je velik problem vidjeti da se taj tekst zapravo bavi nekakvom nerealiziranom, ali vrlo erotskom vezom između dviju osoba — dealera i kupca, što naravno tekst nema nigdje na površini. I to je Patrice Chéreau upravo pokazao u dvije svoje različite režije. Održavati predstavu cijelo vrijeme u tom odnosu privlačenja i odbijanja vrlo je teško, a da se ne pretvoriti u puko deklamiranje. Kad se taj tekst čita, osjeća se erotičnost, ali ju je teško napraviti u dva paralelna svijeta, koja jedan drugoga privlače, pomoću velikih monologa. To je vjerojatno jedan od razloga što se ljudi teško usude raditi *Samoču* koja je u svijetu jedan od najbožavanih Koltèsovih tekstova, ali najmanje izvođen.

Za sada si sebi zadao, kako sam kažeš, jedan čudan zadatak. U Ljubljani upravo počinje raditi monolog Noć tik pred šumama, tekst koji je stilski možda najbliži Samoči.

— Iako je uvijek nezgodno interpretirati nekog pisca koristeći elemente biografije — ali kod Koltësa stvarno možemo primijetiti frapantnu sličnost — činjenica je da doslovce u svakom njegovu tekstu postoji mladić ili metafora andela smrti, koji brzo izgara i na koncu nestane kao sam Koltès. U monologu *Noć tik pred šumama* ponovno je riječ o enigmi koja je ovđje još naglašenija jer je riječ o jednome koji ne umire, ali se pitamo kome on govori. To nije klasičan monolog u kojem glumac sjedi na pozornici i prepričava, nego on govori odsutnom drugome. Ovdje je žudnja radikalizirana do te mjere da je samo jedan pogled na tog drugog koji je nestao izazvao ogromnu količinu monologa. U tom tekstu kao da cijelo vrijeme osjećamo prisutnost tog drugog koji je samo okružnu prostor i nestao. Junački *Noć tik pred šumama* cijelo vrijeme se obraća praznini. Zapravo cijeli Koltès, od *Samoče*, *Zucca*, *Crnaca i pasa*, govori o nemogućnosti apsolutne ljuba-

vi, o neutaživoj želji za ljubavlju, o prokletoj svijesti da onu pravu o kojoj sanjamo nikad nećemo doživjeti, da je ona samo trenutak privida, fikcija i da cijeli život izgaramo samo zbog nje. A uvijek se dogodi da u jednom povlaštenom trenutku mislimo da smo blizu tome, ali nam je ta sjena, ili osoba, umakla. U *Samoči* dvojica se neprestano zavode da bi na koncu opet odustali jedan od drugoga jer ih je ta lavnina riječi ponovno udaljila. *Samoča* je tako savršeno koncipirana da zapravo kaže *kad nekoga počnemo upoznavati preko riječi, već se izgubi neka vrsta draži*. U monologu *Noć tik pred šumama* pokazuje se što se dogodi kad toga drugog nema, kad nam je doslovce nestao iza ugla, a pokrenut je cijeli jedan mehanizam žudnje koji kaže što bi se dogodilo da sam ga srevo. Čak i u *Povratku*, što se možda toliko ne primjećuje, vidimo tu neutaživu žudnju, u ovom slučaju brata i sestre. Enigmatičnim krajem Koltès hoće reći da se oni, ako su se na trenutak i spojili, ponovno mogu vratiti u pustinju, u svadu, u mržnju. Ljubav je po njemu očito moguća samo u jednom kratkom trenutku fizičkog dodira, a metafizička, apsolutna ljubav je nemoguća i u potrazi za njom izgubimo cijeli život. Roberto Zucco mijesha nekoliko mitova: *Ikar se približava suncu koje je predstavljeno falusom. Ako se barem u jednom trenutku nademo licem u lice s bogom Apolonom, možemo izgorjeti*. Svi njegovi tekstovi imaju crtu fatuma koji ljude nevjerojatno privlači jer on kod svakoga pokrene trenutak prepoznavanja vlastite neispunjene žudnje. On piše ono što mi mislimo, ali on to napiše na puno ljeđi način od onog kako mi nespretno zamišljamo, i zbog toga je Koltès nevjerojatno popularan.

Zoja Odak i Bruce Willis

Hoćeš li jednom ipak rezirati U samoči pamučnih polja?

— Zgodan je podatak da sam prošle godine počeo raditi *Samoču*. Ali smo nakon tri-četiri dana probe odustali, tj. odustao je Pleština. Shvatio sam ga jer se u takav tekst uđe ili ne uđe. A on je u jednom trenutku postao svjetan težine odgovornosti i koliko bi mu se morao otvoriti. No siguran sam da će jednog dana napraviti taj tekst. On je prtljaga koja se stalno vuče za mnom. Cijelo vrijeme je prisutna negdje pored, ali uvijek iskršne nešto drugo pa ju preskočim.

Jesi li možda opterećen čuvenom Chéreauovom postavom iz 1995. godine za koju neki misle da je nešto najbolje što se s tim tekstom moglo napraviti?

— Režija Koltèsovih tekstova vrlo je neobična. Tu nije stvar fantaziranja, već imaginacije. Što znači zapravo imaginirati? U renesansni imaginirati znači doslovce zamisliti neku gradevinu ili sliku i točno je realizirati. Michelangelo David proizvod je imaginacija, a ne fantazije. Kad se redatelj nade pred Koltèsovim tekstom, on pred sobom već ima Davida. Ne može on sad u glini mijesiti nekog svog Davida, već je uvijek licem okrenut prema toj savršenoj konstrukciji do koje mora doći, s više ili manje zanata. Mislim da je i sam Chéreau toga postao svjestan i nije neobično da je upravo ovaj tekst radio dva puta. Naime, kako je rekao u jednom intervjuu, tek drugi put je došao do zaključka da mora biti najtočniji u najmanjem dijelu rečenice, da do publike mora doprijeti najmanji dah, svaki zarez, svaku misao. Tek tako publika *dode* do onog što redatelj ne smije nametnuti kao ideju čitanja. Dakle, ovdje se ne polazi od toga da redatelj ima ideju pa da ona s glumcima realizira, već on zapravo radi najteži zanatski posao. Svjestan je što ima i do čega mora doći. Ovo što je Chéreau napravio nikad se ne bi moglo doslovce kopirati. Da on danas radi sa dvojicom novih, vjerojatno bi bio ponovno pred istom enigmom. Jer se tu mora raditi točno s osobama koje su u toj predstavi.

Koje bi ti glumce, u nekom ponovnom pokušaju, odabralo za Samoču?

— S Koltësom je problem kao i u ljubavi — kad zamišljaš te idealne partnere, njih nikad nema i čini nam se da je uvijek bilo koji partner privremena zamjena za nekog idealnog kojeg očekujemo cijeli život. Tako su i ova dvojica, u idealnoj varijanti, zapravo spoj nekavkih bića koja naravno ne postoje. Mislim da je jako teško naći tu dvojicu, koji bi opet trećemu koji radi s njima izgledali kao ona dvojica u koje bi — i u jednog i u drugog — mogao staviti projekciju sebe. To je jako, jako teško. Da pojasnim, jedan od mojih razloga za *Povratak* bila je Zoja Odak. Kao što je Koltès pisao tekst za određenu publiku, meni se činilo da se ova predstava mora napraviti jer u Splitu postoji ta idealna Mathilde. Zoju je trebalo samo voditi jer ona već u svojem tijelu nosi dio Mathilde. Moj najveći problem sa *Samočom* jest što tu dvojicu nemam. Zapravo može izgledati smiješno, ali jedan idealan od ove dvojice bio bi Bruce Willis. Za drugog ne znam. □

kazalište

Philosophia Bordellis

Uz premijeru Vidićeve *Velike Tilde* u riječkom HNK

Filip Krenus

Isama sintagma kako je globalna metafora bordela stara koliko i najstariji zanat na svijetu izlaznica je kao krevet nešto prometnijeg *Stundenhotela*; mikrokozam kupleraju jedan je od najočiglednijih primjera složenosti naše međuovisnosti i žalosne priznosti koja nam služi kao način ophodnja. Odrastavši u sredini u kojoj postoji više izraza za žensko spolovito nego vrsta snijega u eskimskom jeziku te u kojoj je riječ kurva toliko bremenita društveno političkim aluzijama da u hrvatskom rječniku zasluije naziv značenjske metropole — Rima u koji svi misaoni putovi kad-tad moraju makar na tren skrenuti, svaki mi se prikaz organiziranog života prostitutki čini jednakom zamornim koliko i bolnim.

Ipak praizvedba drame *Velike Tilde* Ivana Vidića pružala je hrkhi nagovještaj intimnijeg poniranja u svijet na razmedju otpadništva i progresivnosti (budući da kurtizane smatram najranijim oblikom protofeminizma ovaj mi se, naizgled bizarn izbor riječi, čini opravdanim). Ta su nadanja potakle dvije činjenice. Prvo, tekst *Velike Tilde* za također nedavno uprizoren Vidićevu dramu *Bakino srce* veže dramaturška pupčana vrpca: analiza matrijarhata na margini (pozicioniranje takvog sociološkog fenomena nije potrebno posebno naglašavati budući da takvo društveno uređenje podrazumijeva podređeni položaj). No za razliku od *Bakinog srca*, koje nezgrapno balansira između jeftine groteske i zamorne neoriginalne društvene kritike, *Velika Tilda* nudila je mogućnost prisnijeg uvida u ženski svijet — neuhvatljivi i nesagledljivi sustav kutije u kutiji. Drugo, režija Nenni Delmestre podrazumijevala je mogućnost ženskog čitanja Vidićeva teksta koji je, kao što je sam naglasio, pisan kao posveta ženstvu.

Moja su nadanja živjela neko vrijeme; za publiku je otvoren sporedni ulaz natkriven crvenim baldahinom kroz koji se gotovo kršom moglo šmugnuti u zabranjeni svijet — gledalište postavljeno na pozornici. Scenografija Dalibora Laginje nadovezuje se na komorni karakter uvođenja gledališta u prostor iza kulisa, no umjesto da pozornost usmjeri sitnoj revkiziti, što bi se moglo očekivati zbog blizine gledatelja, Laginja pomno odabire boje: od klasičnog *kurvanjski* crvenog, preko otrovnog zelenog do napadno narančastog. Tako očišćena od revkizite, pozornica je podijeljena na tri dijela: gornji radni prostor s krevetima, donji revjalni prostor za primanje klijentele te ekshibicijski međuprostor velikog stubišta tvoreći ogoljeni, arhetipsku, offenbachovski izvanvremensku predodžbu kupleraja. Scenografski element četiri kreveta na kotačićima — mjesta za rad i odmor, koji u frenetičnom ritmu parnoga stroja ulaze i izlaze iz skućenih spaonača kako bi istovarili stari i što brže utovarili novi teret — stvara tvorničko-bolnički ambijent mašine za štanjanje seksa jedno oživljene bolesnim prenapadnim bojama koja će do kraja predstave neminovno morati iskočiti iz tračnica.

Bakhantice i kartonske lutke

Dok ovako generaliziram na *koncepcijskoj* razini, *Velika Tilda* čini se veoma zanimljivim pothvatom, no ateriranje na *provedbenoj* razini (dakle, konkretni glumačko-redateljski uradak) zasebna je priča i ondje su, pogodili ste, moja nadanja naglo počela kopniti. U Vidićevu su komadu, za razliku od ženskih, muški likovi ili bezimeni, odnosno svedeni na društvenu funkciju: Načelnik, kojeg igra Davor Jureško i Profesor kojeg igra Asim Bukva, ili im ime simbolično označava prevladavajuću crtu u karakteru: liječnik Fuchschwartz (u prijevodu, *lisicji rep*), kojeg tumači Dražen Mikulić i svodnik Rudolf (Valentino?) kojeg tumači Predrag Sikimić.

Jedini masovni prizor bludilišta u kojem, zajedno s klijentelom, sudjeluje cijela ergela *madame* *Velike Tilde* (igraju Zrinka Kolak Fabijan) događa se gotovo odmah na početku i u tom slučajnom uzorku odmah je vidljiva osnovna boljetica predstave: dvojba treba li komadu pristupiti naturalistički ili ga shvatiti kao svojevrsni

misterij bez svetaca i vrlina. Muški se dio ansambla go-tovo mahom odlučuje na izrazito teatralan pristup i, u maniru Dickensovih sporednih likova, nastoji karikatu-

ralno prepumpati jednu negativnu osobinu. Dražen Mikulić stoga se zdušno uživio u ulogu doktora Frankenstein-a iz nijemih filmova: odrješito stupa poput navijenog pajaca i u istome tempu sjecka replike; svako malo iskeši se u podao osmijeh i krišom se divi svojim skalpelima. Bosimir Linčanin kao veseli gost nije se zamarao dvojbama oko pristupa; njemu je bilo najvažnije doći do kraja svoje scene. Tako Linčanin pocupuje i namiđuje kao opereti bonivan ili se valja po pozornici s nekom od prostitutki dok mu traje replika. Nakon toga, valjda pripremajući svoje predumirovleničko srce za nove napore, posve nezainteresirano zvjeru oko dok ponovno ne dođe njegov red da zaurla: *Too, cureee!*

Iako je početna scena bakanalija trebala dati kao gorki opis kaveze u kojem su zatvorene *Tildine* štićenice i poslužiti kao oštar kontrast intimnim, filmskom brzinom nanizanim, prizorima, jedino je Oliveri Baljak u ulozi Betike uspijelo s lakoćom nijansirati prijelaze između maske koju nosi pred klijentima, maske koju nosi pred kolegicama i poslodavkom te jedinog trenutka kada otkriva bol koju skriva iz tih krikni. Dijana Bolanča kao Martina donekle funkcioniра dok se od nje zahtijeva bludničenje, no kada sklupčana s ostalim štićenicama bordela na velikom *Tildinom* krevetu želi objasniti kako je završila na ovome mjestu, svoju ispojed u rafalima ukočeno izgovara telegrafskom brzinom (i s nepostojećim in-

terpunkcijom).

Gluma Predraga Sikimića vrlo bi se dobro uklopila u neku od tekućih meksičkih sapunica gdje čudljivi lepotani svoje raspoloženje i svjetonazor mijenjaju u projekciju svakih pet minuta: dok sav ustretao, tresući se od glave do pete, prijeti pištoljem zaljubljenoj Marini, svaki se tren očekuje da zapjeva Enrique Iglesias i označi kraj još jedne epizode *telenovele*. Iz muškog dijela ansambla jedino se Davor Jureško uspije odmaknuti od puke lutarske preglumljene tipizacije lika: njegova sadomazohistička igrica psa i gospodarice s *Tildinom* glavnim pobočnicom Gretom (Biljana Torić) jedini je prizor gdje se bez suvišnih opscenih pokreta, klinički hladno i bez objašnjavanja prikazuje seksualna perverzija. Pritom ne užasava sama igra nego hladni sporazumni način na koji Greta i Načelnik prihvataju njezina pravila.

Tilda, sveprisutna furija/gonič robova, jedini je ženski lik kojemu je do samoga kraja zanijkana osobnost; ona je katalizator radnje, arhetipska baba poludonica u čiji se moralni pad trebaju sliti sudsbine svih njezinih štićenica. Zrinka Kolak Fabijan uspešno držati po strani, tek pokojim grenačkim istupom podsjetiti na svoju simboličnu prisutnost. S groteskno dugim lažnim noktima, golemom perikom i predimenzioniranim grudima ona sa svoga kreveta caruje bordelom kao golemi egzotični pauk. Tako do samoga kraja nalikuje na madioničara koji nije siguran bi li radije bio opsjenar ili publiko očarana njegovim trikovima.

Tildin je bordel

Zamišljena tijela

Suvremeni kulturološki istraživači tijela slažu se da je tijelo kulturni ili socijalni konstrukt, da je njegova percepcija, a time i ono samo, ovisna o kulturnoj okolini, da je ono povjesni proizvod izložen stalnim transformacijama

Iva Pleše

Tijelo u tranziciji, uredila Djurdja Bartlett, Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za dizajn teštala i odjeće, Zagreb, 1999.

Tijelo gotovo svakoga dana dobiva nove osobine i gubi stare, ono je u neprestanoj mijeni, uvijek s novim borama, madežima ili mrljama, ono povećava svoj obujam ili ga smanjuje, kreće se izvana i iznutra, prihvata neke pokrete i geste kao svoje dok druge odbacuje, bori se s bolešću, mijenja se u užitku. Već je u ovim, na prvi pogled, samo fizičkim njegovim promjenama sadržana i ona stalna socijalna ili kulturna promjena tijela i odnosa prema njemu. Tema debelog ili mršavog tijela nije samo tema biologije već, možda i više, tema kulture; način na koji tijelo reagira u seksualnom uzbudjenju ovisi umnogome i o kulturnom okruženju u kojem se tijelo razvijalo; pokret glavom ili način držanja cigarete u ruci prirodan je koliko i naučen. Promjene su tijela i njegova kulturološka uvjetovanost još uočljivije kada se ono ne promatra kao pojedinačno tijelo, tvoje ili njegovo, već kao ljudsko tijelo kroz povijest. Ono koje se nekada skrivalo od pogleda drugih ili ukrašavalo tetovažama, koje danas na neki drugi način ili pak isti, ali s drukčijim značenjima, hoda, trči ili nastoji izgledati što ljepe. Suvremeni kulturološki istraživači tijela slažu se da je tijelo kulturni ili socijalni konstrukt, da je njegova percepcija (a time i ono samo) ovisna o kulturnoj okolini, da je ono povjesni proizvod izložen stalnim transformacijama. I to ga čini toliko zavodljivim, uzbudljivim, ne-predvidljivim; otuda vjerojatno njegova privlačna snaga za mnoge koji se danas njime bave.

Ono što imamo ili ono što jesmo

Tijelo kao kulturološka činjenica objedinjujući je motiv inače vrlo raznorodnih tekstova u knjizi *Tijelo u tranziciji*. Ti su tekstovi nastali na temelju izlaganja s međunarodnoga skupa održanog prije nekoliko godina u Zagrebu u organizaciji Zavoda za dizajn teštala i odjeće pri Tekstilno-tehnološkom fakultetu. Tijelom su se, ideologiziranim, odjevenim, onim povezanim s umjetnošću, spolnim tijelom i tijelom budućnosti (što su ujedno i cjeline unutar kojih su

objavljeni tekstovi) bavili autori iz perspektive sociologije, etnologije, kulturnih studija, psihohumanizme, teorije komunikacije, psi-

biološki određeno) kao što je spol može biti konstruirano kulturom, što nam to govori o ostalim aspektima ljudske spolnosti?« Pitanje se može proširiti: »što nam to govori o ostalim aspektima ljudske tijela?«

Tranzicijom druge vrste bavi se u svom radu i zagrebački sociolog Aleksandar Štulhofer. On razmatra odnos postmaterializma i društvene organizacije spolnosti odnosno, između ostalog, na empirijskim podacima iz Hrvatske ispituje povezanost postmaterializma (kulturne promjene iskazaće u antipatrijarhalnim vrijednostima, nesklonosti klasičnim političkim organizacijama, velikim religijskim sustavima...) koja je uzročno-posljedično povezana s gospodarskim razvojem) i seksualne permisivnosti. Određujući razinu permisivnosti u Hrvatskoj razmjerno skromnom i uglavnom ograničenom na mladu populaciju (odbojnost prema homoseksualnim osobama iskazuje svaki drugi ispitanik, prema oboljelimu od AIDS-a gotovo svaki drugi, silovanje u braku smatra nemogućim četrdeset i jedan posto ispitanika te svaki drugi muškarac, a pravo na potpunu seksualnu slobodu odriče pojedincu više od polovica ispitanika) Štulhofer pretpostavlja da će veća toleranca u nas ovisiti o bruto nacionalnom proizvodu: »Novac ne kupuje, doduše, ljubav, ali se čini da stvara ležerniji i blagonakloniji odnos spram seksualnih sloboda.«

Tijelo i politika

Ono što se posljednjih godina — zbog interesa javnosti — tako često javlja u paru i uglavnom je predmet medijskih šala ili pak zloba, jest povezanost politike i seksa. I jedno od pitanja našim nedavnim predsjedničkim kandidatima bilo je ono o *imanju ljubavnice*. Koliko se sjećam, većina ih je bila prilično tolerantna u tom pogledu iako, kazali su, sami nemaju ili pak ne bi ni imali »izvanbračnu« vezu. Šteta što predsjednički kandidati nisu upitani i o seksualnim slobodama (osim pitanja o prijatelju homoprijelaza, kako to piše sociologinja Inga Tomić Koludrović, ne kao igru, već kao prislu). Oslobođanje od te prisile povezano je s napuštanjem dvospolne konstrukcije zbilje i njezinim nadomeštanjem višestrukim spolnošću ili mogućnošću višestruke spolnosti. Kulture Drugih sasvim jasno pokazuju da nije riječ samo o teorijskoj igri: između ostalih psiholozi Abramson i Pinkerton u knjizi *O užitku* navode brojne primjere od kulture sasvim prihvaćenoga *suzivotu* »trećeg spola« s ona »prva dva« u Dominikanskoj Republici, Novoj Gvineji, Indiji, među američkim Indijancima ili na Tahiti. Njihovo se retoričko pitanje uklapa u temu tijela kako je ona zamišljena u knjizi *Tijelo u tranziciji*: »Ako je moguće da nešto tako očigledno (a ujedno i

seksualcu u kojem su se oba predsjednička kandidata, koja su ušla u drugi izborni krug, pokazala, barem na deklarativnoj razini, a i to je nešto, vrlo tolerantnima). No tekst koji se u knjizi bavi *tijelom u politici* govori, istina, o tjelesnom zavodenju, ali u jednom sasvim drugom, nimalo tranzicijom smislu. Talijanska sociologinja Maria Bruna Pustetto, koja se profesionalno bavi političkom komunikacijom — to jest planira političke kampanje, a do sada je radila u Italiji, SAD-u, pa i u Sloveniji i Hrvatskoj — napisala je tekst koji se temelji na njezinim vlastitim iskustvima savjetničkog rada, a on se, nekoliko mjeseci nakon što je objavljen *Tijelo u tranziciji*, pokazuje vrlo aktualnim u domaćoj političkoj situaciji. Osim što govori o svjetskoj želji za promjenom (u koju se u trenutku nastanka teksta Hrvatska nije uklapala), ona kritički analizira političara idealnog za suvremeno biračko tijelo. U njemu prepoznajemo i lik jednog od hrvatskih predsjedničkih kandidata ili, još bolje, u njemu prepoznajemo strategije njegovih savjetnika. »U nastojanju da se pošto-poto odvoji od stare političke klase... javno se mnijenje opredjelilo za obične ljude, za susjede ili pak za osobe koje može poistovjetiti sa samim sobom, dakako časne, ali gotovo nikada moćne.« Govoreći o presudnoj važnosti masovnih medija u političkom predstavljanju Pustetto naglašava da televizija *predstavlja tijela, a ne koncepte: ne općinjuje ono što je rečeno, nego stil*. Televizija oduzima političaru njegovo *političko tijelo* (ono koje daje ugled politici koju zastupa; za razliku od *prirodnog tijela*) i po volji mu ga iznajmljuje. Da velika pač i presudna važnost *rituala tjelesnog zavodenja* u komunikaciji političara s biračkim tijelom nije nikakva naša posebnost, pokazuje i istraživanje javnog mnjenja u drugim zemljama, primjerice ono koje je ispitivalo što su zapamtili gledatelji televizijske rasprave između dvojice američkih predsjedničkih kandidata. Osamdeset pet posto gledatelja sjećalo se »simpatič-

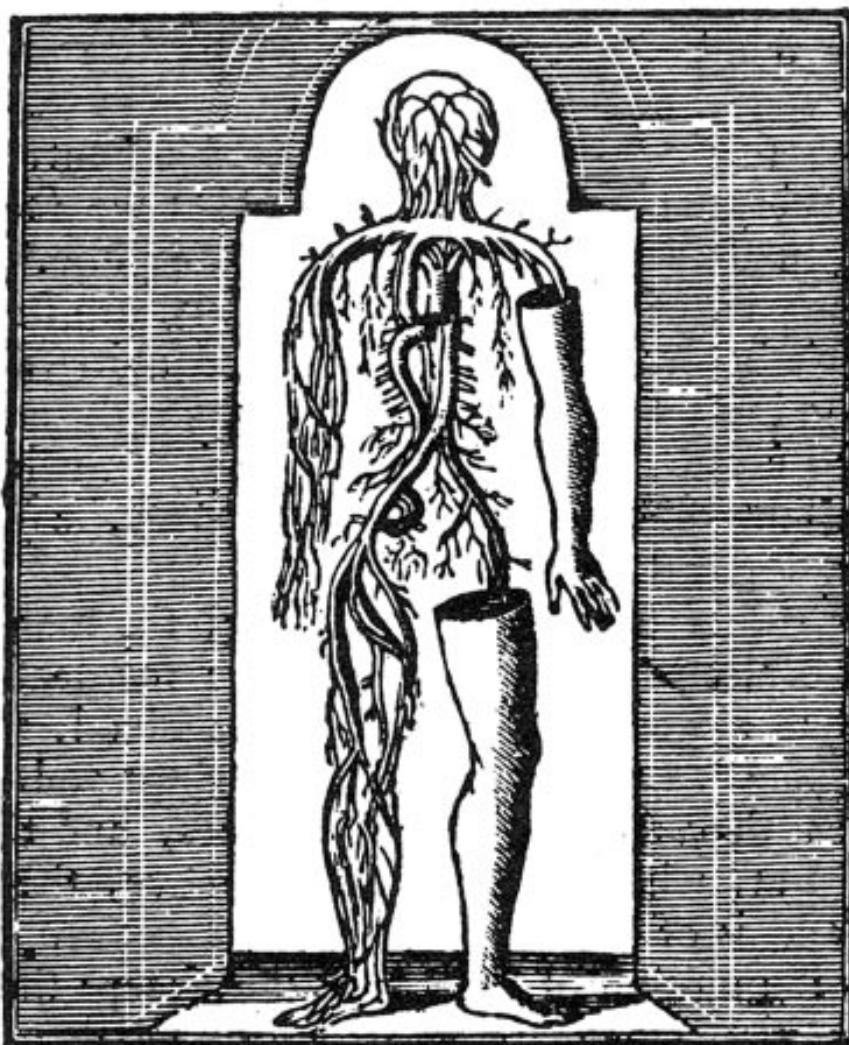
nog« ili »manje simpatičnog«, dok ih je samo šest posto moglo ukratko ponoviti sadržaje političkih govora.

Kravata i marama

Zanimljivo bi bilo saznati koliki postotak gledatelja zna reći kakve je boje bila kravata nekog političara (ili marama oko vrata političarke, naravno samo u zemljama u kojima je moguće da se i žena kandidira i pobijedi na predsjedničkim izborima). Aspektom *odjevanja u Tijelu u tranziciji* bavi se Florence Müller, predavačica povijesti mode na Francuskom institutu za modu, koja piše o *idealnoj slici i zbilji žene od neoklasicizma do danas*. Ona prati razliku — koja postaje sve veća i postepeno se pretvara u jaz — između zamišljenog modela lijepe i poželjne žene s jedne strane te izgleda većine žena s druge, i to kroz povjesnu i kulturološku priču o modnim časopisima i crtežima, o steznicima, lažnim grupama, košaricama, kratkim suknjama, kurama za mršavljenje, tjelovježbama... Muški dio priče obradio je u tekstu *Muževnost, moda i tijelo 1870-1915* Christophera Rewarda, povjesničar dizajna i autor rada o muškarcima i modi u kasnom viktorijanskom razdoblju koji — suprotno općeprihvaćenim mišljenjima da su u razdoblju kojim se bavi samo žene i muškarac-dendi zanimljivi za priču o modi — pronalazi »svakodnevno mlađog muškarca«, londonskoga činovnika koji također sudjeluje u odjevnim izborima i podvrgnut je utjecaju slike muževnoga.

Tekst Ingrid Šafranek nosi naslov *Paradoksalno tijelo — tekst kod Marguerite Duras, a onaj Mariapije Bobbioni Lice, mjesto govorar; Ugo Volli, profesor filozofije jezika na bolonjskom sveučilištu*, u tekstu *Tijelo Fetis razvija tezu o fragmentarnosti tijela u pornografiji*, Ivanka Ivkane registrira neke elemente erotike u tradicijskoj narodnoj nošnji i usmenoj književnosti. Aida Brenko bavi se, uglavnom na deskriptivan način, povezanošću konkretne ideologije s takozvanom narodnom nošnjom u Hrvatskoj, a Danijel Labaš popisuje elemente neverbalne komunikacije. Jedini tekst u zborniku koji nije napisan za zagrebačko savjetovanje jest skraćeno poglavje o *seksualnom životu stopala i cipele* iz knjige Valerie Steele *Fetish: Fashion, Sex and Power*.

Sve su to, uz brojne druge, motivi kojima se na različite načine, pišući strogu znanstvenu analizu empirijskih podataka ili pak eseje, bave autori *Tijela u tranziciji*. Nazivom posljednje cjeline — *Tijela budućnosti* — koja uključuje tekst antropologa Teda Polhemusa *Postmoderno tijelo* i Marie-Luise Angerer *Mogućnosti tijela: tijelo kao sučelje*, ne prekida se niz otvoren usporedbom Igora Pribca između Descartesova i Spinozina pojma tijela te na temelju čitanja Elias, Maussa, Nietzschea, Derrida, Baudrillarda, Mary Douglas išписанog teksta Nadežde Čačinović *Civiliziranje tijela*. Što će sutra biti s tijelom? Marie-Luise Angerer završava svoj tekst rjećima: »Tijela su... prolazak slike. Ona su 'zamišljena tijela', mesta povijesne i kulturološke specifičnosti muškosti i ženstvenosti, zamišljena tijela koja se razvijaju, koja uče, koja su povezana sa slikom tijela drugih, koja nisu ni u kojem smislu statična.«

Od Borgesova Alepha do SF-a

Ono što će ponajviše žujati čitatelja *Nepovrata* nepotrebna su ponavljanja i piščeva bezgranična opširnost u obrazlaganju motivacija likova, detektivskih koraka i uvida

Jurica Pavičić

Pavao Pavličić, *Nepovrat*, Algoritam, Zagreb, 2000.

Postoje mnogi argumenti za tvrdnju kako su *Vilinski vatrogasci*, druga zbirka pripovijetki i druga knjiga Pavla Pavličića iz 1975. godine, ujedno i najvažnija knjiga za razumijevanje ovog pisca. Ovaj sveštici koji je na neki način zaokružio borhesovku priznu revoluciju u velikoj je mjeri definirao Pavličića kao pisca. Odnos fantastike i krimića, povijesti i prirode, onakav kakav je uspostavljen u ovoj nevelikoj zbirici, ostao je temeljnom odrednicom kasnijeg Pavličićeva pisanja.

Tu zbirku zaključuje priča *Sve je sve* koja je nešto poput programatskog teksta Pavličićeve fantastike. Junak te pripovijetke apsolvent je književnosti koji u sitnicama oko sebe otkriva neobjašnjive kauzalne veze. Bibliotekar povjet ruke uzrokuje kotrljanje olovke, a junakovo hodanje prskanje gipsa. »Svaki njegov korak, svaki pokret uzrokovao je neku promjenu u njegovoj okolini, neku očitu i korjenitu promjenu.« Sudari automobila, atmosferske promjene, postupci ljudi — sve je uzrokano jedno drugim po nekom ludom hiperdeterminističkom programu, ili, kako bi danas kiberpankeri i ljubitelji filma rekli, *Matriči*.

Pandeterminizam je, kako lijepo pokazuje i Tsvetan Todorov, jedna od temeljnih književnih fantastičnih tema. On je osobito mila tema cijele borhesovske generacije koja je promjenila pejzaž hrvatske proze početkom sedamdesetih. Pavličić je možda oduvijek bio najtipičniji borhesovac, a sasvim je sigurno od autora te generacije ostao najprivrženiji fantastičarskim zasadama. Nipošto slučajno, ovaj plodni pisac krajnje neu-

jednačenog opusa zasnovao je svoju fantastičnu radionicu oko pandeterminizma, fantastične uzročno-posljedičnosti, mistične veze fizike i duha.

iz prakse fantastične književnosti. Fantastični motiv istovjetnosti tijela i duha i neraskidivosti tradicije i fizičkog svijeta postao je ideologija, a Pavličićevi romani nusproizvod te ideologije.

Pavličić u devedesetima

Da je Pavličićev rad u devedesetima postao nepopularan kod publike i kritike tek zato što je upao u nezgodnu ideološku konstellaciju, bilo bi to dobro za pisca. Nažalost Pavličić je u tom razdoblju i sve lošije pisao. Njegovi posljednji žanrovske roman poput *Zaborava* ili *Pokore* imali su pregršt slabosti. Bili su predugi, sporog

povrat. Čini se da je nakon *Pokore* romanopisušu bilo dosta politike, pa se u traganju za fantastičnim vezama okrenuo od nacionalnog k genetskom. Umjesto duha prostora i duha kulture, Pavličić kao fantastični motiv sada eksplorira duh vremena.

Njegov junak je bivši roker Berislav, danas »tek« udovac, liječeni alkoholičar i pijanist u noćnom klubu za tajkune. Berislav je osim toga i prazet i jedini nasljednik slavnog zagrebačkog fizičara Alojza Dugana. Od Dugana, glavnog predstavnika izmišljene zagrebačke fizikalne škole, naslijedio je golem stan, hrpu krame iz tridesetih godina i starih spisa. Jednog jutra nakon što se vratio sa svirk, stari roker u svojoj kući pronađe leš nepoznatog stranca. Traganje za motivom ubojstva navede ga da istraži zagrebačku fizičku školu. Na koncu će otkriti da su trojica fizičara iz tridesetih bili pred otkrićem stroja koji materijalizira duh vremena. Naravno, žanr traži svoje, pa će stroj poprilično mistične svrhe postati predmet interesa tajnih službi, policije, te srebroljubivih ili pak samo idealističkih free lance.

Ukratko, Pavličić se nakon *Pokore* maknuo od domaće baštine, nacionalne kulture i duha. Umjesto dijakronije, u ovoj ga knjizi fascinira sinkronija. Ili kako je sam rekao u intervjuu za *Nacional*, ospredala ga je totalna različitost raznih generacija i vremena, toliko da se čovjek nakon dvadeset godina sam sebi doima drugom osobom i ne može vjerovati da je neke stvari mislio i u njih vjerovao.

Nepovrat može, ovako izložen, izgledati kao komplementarna inverzija *Pokore*, knjige koja je tiskana u istoj, Crnkovićevoj seriji. Nažalost nakon čitanja *Nepovrata* prije ispada da ove dvije knjige imaju mnogo (i sviše) sličnog, odnosno da iskusan i marljiv pisac ne uči na slabostima prethodnih knjiga.

Loša žanrovska rješenja

I *Nepovrat* je, kao i *Pokora*, pogolema knjiga (480 stranica). Treba odmah reći da ne »plača« toliku duzinu. Ono što će ponajviše žujati čitatelja *Nepovrata* nepotrebna su ponavljanja i piščeva bezgranična opširnost u obrazlaganju motivacija likova, detektivskih koraka i uvida. Kao da Pavličić, ukratko, podcjenjuje čitateljev intelekt. *Nepovrat* ni žanrovi nije uzorna knjiga. Pavličić iz knjige u knjigu ponavlja slična žanrovska rješenja koja nisu dobra. Tako ni ovaj put nije dobro motivirao junakovu odluku da ne surađuje s policijom, nego istražuje sam. Ni ovaj put nije izbjegao monotonu repetitivnost vlastita *whodunnita* koji se svodi na golemu nisku intervjuu i ispovijedi u tri grada — Zagrebu, Rimu i Kopenhagenu.

Najgorje je što i ovaj put insistira na klasičnom detektivskom romanu fantastično-pseudoznanstvene odgonetke. Kako detekcija traži raci-

onalne konačne odgovore, Pavličić i u *Nepovratu* (kao i u *Pokoru*) pribjegava pseudoznanosti da bi opravdao fantastiku. U *Pokoru* je to bilo osobito nepodesno jer je središnji motiv knjige bio motiv fantastične strave — knjiga koja »jede« knjige. Ovdje je takva žanrovska orijentacija imala šansu za preživljavanje, jer je središnji fantastični motiv parazanstven: stroj za opredmećivanje duha vremena. No da bi preživjela, trebalo je *Nepovrat* preokrenuti s glave na noge i postaviti kao SF.

Današnja književnost vrije od prelaznih oblika znanstvene fantastike prema »znanstvenoj fikciji«, odnosno tipu književnosti koji piše jedan Michael Crichton. Uostalom takva parazanstvenost u detekcijskom ogrtaju odlikuje i knjigu koju Pavličić deklarirano cjeni, Hoegov *Smillin osjećaj za snijeg*. *Nepovrat* je mogao biti dobar da je u njemu potencirana ta, sci-fi žanrovska žica. To se nije dogodilo barem iz dvaju razloga. Prvi je Pavličićev potpuni nedostatak sklonosti i obaviještenosti o prirodnim znanostima. Onda kad se (rijetko kad) pojavljuju u knjizi, njegova pseudofizikalna objašnjenja čista su improvizacija. Ona ne samo da ne iskazuju značajni autoritet koji se očekuje od pisca koji tematizira znanost, nego će zasmetati nevičnošću i običnog čitatelja — inženjera. Osim toga, kao predmet sci-fi spekuliranja Pavličić uzima duh vremena, a to je filozofem koji je za znanstvenu fikciju ipak nedosežan kao predmet spekulacije. Tako je Pavličić počeo od Borgesova *Alepha* i došao do SF-a. Pritom se nije potudio saživjeti u SF-om, a izgubio je *Aleph*.

Premda ga danas sve manje ljudi od knjige drži takvim, Pavličićev pogoljni opus doista je bitan za hrvatski roman sedamdesetih i osamdesetih. U njemu uz mnogo »žunte« ima i ponešto stvarno finih knjiga koje su nažalost uvejk ostajale u sjeni razvikanih, a slabijih. Zbilja je šteta što Pavao Pavličić u 21. stoljeće ulazi s tako slabim tekućim saldom. Sad već opasno duga niska istinskih slabih knjiga na putu je da mu sasvim rasprši reputaciju i rastjera *spell* koji ga je u jednoj fazi u očima čitatelja činio možda jedinim *istinski* popularnim hrvatskim piscem. To nije dobro ni za njega ni za hrvatsko čitateljstvo, a jedini čovjek koji to može promijeniti jest Pavličić sam. I to tako da pod hitno nastranu bací potrošeni i sporni poetički model koji je od 1975. godine do danas izgubio uvjerljivost, gipost, živost i svježinu. □

Nostalgični vrt

Pavao Pavličić romanopisac kao da je inverzni otisak cijelog (post)strukturalističkog gledanja na kulturu. Dok se humanistika i teorija već četiri desetljeća trude stvari koje se naznačuju kao *prirodne objasnitelje kulturu*, dok se čitava znanost trudi pokopati stare nazore o kauzalnosti i dok već dvadeset godina postmodernizam govori o »duhu« i »kulturi« kao konstruktima, proizvodu tihog rada ideologije, Pavličićeva književnost služi kao nostalgičan vrt *onog prije*. U njoj kultura i prošlost imaju opipljiv vezu sa zbiljom. Tradicija (pa i nacionalna) organička je homogena cjelina koja fizički utječe na sadašnjost. Uzroci i posljedice čelični su i jednosmjerni. Između duha i materije nema granice, oni se međusobno prožimaju, međutječu i fizički mijenjaju. Likovni artefakti mogu postati tjelesno stvarni (*Vecernji akt*). Pitagorejska pravilnost može počiniti umorstvo (*Dobri duh Zagreba*). Tekst može imati razorna svojstva, biti fizički djelatan (*Pokora*).

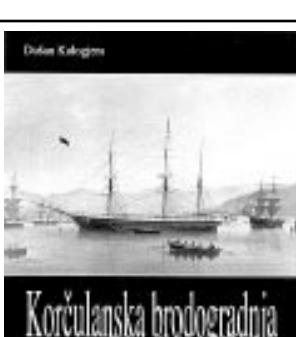
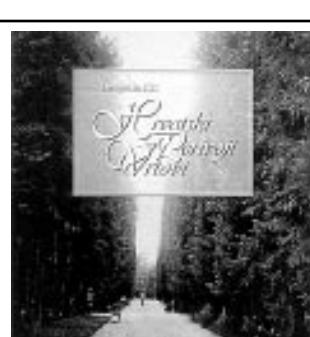
Tijekom sedamdesetih i osamdesetih takav Pavličićev »integralizam«, nostalgično fantastičarsko premoščavanje razlije prirode i duha, bio je neobičan i benigni, kulturno zanimljiv oduslak od dominacije vladajućih ideja. U tom je razdoblju Pavličić napisao gomilu knjiga, od kojih su neke bile solidne, a neke slabije. Po sudu potpisnika ovog teksta u pravilu su bolje bile one (*Umjetni orao, Stroj za maglu...*) gdje se Pavličić držao dalje od fantastike i pandeterminizma. Pa ipak, kritičari, antologičari i autori udžbenika više su voljli ove druge (*Vecernji akt*). One su mu na neki način osnažile legitimitet kao piscu tzv. visoke književnosti, pogotovo onda kad se na strani duha u njegovim fantastičnim konstrukcijama počne pojavitijati Pavličićeva temeljna struka, filologija, književna povijest i književna tradicija uopće.

Devedesete su stubokom promijenile stvari. Naivna vjera u opipljivost duha i tradicije i organsko, homogeno shvaćanje nacije, njene kulture, teritorija i duha postalo je službena ideologija. Putujući s ideološkog polazišta vulgarni ili »tek« naivni nacionalizam došao je do iste točke do koje je Pavličić došao iz obratnog smjera,

ritma, redundantni, zasićeni suvišnim ponavljanjima. Temeljili su se na pomalo spornom žanrovskom miksu detekcije i fantastike kod kojeg su se temeljne sastavnice međusobno potirale. Detekcija je romane vodila protiv fantastike — prema racionalnom, pseudozanstvenom rješenju — a fantastika protiv krimića — k iracionalnom. Repertoar Pavličićevih žanrovske rješenja u njima je bio uzak i monoton, motivacija likova manjkava, karakteri slični kao jaje jajetu i ne odvije reljefni.

Činilo se da se stvari u zadnje vrijeme mijenjaju. Nakon svog najpoznejnjeg i vjerojatno najslabijeg romana *Pokora* Pavličić je napisao kratku i zanimljivu knjižicu *Numerus clausus* u kojoj se održe jedne žanrovske sastavnice (krimića) u korist druge (fantastike). Prema posljednjim zbiljama, *Numerus clausus* je bio poticajan miksu autobiografije i fantastičnog pandeterminizma.

Nakon te knjige Pavličić se vratio svom omiljenom izdavaču Zlatku Crnkoviću i u njegovoj ediciji »Zlatko Crnković vam predstavlja« zagrebačkog Algoritma predstavio novi roman *Ne-*

* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 390 kn.
* Nagrada Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.

Gjuro Baglivi: De fibra motrice et morbosa (O zdravom životu...)

* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 ilustracija. Dubrovački liječnik svjetske slave piše o zdravom životu, liječenju biljem, glazbom, meditacijom...
* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)

* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivano; kolor ovitak. *Martirologij*: 830 str., 55 fotografija i faksimila.

Terra combusta: 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.
* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

Stjepan Kožul: Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja

* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: Nasljeđuj Krista

* Poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.
* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisk; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.

U pripremi:

Ivo Dragičević: Kina

* Povijest kineske kulture i civilizacije od prvih dinastija do naših dana.
* Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivano, tvrdi uvez, kolor ovitak.
* U preplati: 400 kn.

Hotimir Burger: Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)

* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — Homage uz stotu godišnjicu rođenja

* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: Testament za treće tisućljeće

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

* U preplati: 165 kn.

Jasper Ridley: Tito

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.

* U preplati: 300 kn.

Dara Janečković: Susreti s povijesću

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Vrmanom — pouzećem

Narudžbe slati na adresu:

Zarez
Hebrangova 21
10000 Zagreb

tel: 4855449, 4855451

fax: 4856459

Tjeskobna slika Splita

Tako dobrom kosturu romana, tako dobro oslikanom društvenom kontekstu, tako senzibilno komentiranim odnosima među likovima i samim likovima poželjeli bismo i perfekcionizam u detalju

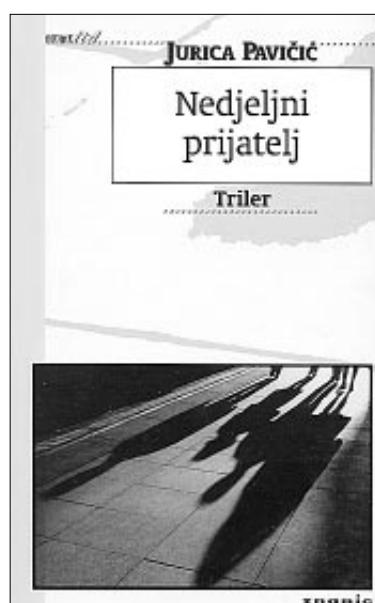
Vedrana Martinović

Jurica Pavičić, *Nedjeljni prijatelj*, Znanje, Zagreb 1999.

Kako naši čitatelji dobro znaju tko je Pavičić i što su *Ove od gipsa*, startamo in medias res, *Nedjeljnijem prijateljem*. Kako već i dolikuje dokazanom autoru, knjiga se uspješno promovira: popraćena je novinskim prikazima, Splićani su impresije mogli obogatiti na predstavljanju u pivnici *Klara*, a Zagrepčani na prošlom Književnom petku. Tko je sve to propustio, neka se informira u *Vjesnikovu* književnom podlistku gdje roman izlazi u nastavcima pa, kad ga napetost povuče, neka trči do knjižare po knjigu.

One rjede, staromodne, koji se o književnim novitetima informiraju direktno iz tih noviteta, pa su od knjige i krenuli, na koricama je odmah dočekala informacija da je pred njima triler. Ako najčitanijim, a obezvrijedenim književnim vrstama (zabavnim, za razliku od umarajućih) dignitet nisu dali čitatelji niti snažne postmodernističke tendencije koje vrijednost knjige ne određuju prema njenom žanru, to će zasigurno uspijeti kvalitetnim autorma koji su je izabrali. Već nam odavno nije strana pomisao da serijski ubojice i lukavi detektivi, kakvima nas je hranila filmska

umjetnost, mogu biti i našijenci. Prozaici su, valja im priznati, u toj stvari uspješno odškolovali svoju publiku.

Ortaci u sumnjivom poslu

Pri početku se pred čitateljem dogada niz zločina sa zagonetkom. Ubojica za sobom redovito ostavlja poruku te pažljivo osmisljeni i izvedeni aranžman s mrtvim tijelom u (značenjskom, ne geometrijskom) središtu. Okvirni sistem ove psihopatske igre može čitatelju biti vidljiv ranije nego istražiteljskom tandemu, no, naravno, time će još uvijek ostati vrlo daleko od rješenja koje se ne iscrpljuje u dosjetki i kojemu je crna igra serijskog ubojice samo jedan od krakova. Drugi će nas odvesti do ključnog ugovora sedmoro ortaka u sumnjivom poslu...

Detectiv, glavni lik, opremljen je tipičnim radnim, prijateljskim i emocionalnim kontekstom. Barbir, neimenovani (samo prezimenovani) istražitelj, naočit je rastavljen čovjek — s jednom ljudavnom vezom u nestajanju, a drugom u nastajanju — mlade generacije i modernog svjetonazora, a radi s tradicionalnim vrijednostima sklonim, znatno starijim i debljim Čorakom. Struktura žanrovske bliskih filmova

upotpunjena je, međutim, ozbiljnim prođorom u društvenu zbilju kasnih devedesetih.

Možda će jednog dana naša kritika/povijest priskrbiti neko ime za kriminalistički roman koji, uz sve svoje »obavezne« sastavnice, postaje prepoznatljiv ozbiljnom skicom (ozbiljnog) društvenog konteksta, tim neobaveznim i relativno neuobičajenim elementom. Njegov interes za zbilju postaje njegova dodatna snaga i vrijednost. Problem posttraumatiskog stresa, izbjeglice, malverzacije tvrtkama, Haag, neuhvatljivost (ili bar neuhvaćenost) glavnih krivaca, nezaposlenost, narokanija, zloupotreba položaja, podobnost i brza rekonstrukcija uvjerenja, odljev obrazovanih mlađih ljudi, prikrivanje (ratnih) zločina, mita... samo su neka od bitnih pitanja koje nam je nametnuto zadnje desetljeće, a koje roman tematizira. Urednica biblioteke rekla je kako se »ne slaže s mišljenjima da je knjiga vezana uz aktualni politički kontekst«. Moram reći da mi nije sasvim jasno što to znači, osim ako se ne misli na to da u telefonskom imeniku nećemo uspijeti pronaći broj likova iz romana, no to se od fikcije ionako ne očekuje, a još i, za svaki slučaj, piše (likovi, imena i dogadjaji u knjizi su izmišljeni). Poticaji su stvarni i prepoznatljivi, a tipovi kakvima pripadaju likovi hodaju oko nas. Politički segment nije tek začin — on ukorjenjuje ovu prozu u naš svijet. Takva, ona naprsto nije mogla nastati drugdje, što se, za dobar broj krimića, ne bi moglo reći. Još je jednom Pavičić vjerno ispisao sliku tjeskobne atmosfere Splita u devedesetima, a taj kontekst kudikamo nadilazi funkciju kulise.

Jezik i likovi

Zanimljiva je karakterizacija likova: gorovne distinkcije (govo-vo da) nema kao ni fizičkog portreta. Ovo prvo procjenjujem nedostatkom, a ovo drugo dobro došlim srođenjem na bitno. Idejno redom: jezik Pavičićeva prijavljača je, s povremenim odstupanjima (recimo infinitivima bez završnog -i), književan i (u žanrovskom smislu romanu!) lak. Jednako je i s likovima. Znatan je raspon njihovih godina (od tine-

džerskih do mirovinskih), njihovih socijalnih temelja i njihovih interesa, pa začuđuje gotovo potpuno odsustvo lokalnih, generacijskih i socijalnih jezičnih signala. Jezikom ih naprsto ne možemo razlikovati, kao što ih ne možemo razlikovati ni od prijovjedača, što bi mogla biti najbolnja točka ove proze. Druga redukcija odlično funkcioniра. Iako se na skoro tristo stranica romana ne daje iscrpniji opis nijednog od likova, prijovjedač vješto obuhvaća bitno, indikativno ili tipično — stil lika, odnosno dojam koji ostavlja. To je dobro rješenje za žanr koji čitatelju obećava stanovitu brzinu i sumnjaju da će se ma koji čitatelj brinuti što je ostavljen u neznanju oko boje nečijih očiju ili nečije oprave. Kada se o tome ipak govori, to je vješto i u funkciji cjeline. Pred kraj romana se tako — uz rasplet u kojem likovi (»pozitivci« iako ne i »bijeli«) liječe mučninu od količine ljudske prljavštine kroz koju su prošli možda ne uspješno, ali i bez većeg uspjeha — postavljaju krunu etička pitanja i osjeća se mučnina zbog nedostatnosti svakog odgovora i svake akcije. Nakon niza upropoštenih ili prekinutih života pojavljuje se (prvi i jedini put) Barbirova bivša žena sa svježe izvučenim pramenovima i novim balonerom koji joj sjajno stoji. U takvom kontekstu bljesak dobro izvučenih pramenova i modernog komada odjeće sja svom svojom ispraznošću, da-pače, takav znakovit zaokret na banalno (valja se, nakon svega, vratiti svakodnevici) može izazvati ljutnju čitatelja, dakle pojačati dojam. Ne znači da opširniji opis nema. Jedan se od njih efektivno bavi mini-kronologijom Čiova te se, iako nije strogo u funkciji fabule, nalazi u funkciji kontesta.

Pokoja nespretnost

Tekst se ponegdje čini neprovjerenim. Ništa od toga nisu greške koje čitateljevo razumijevanje ne bi moglo amortizirati, no šteta je da se dobra romaneskna konstrukcija ponegdje nagrduje nespretnostima. Za fabulu doista nije presudno koliko je velik proplanak pred crkvicom na Marjanu, no upada u oči da je on na jednom mjestu »tek malo veći od teniskog igrališta« (14), samo

stranicu dalje, »jedva kao dvije veće sobe« (15-16), a na kraju romana »malen poput veće sobe« (275). Životinja koja šeta romanom je mačka, spolom mačak, a po dobi mačić, no ponešto je nespretno da se u susjednim rečenicama ne podudaraju rodovi imenica i zamjenica kojima se označuje. Tako dobrom kosturu romana, tako dobro oslikanom društvenom kontekstu, tako senzibilno komentiranim odnosima među likovima i samim likovima poželjeli bismo i perfekcionizam u detalju, tim više što se čini da je onaj najveći, najteži posao napravljen sjajno, a čini se da su se sve jezične stilske pa i korektorske »nečistoće« mogle ukloniti samo jednim pažljivim čitanjem prije objavljuvanja.

Možda smo samo žrtve jednog recepcijskog paradoksa: ima neka pokroviteljska i navijačka nježnost koju iskazujemo anonimnim autorima, te smo oduševljeni ako su nam otkrili više od elementarnih pismenosti. U mnogo su težoj situaciji oni koji su pismenost, pamet i senzibilitet već dokazali, a posebno ako su, uz to, još i široki interesa: od takvih se više ne traži »nešto«, nego »sve« i čovjek se silno ljuti na propuste u završnoj doradi.

Kraj romana neće razočarati: dojmljiv je i uvjerljiv, plastično dočarava strah, rezignaciju ili nadu. Nije iskonstruiran — želja da iznenadi nije ga učinila umjetnik. Obrati su blagi, ne donose radikalno prevredovanje u odnosu na predodžbe koje je čitatelj već usvojio, pa nam se čini da su se stvari naprsto odvijale jednim od mogućih putova, a nisu obračun sa čitateljevim očekivanjima. Krajnje smanjenje tenzije donosi suptilne, fino odmjerene, ali i snažne komentare. Likovi su lijepo razapeti između svojih moći i svojih slabosti, a nekolici na onih bližih čitatelju fino je postavljena u procjep između uloge krije i žrtve: žrtve su u velikoj mjeri krvici, a krvici (osim, naravno, najvećih) u velikoj mjeri žrtve. Nema junaka, nema nedvosmislene pobjede.

Na širenje Pavičićevih žanrovske područja, kaže se u napomeni na kraju knjige, presudno su utjecali prijatelji.

Ivica, Ante i Alem napravili su dobar posao. Samo tako da je

i po tome što je afirmaciju stekao živeći u Sisku, izmješten iz matice književnoga života velikih centara.

Siłosi puni riječi

Riječ je o konceptu pisanja i imenovanja svijeta kao knjige, svijeta kao zbroja različitih i međusobno neuzglobljivih diskursa

Rade Jarak

Slavko Jendričko, *Orguljaš na kompjutoru*, izabrane pjesme 1969-1999, izbor i pogovor Branko Maleš, Matica hrvatska Sisak

Orguljaš na kompjutoru izbor je iz opsežnog djela Slavka Jendrička i najbolje ilustrira razvoj i zreće njegova pjesničkog jezika. Valja na početku reći da je Slavko Jendričko jedna od osebujnih pojava u domaćoj književnosti već

Kao i u slučaju Luka Paljetka na primjer, provincija je svojevrsni pjesnički azil, skriveni kutak iz kojega pjesnik komunicira sa svijetom. Na dugom poetskom putu Slavku Jendričku vidljiv je određeni obrat karakterističan za nekolicinu pjesnika iste generacije: prijelaz s ranih egzistencijalističkih zbirk na one »jezične«, na pjesme decentriranog lirskog subjekta. Taj obrat slijedi misao vlastitog vremena, misao koja se kretala od egzistencijalizma prema poststrukturalizmu. Pa tako Slavku Jendričko, metaforički rečeno, plove od jednog do drugog pola, od Mihalića do Severa istovremeno otvarajući nove poetske mogućnosti. Vrlo brojne gorovne razine u

u svome opusu koristi alpinističke, anatomske, apokaliptične, astronomske, autolakirarske, biblijske, biološke, bombaške, ekonomiske, električne, ertoške, estetičke, evolucijske, femi-

nističke, filozofske, fizikalne, gangsterske, glago-ljaške, glazbene, gramatičke, hidrofiljske, indološke, komunističke, kritičnoteorijske, lingvističke, mači-stičke, matematičke, medicinske, mehaničke, metafizičke, mistične, nutricionističke, onanističke, onko-loške, patriotske, pionirske, pornografske, povijesne, profetske, religijske, seksualne, socijalističke, softveraške, sotonističke, spiriti-stičke, sportske, tekstualne, televizijske, ufološke, zau-mne, zemljopisne, zoološke i ne vrste diskursa. To šaroliko društvo u njegovim stihovima zastupaju kratke sintagme, često čak i usamljene riječi, pa bi se njegova poezija — uz izjednačavanje svih vrijednosti —

mogla karakterizirati kao način ludističkog poigravljivanja pojmovima, mogla bi se označiti kao poezija pojmo-vina. Takvo semiotičko ustrojstvo ove poezije govoriti ponešto o njezinoj strukturi, ali i postavljati upit o neodređljivoj i neuhvatljivoj cjelini. Ipak, mo-

gli bismo zanemariti taj čisto opisni aspekt Jendričkove poezije i krenuti izvan ili unutra prema njegovim temeljnim postavkama. Jer čini se da jezični puzzle pri-ziva dublju autorovu na-mjeru.

Jendričkova je motivacija u prikazivanju svijeta u njegovoj potpunosti, širini i mnogostrukosti. Riječ je o konceptu pisanja i imenovanja svijeta kao knjige, svijeta kao zbroja različitih i međusobno neuzglobljivih diskursa. Pa stoga Jendričko prema vlastitu poetskom načelu zapravo želi obuhvatiti totalitet svijeta. Da bi to uspio, mora osvojiti i održati hladnu distancu objektivnog znanstvenog pogleda.

Brzina kojom izmjenjuje različite jezične tvorbe i razine jednostavno se ne može zaustaviti na kakvoj pojedinačnoj usputnoj situaciji, te njegova poezija doslovno nije poezija situacije, nego ostaje na općoj — gotovo paradigmatskoj — apstraktnoj razini. Ta razina priziva distancirani

hladni stav filozofa ili znanstvenika, a jedan i drugi su prispodobivi pravome subjektu Jendričkove poezije, a to je moderni, avant-gardistički subjekt. Još vrijeđi dodati kako je takva suprotstavljenost različitih pojmoveva koji prizivaju totalitet svijeta zapravo sa-svim razumljiva unutar moderne i suvremene umjetnosti i uopće se ne treba truditi oko mogućih razgraničenja, jer je Heidegger, jedan od začetnika postmoderne filozofske misli, još davno približio, nai-zgled nezdržive, metafizičku i avangardu, nazivajući najnoviju epohu zadnjom fazom metafizike.

Pjesnik u maniri rasnog avangardista kreće u ispitivanje svijeta i određivanje njegovih granica. Rezultat je inventura vokabulara, katalog ulomaka različitih vrsta govora kojima Jendričko pokušava pjesnički, ali i znanstveno zaokružiti istinu vlastita iskustva. □

Lijepo lice smrti

Ono što je moguće prepoznati kao konstantu Rešickijeve poetike, transmedijska je zgušnuto teksta kako u poetskom tako i u proznom, odnosno, eseističkome dijelu

Sanja Jukić

Delimir Rešicki, *Ezekijelova kola*, Znanje, Biblioteka ITD, Zagreb, 1999.

Gnomi, tišina, Sretne ulice, Die, die my darling, Knjiga o andelima, naslovi su pjesničkih zbirki što ih je Delimir Rešicki, pjesnik, prozni pisac, eseist, književni i rock kritičar, pripadnik naraštaja quorumovaca, objavio 80-ih i 90-ih, potvrđujući time kontinuitet poetskoga rada, ali i sklonost stalnoj modifikaciji vlastita poetičkoga obrasca. I u novoj knjizi poezije *Ezekijelova kola*, kojom se, patetično ču reći (u isto vrijeme kad i film *Matrix* Andya i Larrya Wachowskog), oprostio od devedesetih, Rešicki je drukčiji od ranijega sebe, iako skriveni i neskriveni signali u njoj upućuju na nedvojbeni odnos s prethodnim njegovim žanrovskim različito profiliranim tekstovima (posebice eseističkim koji objašnjavaju ono o čemu čitamo u ovoj zbirici), tj. pripadnost istoj autorskoj poetici. Ono što je moguće prepoznati kao konstantu Rešickijeve poetike, transmedijska je zgušnuto teksta kako u poetskom tako i u proznom, odnosno, eseističkome dijelu.

Transmedijalnost je i u *Ezekijelovim kolima* temeljni pjesnički postupak — tekstovi su polja susreta i prožimanja odsječaka medijskoga (literatura, film, glazba, fotografija, slike, strip, kazalište...), stvarnosnoga i imaginarnoga svijeta i svojevrsna knjiga posveta onima koji su na bilo koji način utjecali na svjetonazor, kulturni identitet, pa onda i na ustroj poetike Delimira Rešickog (Nico, Wim Wenders, A. B. Šimić od kojega je posudio i grafički izgled pjesama, Ian Curtis, Blue Oyster Cult, band koji se, kako kaže sam Rešicki, vjerojatno najpotentnije bavio onostranim, izumrlim i metafizičkim, a čiji se posljednji LP trebao zvati *Ezekijelova kola*).

Pjesme u knjizi podijeljene su u pet ciklusa — Čekaonica prigradske ambulante, Nevidljivi jod, Jednostavne varke, Klon 8, Čičci u polju, od kojih su prvi i posljednji sa samo jednim tekstom okvir i sažetak motivskoga, idejnoga i emocijonalnoga repertoara čitave zbirke.

Smrt autora i život teksta

Kako bib dobro pisao da me nema, rečenica je Itala Calvina koju Rešicki pretvara u natpis na ulaznim vratima svoje poezije prihvaćajući stav o autentičnosti umjetnosti koja je ostvariva jedino odsutnošću autorske pozicije. Priklanjanje je to već svima dobro poznato tezi R. Barthesa o smrti autora kao preduvjetu života teksta koja se u zbirci obilato primjenjuje. Lirska je subjekt u Rešickijevu tekstu instanca nedokučivoga identiteta, sveznajuća nadinstanca koja iz povlaštenih pozicija »onoga koji zna, ali neće reći« komentira doživljaj života i smrti

(*Molitva za umiranje*), upozorava na agoniju tradicionalnih vrijednosti (*Druidske legende*), konstatira kaotičnost medijske i ine ponude suvremenoga svijeta i položaja

pleksne glavne teme — onu na kojoj se motivske jedinice (u prvome ciklusu) referiraju na blisko, poznato, doživljeno (u relacijama rat/mir, život, rođenje/smrt, tradicija/suvremenost, dobro/zlo, bijelo/crno) te se kombiniraju s općim, imaginarnim, već prije napisanim, locirajući nadolazeći radikalni civilizacijski obrat u blizini svakoga od nas; onu na kojoj se uspostavlja dvojaka relacija s medijima — naklonost medijskim proizvodima koji su odraz jasnoga autorskoga identiteta i, s druge strane, kritičko-ironijski stav spram računalnih dehumaniziranih igara (u ciklusu *Jednostavne varke*); i, konično, onu razinu (*Klon 8*) na kojoj se konstatira posvemašnji gubitak granica između stvarnosti i virtualne stvarnosti, gubitak autentičnoga osjećaja, identiteta, privatnosti, izvjesnosti. Iz toga proizlazi i opsivna zaokupljenost smrću koja se otkriva u različitim modalitetima — kao dar, tj. kao jedini mogući protest protiv zaborava (protiv emocionalno praznoga života), kao trenutak pravoga osjećaja i ekstatičnoga sjedinjenja s prirodom (pomislio je kraj prvoga krajputa / izšao iz automobila / i mirno si prostrijelo možak / osjetivši još jednom na licu / onaj nevjerojatan / blag povjetarac s usnule ravnicu / koji mu je uvijek govorio / kako će uskoro okopnjeti snijeg / i bistra voda poteći iz kamena / kraj je Kajin /darićao / Abela, iz pjesme *Molitva za umiranje*), kao simptom tehnologiskoga razaranja prirode (*Uginuli labud prislanja glavu / o mirnu površinu vode / po kojoj plutaju / prolivena nafta i užektivna pogleda.*

čovjeka u takvome okružju (*Paranoja*), proriče apokalipsu tjelesnosti, neposredne osjetilne doživljajnosti (*Snuff*) i, konačno, materijalizira se u niz (krhkih) identitetnih varijanti, istodobno zadržavajući distanciranu nadpoziciju što mu omogućuje simultano (su)dje-lovanje u vlastitim razbacanim izvodima. Ja se, dakle, brižno prekriva slojevima drugih gramatičkih lica (on, ti, mi, oni, ona), predmetne stvarnosti ili imaginarnih konstrukata ne bi li proči-stilo »sliku svijeta« od vlastita, subektivna pogleda.

U udvojnoj pjesmi *Gljive i lišaji* povjesno sveprisutno Ja njava-juje vrijeme manipulacije identitetom, svijet manifestacija upitne autentičnosti i reinterpre-tacije, točnije rečeno, omaložavanja povijesti, dakle, motivski sklop što će se provlačiti kroz tekst čitave zbirke, dok završni ciklus s jednim naslovom *Još jednom (i zadnji put) o njima andelima*, zatvara, odnosno otvara priču tračkom optimističnog vjerovanja u postojanje oaze izvorne prirodnosti (što je slika samoga Boga), neokrnjene ljudskosti koja ima prošlost, sadašnjost i (neizvjesnu) budućnost, dakle, povijest.

Unutar takvoga semantičkoga okvira zbirke Rešicki po ciklusu razlaže globalne tematske preokupacije — prepoznatljivu sliku kraja stoljeća kao radikalne promjene statusa čovjeka, konfrontaciju prošlog i budućeg u kojoj je sadašnjost samo most nezaustavljuvoga prijelaza te ironijsko-proročansku viziju komunikacije budućnosti — bez tijela, viziju prostora sterilnoga postojanja (*jedna žustra kap s uzibinanoga falusa / i jedna jedina kap žive / sa zapaljene dražice / vrijeti milijun svjetlosnih godina više / od slobode koju će donijeti njegov peting*, iz pjesme *Snuff*). Motivi kojima se konkretiziraju naznačena mesta objektiviraju se asocijativno poslaganim odsječcima, povezanim naizgled krhkim, neodgonetljivim semantičkim vezama, čija se smislena međuovisnost konstruira dijaloško-narativnim sponama (*U labudu gnijije jaje / u jajetu gnijije zametak / u zmetku netko prljavom krpom / stišava plać tvojega / tek rođenoga djeteve / i slijepcu krade novčić / iz prošačke kape na ulici*, iz pjesme *Alge & sirene*). Takva fingirana narativnost stvara iluziju značenjski suvisle zgušnutoosti teksta.

Smrt i virtualna stvarnost

Moguće je izdvojiti tri razine u fiksiranju ranije naznačene kom-

pleksne glavne teme — onu na kojoj se motivske jedinice (u prvome ciklusu) referiraju na blisko, poznato, doživljeno (u relacijama rat/mir, život, rođenje/smrt, tradicija/suvremenost, dobro/zlo, bijelo/crno) te se kombiniraju s općim, imagi-

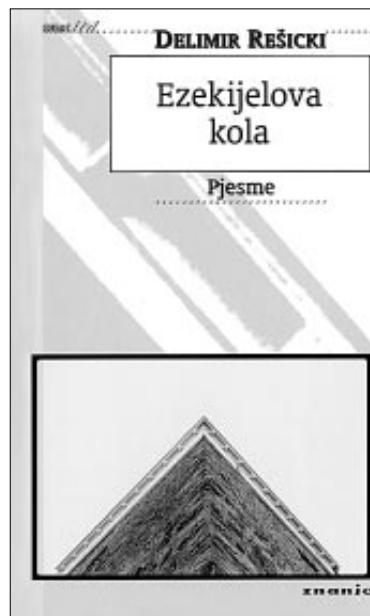
narnim, već prije napisanim, locirajući nadolazeći radikalni civilizacijski obrat u blizini svakoga od nas; onu na kojoj se uspostavlja dvojaka relacija s medijima — naklonost medijskim proizvodima koji su odraz jasnoga autorskoga identiteta i, s druge strane, kritičko-ironijski stav spram računalnih dehumaniziranih igara (u ciklusu *Jednostavne varke*); i, konično, onu razinu (*Klon 8*) na kojoj se konstatira posvemašnji gubitak granica između stvarnosti i virtualne stvarnosti, gubitak autentičnoga osjećaja, identiteta, privatnosti, izvjesnosti. Iz toga proizlazi i opsivna zaokupljenost smrću koja se otkriva u različitim modalitetima — kao dar, tj. kao jedini mogući protest protiv zaborava (protiv emocionalno praznoga života), kao trenutak pravoga osjećaja i ekstatičnoga sjedinjenja s prirodom (pomislio je kraj prvoga krajputa / izšao iz automobila / i mirno si prostrijelo možak / osjetivši još jednom na licu / onaj nevjerojatan / blag povjetarac s usnule ravnicu / koji mu je uvijek govorio / kako će uskoro okopnjeti snijeg / i bistra voda poteći iz kamena / kraj je Kajin /darićao / Abela, iz pjesme *Molitva za umiranje*), kao simptom tehnologiskoga razaranja prirode (*Uginuli labud prislanja glavu / o mirnu površinu vode / po kojoj plutaju / prolivena nafta i užektivna pogleda.*

Ezekijelova kola, iz pjesme *Sodolar*).

U zbirci iz pjesme u pjesmu raste osjećaj slutnje neizbjegnoga usuda pojačan motivima iz kršćanske mitologije (*uskrnsnuća, Boga, djeteta bez duše, andela, križa, sudnjega dana*) te je, analogno tome, zamjetan provodni proročki ton stihova s naglašenom dozom patosa realiziran čestim gnomskim prezentom (*Slike su puno skuplje od riječi*, iz pjesme *WW, na kraju svijeta*) ili futurom (*Ovaj svijet umirat će dugo i polako / i neće gorjeti nego gnjiti*, iz pjesme *Druidske legende*) izvedenim iz čvrstoga perfektnoga iskustva koje jamči ssvremenos i pouzdanost predskazivanoga. Odnos prema prošlosti (koja nadilazi osobno iskustvo i znači povijest ljudskoga roda, a subjekt u prvoj licu samo je njezin sinonim i svjedok) duboko je nostalgijski, baš koliko je i odnos prema budućnosti ironijski. Naime, tjeskobne sinestezijske slike metaforičnih konstrukcija povijesnoga nasljeda (*tamna šuma, dom od kiše, bršljana i potoka*), flash-backovi sjećanja, snova i stvarnosti ili izmaštani prostori ugode i sigurnosti (u kojima subjekt priželjuje transformirati se u prirodu i tako preobražen sačuvati autentičnu osobnost), sinalni su uzaludnih nastojanja

Frustracija zbog potencijalnog pomicanja subjektive egzistencije u prostor njezina (umnoženoga) prijepisa, u prostor gubitka izvornoga jastva, svojevrsnoga samozaborava, otkriva se u motivima *bolesti* — duhovne i tjelesne (*paranoja, anoreksija*). Naime, kaotična stvarnost preslikava se u prenaglašenom odnosu subjektov svi-jesti spram nje — manjakalno kaotičnom, paranoidnom ili, pak, tjelesno reducirajućem, samouništavajućem koji se rada iz potrebe prilagoditi se svojom odsutnošću.

I Rešickijev se iscrpljeni subjekt, poput Nea, Trinityja i Morpheusa u *Matrixu*, ili Ripleyja u *Alienu 3* Davida Finchera bori za pravu, nepotupljivu slobodu (*Klon 8*) duha i tijela, za cestu u gustoj magli bez vidljivih oznaka (*Klon 8*), sluteći ipak pesimistično i tje-skobno kako je posve izvjesno da *sudnji svaki nam je dan* (*Raskrije I*) i da *svi putevi vode još jedino u kugu* (*Ian Curtis*). □

DJELA MILANA KUNDERE

Nepodnošljiva lakoća postojanja • Smiješne ljubavi • Šala
Oproštajni valcer • Život je drugdje • Knjiga smijeha i zaborava
Besmrtnost • Jacques i njegov gospodar • Umijeće romana

Milan Kundera: NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA POSTOJANJA
tvrdi uvez, 400 stranica, format 195x115 mm

...jedna od najljepših i najčudnijih ljubavnih priča koje smo ikada pročitali.
Maurice Nadeau, La Quinzaine littéraire

Roman univerzalne važnosti.

Italo Calvino

Glazba: Kunderin esencijalni element. Ne samo zato što poznaje glazbu kao rijetko tko, nego zato što svoje knjige konstruira poput glazbene partiture.

Dominique Fernandez, Express

NARUDŽBENICA

kojom naručujem _____ primjeraka knjige *Nepodnošljiva lakoća postojanja* autora Milana Kundera po cijeni od 160,00 kn po primjerku. S popustom od 10 % uz priloženu narudžbenicu cijena je 144,00 kn po primjerku*.

Odabirem sljedeći način plaćanja:

- pouzećem prilikom preuzimanja (vrijedi samo za RH)
- općom uplatnicom uplatiti iznos na žiro račun Meandar d.o.o. broj 30105-603-21121; svrha dozname *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, te kopiju uplatnice zajedno s narudžbenicom poslati u kuverti na adresu: Meandar d.o.o. Opatovina 11, 10000 Zagreb
- predračunom (samo za pravne osobe)

IME I PREZIME I JMBG: _____

Ulica i broj: _____ Grad i poštanski broj: _____

Tel/fax: _____ potpis: _____

*poštarna uračunata u cijenu

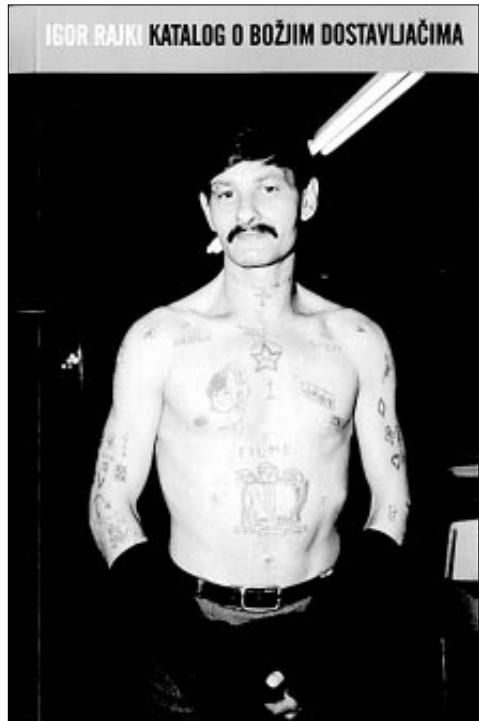
Narudžbenicu izrezati i poslati na adresu:

Meandar - Knjižara i naklada

Opatovina 11, 10000 Zagreb

tel/fax: 01 4666437, 01 4813323, e-mail: meandar@zg.tel.hr

ukratko
Proza

Igor Rajki, *Katalog o božjim dostavljačima*, biblioteka 90 stupnjeva, Faust Vrančić, Zagreb, 1999.

Aleksandra Orlić

Igor Rajki, rođen u Zagrebu 1965. godine »trenutno je fiktivni obnašatelj dužnosti veleposlanika u Blitvanienu, Republika Blitva«, prozu objavljuje u periodici, a *Katalog o božjim dostavljačima* njegov je prvi roman, objavljen u biblioteci 90 stupnjeva.

Priča je samo naočigled obična. *Prvo lice*, Adalbert, živi s majkom u zagrebačkom »mnogostanu« kafkijanske atmosfere nakon što ih je napustio otac — simbol diktature i tiranije te vrijeme provodi analizirajući sebe, svoju okolinu i sam proces nastajanja romana. Riječ je zapravo o *metaromanu*, propitivanju jezika, pojmove i simbola u želji da se dokuči ono iza. Adalbert pristaje na igru pisanja romana, nasumičnog slaganja odlomaka u katalog Božje providnosti, jer »ništa nije slučajno«. Poglavlja su nađena u trgovinama, čekaonicama, videokasetama, novinama koje donosi vjetar iako autor »mrzi opise pejsaža i ne želi biti realist«. Njegovo djelo već je napisani rukopis nekog nepoznatog autora, drugog ja ili samog Boga, a odatile i to stalno prebivanje između stvarnosti i fikcije, postmodernističko miješanje svih literarnih stilova, kanona, intertekstualnosti, te osobito zanimljivo vrednovanje fuznota, pogovora, nogometnih izvještaja, izbačenih dijelova.

U drugom dijelu romana glavni lik se zapošjava u uredu za registraciju čuda što je izvrstan povod za još nadrealnije i ludidnije opise. No čuda se ne dogadaju. On ih pronalazi u sasvim malim i svakodnevnim stvarima — vrag je u detalju — povezujući već poznate stvari na posve neobičan način. »Gdje nema jezičnih igara gubi se absurd«. Katkada nam se čini da su svitne neobični likovi — mama, iscjelitelji, psihijatri, dileri, astrologinje i slučajni prolaznici samo njegovi unutarnji glasovi, njegovi neprijatelji koji znaju puno više od njega samog. Njegovi prijatelji šeću se kroz poglavljala dajući mu upute o dalnjem pisanju, razgovarajući sasvim otvoreno o probavi, govnima, seksu. Isto tako normalno Adalbert pomalo preuzima maminu obilježju. I dok on kuha, šije, strepi, ona se smuca uokolo obučena u cirkuske dronjke, šara grafite, šmrē joint, mijenja ljubavnikie i piše pubertetska pisma svom velikom idolu — Isusu Kristu. Na kraju romana glavni lik ponovno prelazi u lik sastavljača kataloga opisujući nam suživot, ovaj put sa svojom ženom, te neslaganje koje će i ovaj put dovesti do raskida.

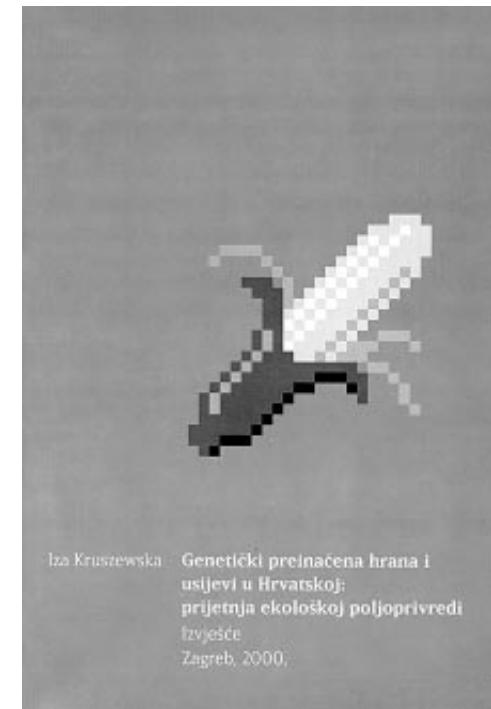
Autor vrlo brižljivo, poput kakva psihologa, ne promatra samo svoje djelo, već i muško-ženske odnose, obitelj srednjeg staleža (on i majka, on i njegove bivše, vojnerski promatrani susjedni par koji živi u incestu), pa bismo mogli reći da je roman ujedno i kritika obiteljskog života, nemogućnosti komuniciranja, svijeta reklama i naših projekcija da sve funkcionišu kako treba. Pisanje se i javlja kao bijeg od svakodnevice, potreba da se spozna sebe samog ili ono drugo, više, nadzemaljsko. Igor Rajki bi rekao: »Stvarnost je jača od bezrazložne fikcije, a čuda satkana od svakodnevnih stvari.»

nego što one kao isluženi konji budu odvedene u klaonicu ili kao brodovi završe u starom željezu njegov je pokušaj iskupljenja.

Leksikografska kronika Simona Winchestera s lakoćom skače sa stranica velikog rječnika u skrivene kutke ljudske psihe koji katkad skrivaju motive za ubojstvo (sebe samih ili drugih, posve je svejedno), rijetke bljeskove lucidne *zdrave* svijesti i tamne labirinte kreativnosti.

pa makar taj način bio i jedna od najbenignijih malignih »stvari« koje određuju našu kulturu. Problem je jedino što će riječ »ukratko« možda neki zamijeniti riječju »uzaludno«, ali to ostavljamo pesimistima koji misle da se ništa ne može pa ni ne treba mijenjati.

Genetski inženjerинг

Iza Kruszewska, *Genetički preinačena hrana i usjevi u Hrvatskoj: prijetnja ekološkoj poljoprivredi* (Izvješće), ANPED — Hrvatski centar Znanje za okoliš — Zelena akcija, Zagreb, 2000.

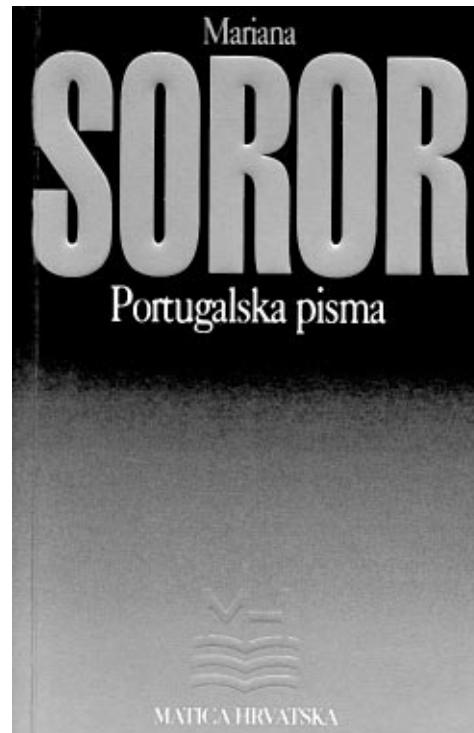
Iza Kruszewska, *Genetički preinačena hrana i usjevi u Hrvatskoj: prijetnja ekološkoj poljoprivredi* (Izvješće), ANPED — Hrvatski centar Znanje za okoliš — Zelena akcija, Zagreb, 2000.

Hrvoje Juric

Permanentno upozoravanje na opasnosti upotrebe genetskog inženjeringu u uzgoju biljaka i proizvodnji hrane trenutno je najživljja djelatnost hrvatskih *zelenih*. Niz prošlogodišnjih akcija, prosvjeda i tribina, kojima su njihove organizacije uvele ovo pitanje u javnu raspravu — a u skladu sa zacrtanim načelima to će činiti i ubuduće — okrunjen je izdavanjem izvješća *Genetički preinačena hrana i usjevi u Hrvatskoj*. Autorica izvješća je Iza Kruszewska, engleska novinarka i koordinatorica ANPED-a, međunarodne mreže nevladinih organizacija sa sjedištem u Amsterdamu, čije djelovanje je usmjereno na promjene u održivim, obzirnim i uravnoteženim oblicima potrošnje i proizvodnje, u što, dakako, spadaju i istraživanja stanja upotrebe genetskog inženjeringu u uzgoju biljaka i proizvodnji hrane te poticanje razvoja ekološke poljoprivrede, i to ponajprije u zemljama Srednje i Istočne Europe. Pored ANPED-a, kao izdavači izvješća, koje je objavljeno na hrvatskom i engleskom jeziku, potpisani su Hrvatski centar *Znanje za okoliš*, te *Zelena akcija*.

Kruszewska izvješće započinje s konstatacijom da je Hrvatska danas suočena s dvjema opasnostima po okoliš i ljudsko zdravlje, a to su: puštanje genetski modificiranih organizama (GMO) u okoliš tijekom njihova pokusnog uzgoja na ograničenim površinama te uvoz prerađene hrane s GM-sastojcima. Hrvatska je prilično nepripremljena za ove opasnosti. Naime, interes multinacionalnih korporacija i domaćih znanstvenika iscrpljuje se u istraživanjima ovog tipa, a koji je u Hrvatskoj već naišao na plodno tlo (primjer pokusne sjetve GM-kukuruza tvrtke *Pioneer* od 1997. do 1999). Toj praksi Hrvatska se ne može jači suprotstaviti, kako zbog neodgovarajućeg zakonodavstva tako i zbog nedovoljne informiranosti javnosti o saim eksperimentima te o njihovim mogućim posljedicama. Iz istih razloga Hrvatska je trenutno neotporna i na uvoz i plasman GM-proizvoda koji su u evropskim zemljama, a sve više i u SAD-u, u najmanju ruku, nepoželjni, a u nekim već

Književnost

Mariana Soror, *Portugalska pisma*, preveo i protumačio Ivo Hergešić, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

Iva Pleše

Zelite objaviti knjigu, ali vam se nekako ne mili mnogo truda i vremena u tu svrhu »potrošiti«? Ništa lakše: uzmete tekst koji je pred mnogo godina preveden, objavljen i protumačen, pa ga ponovo objavite. Po mogućnosti bez informacije da je riječ o već objavljenom tekstu, bez novoga pogovora, uvođa ili bilješki, bez osuvremenjivanja i sličnih gnjava. Prenesete pogovor (ili *Dodatak*) koji je također, u kraćoj verziji, objavljen prije tridesetak godina, ali i tu informaciju uskratite čitatelju. I to je uglavnom to. Kasnije se možete hvaliti velikom bibliotekom i dobrom izdavačkom produkcijom.

Portugalska pisma u izdanju Matice hrvatske pripadaju sličnoj izdavačkoj »priči«. Čitatelj koji ne zna tko je bio Ivo Hergešić (prevoditelj *Pisma* i autor *dodataka* pod naslovom *Portugalska redovnica i njezina velika ljubav*) te kada je djelovao, mogao bi pomisliti da u Hrvatskoj još uvijek vlađaju suvremenim pristupima »neokaljani« pogledi na književnost, da su posljednje informacije koje o nekom književnom djelu i prijeporima u vezi s njim imaju hrvatski čitatelji one iz pedesetih godina, da je i danas važno i relevantno književno pitanje je li markiz Chamilly — kojemu su navodno bila upućena pisma portugalske redovnice Marijane u 17. stoljeću — bio častan ili nečastan čovjek itd. Hergešićev tekst uz *Pisma* nije nezanimljiv, ali ponajprije kao svjedočanstvo o nekadašnjem književnopovjesničarskom diskursu. A *Portugalska pisma* su možda i »tražila« novo izdanje (iako neka druga *pisma* svoje prvo izdanje »traže« glasnije jer nikada u Hrvatskoj nisu prevedena), ali im je, čini se, u tom slučaju trebao biti ponuđen i neki novi »okvir«.

Točno je da ovaj »ukratko« ne udovoljava zahtjevima koji su pred njega postavljeni — dati informaciju o tekstu, eventualno kritiku — ali s obzirom da je riječ o djelu poznatom iz povijesti književnosti i već ranije objavljenom na hrvatskom jeziku, činilo se važnijim ukazati na način na koji se kod nas često »odraduju« poslovi,

i zakonski zabranjeni. Tako bi Hrvatska vrlo izvjesno, kao i mnoge druge siromašnije zemlje, mogla postati smetlištem GM-hrane, što bi za njezin okoliš i za zdravlje građana imalo katastrofalne posljedice. Kondicional posljednje rečenice treba shvatiti kao ozbiljno upozorenje, jer stvari nisu u potpunosti izmakle kontroli i još uvek postoje mogućnosti preventivnog djelovanja, na koje ovo izvjeće u zaključnom dijelu upućuje, prvenstveno ističući perspektive razvoja organske poljoprivrede u Hrvatskoj.

Izvjeće Ize Kruszevske nije samo važan korak u intenziviranju kontakata organizacija hrvatskih zelenih s međunarodnim inicijativama, već predstavlja i svojevrso internacionaliziranje hrvatskih problema s GM-organizmima i GM-prehrambenim proizvodima. Ono će, s jedne strane, biti dodatni poticaj angažmanu domaćih ekoloških aktivista, a s druge strane, kada bi bilo ozbiljno shvaćeno, moglo bi uvelike olakšati posao i institucijama odgovornim za ova pitanja, prije svega, Ministarstvu poljoprivrede i novoupostavljenom Ministarstvu zaštite okoliša.

Strip

Jean-Marc Reiser, Život beštija, prevela Biljana Grubačević, Sareni dučan, Koprivnica, 2000.

Boris Beck

Qdvratan je, nastran, degutantan, izaziva povraćanje i gadenje — ali baš ga volimo. Nije riječ o glavnom Dnevniku HRT-a, nego o Reiserovim stripovima koje nam, zajedno s drugim ikonama rock, punk i strip-generacije, malo-pomalo predstavlja Sareni dučan iz Koprivnice. Jean-Marc Reiser (1941-1983) *buldožer* je koji gazi svu gradnju bez umjetničke dozvole, to jest građanski navini sentimentalni, moralni i klišejizirani loš ukus. Umjesto u Disneyland kao raj kića, Reiser poklanja putovanje za četiri osobe smetlištima i svinjcima. Na malogradanski menü taj je suvremenik hipija i Crvenih brigada ponudio štakore i svinje koji rade isto što i mi: štakorov život čine »svakodnevna bitka za hranu, čak i kad je želudac pun, borba za ženu, zanimacija za mutne poslove, starost, senilnost, smrt... i da bi napravio sve to, štakoru je potreban samo 1 cm³ mozga. Ljudski mozik ima oko 1800 cm³, možemo se samo zapitati što radi s ostalih 1799 cm³...«

Mmm, da. Već vidim prigovore: a gdje vam je u Hrvatskoj to građanstvo kojem se izrugujete; ili: lošim ukusom na neukus, ma nemojte; ili: zar Reiserovi iščupani udovi, slapovi iznutrica i gusne beštije koje nalazimo stranicu za stranicom nisu takoder klišei protiv kojih se navodno boriti? Bilo vam na volju. Što se mene tiče, u tom iskrivljenom zrcalu bez opiranja prepoznajem sebe, realiziranog ili potencijalnog, a Reiserova mi je šašava parada najbolji odmor poslije naporna dana. Još

da izdavač ima novca za veći format pa da ne trebam povećalom odgonetati pojedine sličice... Ali ne možete imati sve, ako niste štakor.

Muzeologija

CD-rom Hrvatski muzeji 1, Muzejsko dokumentacijski centar, Zagreb, 1999.

Sabina Sabolović

Jzlaženje svakog CD-ROM-a povezano s kulturom u Hrvata pravo je iznenadnje budući da ih do sada postoji svega nekoliko. Osobno, u rukama sam imala samo onaj o arhitektu Planiću (Psefizma) te sam slušala o onome koji je pratio monografiju Lovre Artukovića (Meandar). Nadajući se da ih postoji još, ali da za njih ne znam, neću projekt Hrvatski muzeji 1 Muzejskog dokumentacijskog centra doživjeti kao treću sreću već kao — nadajmo se — samo jedan projekt u budućem dugom nizu.

Riječ je o CD-ROM-u koji izdaje institucija MDC, zadužena, kako kažu, za dokumentiranje, unapredavanje i populariziranje muzeja. Na njemu je za sada predstavljeno dvadeset muzeja (između ostalih Dubrovački muzej, Galerija likovnih umjetnosti iz Osijeka, Arheološki muzej i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita, Etnografski muzej, Muzej suvremene umjetnosti, Muzej za umjetnost i obrte, Srossmayerova galerija straile majstora HAZU iz Zagreba). Muzeji i galerije predstavljeni su kroz njihovu kratku povijest, opće podatke o djelatnosti i zaposlenima te koncentriranjem na stalne zbirke i reprezentativne primjerke grade. Autori ističu da neki od predstavljenih muzeja nemaju prostor za stalni postav, pa je ovo jedini način na koji su njihove zbirke uopće dostupne zainteresiranim.

CD-ROM je proizašao iz hvalevrijednog projekta *Hrvatski muzeji na Internetu* na kojem MDC radi od 1995. godine i za pravo predstavlja sakupljene sajtove muzeja. Time je napravljen prvi korak u mijenjanju otužnog redovnog odgovora No matches found koji biste dobili ako bi na Internetu pokušali naći ikakvu informaciju o muzejskim institucijama kod nas.

Dizajn CD-ROM-a vrlo je tradicionalan, a samo nekoliko muzeja tražilo je da se iskoristi njihov vizualni identitet. Slikovni materijal i po kvaliteti i po količini varira od primjera do primjera, a informacije koje možete dobiti uglavnom su uistinu temeljne. Šteta što nije više iskoristena mogućnost virtualnih štenji i interaktivnosti koja se ovdje, uz nekoliko izuzetaka, svodi na opcije naprijed/nazad. CD-ROM-u ovog tipa dobro bi došao i pretraživač, a svakako bi trebalo unaprijediti prvu stranu na kojoj je teško uopće izabrati koji muzej želite jer su ulazi u njih tako sitni da ne možete razaznati o kojem se muzeju radi. Bez obzira na prigovore, ovo je projekt koji treba nastaviti te unaprediti i koji je važan prvi korak u osuvremenjivanju komunikacije s muzejima. Posjetite ih na www.mdc.hr

kritika Trī ratna druga

Ova knjiga mnogima u Hrvatskoj, a vjerujem i u Bosni i Srbiji neće biti zanimljiva kao što bi mogla biti na Zapadu gdje čitatelj zna puno manje, a ne, nažalost, puno više od nje

Dragan Koruga

Predrag Matvejević,
Vidosav Stevanović
& Zlatko Dizdarević,
*Gospodari rata i
mira*, Feral Tribune,
Split, 1999.

Sjetite li se još katkada onog sarajevskog šekspirologa Nikole Koljevića koji si je negdje svršetkom rata u Bosni i Hercegovini prosvirao lubanju, valjda umislivši da je Romeo? Ili, pomislite li još ikada na sirotu Anu Mladić, kćer njegova generala, koja si je mogavši podnijeti život s takvim ocem skratila muke (nije mi poznato je li se utopila kao Ofelia)? Sličnih je primjera u ovoj desetogodišnjoj balkanskoj tragediji bezbroj, pa nije čudno što prvi medu jednakim autorima ove knjige Predrag Matvejević pomalo u maniri Jana Kotta traži šeksprijansku nit koja bi povezala njegine glavne aktere u ironičnoj igri Povijesti.

Knjiga je inače zamisljena kao prikaz životopisa balkanskih moćnika Miloševića (iz pera Vidosava Stevanovića, srpskog disidentskog pisca), Tuđmana (iz Matvejevićeva pera) i Izetbegovića (iz onog Zlatka Dizdarevića, sarajevskog novinara), a prethodno je već objavljena u Italiji i Francuskoj. Dojam je da je knjiga i pisana prije svega za strano tržište jer je unutar korica teško naći i jedan podatak koji bi iole upućenjem domaćem čitatelju bio nepoznat, no ako ništa drugo ovaj paralelni slalom kroz živote naših *najdražih* voda postjugoslavenskim će čitateljima poslužiti za osvježavanje uspomena i srednjanačkog računa s jednim prošlim vremenom.

Dedinje, ljubavi moja

Usprkos staroj navadi biografa da u mračnom predmetu svojih spisateljskih želja pronadu splet ljudskih i osobnih karakteristika u kojima bi našli uzroke i opravdanja njegova djelovanja, Stevanović svome predsjedniku ne daje nikakve osobine ljudskosti. Slobo je za njega ogoljela funkcija s Dedinja obučena u sumorno komitetsko odjelo. Voždov je humor rutiniran i smišljen. Njegov je osmijeh poza. Njegove su riječi laž, a smisao njegova postojanja beskrajna je moć, i to je ukratko polazišna osnova s koje Stevanović opisuje 15 godina Miloševićeve vlasti.

Iako ne ulazi u duboke i opsežne analize srpskog društva u cjelini, ispravno primjećuje da Slobo nije vizionar, ideolog ili narcisoидni diktator opterećen svojim mjestom u povijesti, već puka funkcija vođe uvijek iznova definirana neartikuliranim bijesom svojih podanika frustriranih komunističkom diktaturom, nacionalističkim ludilom i međunarodnom izolacijom. Važnu ulogu u tom procesu igra i mit o žrtvi kao regenerator podrške širokih masa, koje mu se u kriznim vremenima utječu kao inkarnaciji mitskog Lazara. Takvo stanje dodatno pothranjuje intelektualna elita i medijska mašinerija, pa većina građana Srbije uključujući i izbjegle prekodrinske Srbe i oporbenjake ni ne znajući stoji pod Slobonom zastavom *slobode*.

Na žalost po Stevanoviću, kraj njegove knjizi nije izvjestan (tekst je u dva na-

vra dopisivan zbog poznatih prošlogodišnjih događaja) kao ni kraj Miloševićevog krvavog vladavini.

Usudbenik povijesnih smjerokaza

Za razliku od Stevanovića, Matvejevića ponajprije zanima vodina osobnosti, pa se ovaj psihoportret temelji na svim onim mistifikacijama, taktičnim izjavama, pa i malim intelektualnim bravurama s kojima nas je u svojim rado slušanim govorima znao počastiti pokojni Tuđman (u vrijeme pisanja bio je još živ). Matvejevićev Tuđman tako ispada patološki lažac, *kriovusti narcis* čiju je opsesiju povijesnu premašivala jedino opsesija o mjestu istoga u njoj. To je, po Matvejeviću, ujedno i uzrok svih hrvatskih nedaća.

Stilski vješto, literariziranim i vrlo osobnim rukopisom dekonstruira Tuđmanovu povijesnu mistifikaciju na čemu mu treba dati priznanje. Međutim u cjelini gledano čini se da je izabrao pogrešan tip diskursa, jer je vladara i njegovu vladavinu do te mjere dekontekstualizirao da ga je gotovo pretvorio u književni lik. Matvejević se naime ne bavi onim faktorima koji su Tuđmana doveli na vlast, kao ni mehanizmima moći koji su tu vlast osiguravali, a o čemu je nedavno u *Globusu* u više nastavaka naprimjer pišao Darko Hudelist. Još manje Matvejevića zanimaju šire okolnosti u kojima je Tuđman djelovao kao što su slabost oponicije i institucija civilnog društva, pošast nacionalizma, rat, sprega kriminalno-obavještajnih struktura i podrška crkve. U tom smislu, iako zanimljiv zbog nedvosmislena stava prema osobi Franje Tuđmana, ovaj je tekst više prilog Matvejevićevom knjiškom opusu, a manje istraživanju lika i djela pokojnog hrvatskog *usudbenika*.

Tko to tamo puca?

Kad se stvari stave u povijesnu perspektivu, trenutno jedino Alja Izetbegović od sve trojice naših junaka, što bi rekao Mesić, može iz zemlje. Kako mu je to uspjelo? Zlatko Dizdarević raščlanjuje njegov životni put preko dvaju ključnih mjeseta iz vremena njegovog disidentstva. Prva je pripadnost organizaciji *Mladi Muslimani* koju je nakon rata razbila Titova policija, a druga je autorstvo sada već famozne Islamske deklaracije. Ne treba posebno isticati da je Alja zbog obje svoje inicijative ležao u *čuži* duži niz godina. No s dolaskom demokracije došlo je i vrijeme sredivanja računa, pa je Alja došao na vlast u okviru sramotne »fašistoidne« koalicije SDS-HDZ-SDA.

Kao i njegovi drugovi Slobodan i Franjo, i Alja se uspio riješiti svojih popularnih suradnika Filipovića, Zulfikarpašića i Abdića da bi potom, lukavno se skrivajući iza izjava tipa »ovo nije naš rat« i »zna onaj tko puca«, u javnosti ostavio dojam razumnog iako pomalo naivnog čiće koji je život posvetio prosperitetu svoga naroda. Vraga, kaže Dizdarević. S vremenom je pod okriljem rata čitav sustav podvrgao svojoj samovlasti, i iako odgovoran za brojne loše poteze koji su Bošnjake ostavili potpuno nespremne za rat, nametnuto se kao neprikosnoveni voda. Manipulirajući nekolicinom Srba i Hrvata, koji su ostali vjerni konceptu jedinstvene BiH, u svijetu je ostavio privid tolerantnog političara neopterećenog vjerskim i nacionalnim razlikama. U zbijljih ključne državne i društvene strukture očistio je od ne-Bošnjaka, dopustio svojim šerifima da preuzmu obranu u svoje ruke i počeo sprovoditi modificirani program Islamske deklaracije u djelu. Danas se naravno poput svojih ratnih drugova iz Zagreba i Beograda kupa u novcu potreskih obveznika koji grčaju pod teretom bijede.

Ova knjiga mnogima u Hrvatskoj, a vjerujem i u Bosni i Srbiji neće biti zanimljiva kao što bi mogla biti na Zapadu gdje čitatelj zna puno manje, a ne, nažalost, puno više od nje. Na njezinoj su poliedini, fotografirani za vrijeme pregovora 1991. godine, nasmiješeni i zagrljeni trojica njezinih aktera. Bratsko druženje voda naroda razdruženih u krvi. Naravno da fotografija njihovih biografa nema. Njih možemo tek zamisliti kako se za vlastitu utjecu s lavorima na glavi zalijecu na mlinški kamen Povijesti.

SVOJE ŽELE OSTVARITE U NAŠEM PRODAJNOM SALONU KERAMIKE

NIVO TRGOVINA
d.o.o. ZA TRGOVINU

10000 ZAGREB, HRVATSKA, MEDVEDGRADSKA 19, Tel./fax: 01/46 66 342, 46 66 876